

Г.Т.Шелекєва, Н.В.Бондаренко,
В.І.Новосьолова

У
КРАЇНСЬКА

М

ОВА

**АКАДЕМІЧНИЙ,
ПРОФІЛЬНИЙ РІВНІ**

11

Г.Т. ШЕЛЕХОВА, Н.В. БОНДАРЕНКО, В.І. НОВОСЬОЛОВА

Designen PLANET-UA

<http://www.ex.ua/view/16867924>

УКРАЇНСЬКА МОВА

Академічний, профільний рівні

*Підручник для 11 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з українською мовою навчання*

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

КИЇВ
ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА
2011

Дорогі одинадцятикласники!

Наш підручник допоможе систематизувати вивчене і здобути нові знання про мову, удосконалити усне і писемне мовлення, а також, що надзвичайно важливо, набути вмінь, необхідних для освіченої людини, яка прагне максимально реалізувати себе у житті.

Українська мова — унікальний предмет, який формує духовне обличчя людини, допомагає розвиватися, розквітнути здібностям кожного. Мова є засобом формування уявлень про світ, засвоєння цінностей культури — національних і загальнолюдських. Завдяки їм людина стає особистістю, яка не лише неповторно віддзеркалює світ, а й творить його. Тому дуже важливо цей предмет пізнавати до тонкощів, збагачувати пам'ять мовними засобами — словесними, фразеологічними, граматичними.

Сучасне суспільство відчуває гостру потребу в такій мовній особистості, яка в будь-якій ситуації могла б грамотно вести діалог, відповісти чітко й змістовно на поставлене запитання, повідомити необхідні відомості, коректно й лаконічно заперечити співрозмовнику або компетентно підтримати його погляди.

Мета цієї книжки — не просто дати відомості про мову й мовлення, а й допомогти навчитися правильно, точно, логічно, виразно говорити українською, виражати свої думки, увійти в самостійне життя освіченою, умілою і впевненою в собі людиною.

Будьте невтомними у вивченні української мови. Спілкуйтеся мовою свого народу, любіть її, бо шана до рідної мови — найперша ознака справжньої культури особистості.

Бажаємо вам успіхів у вивченні української мови й самопізнанні!

Автори

І ПРОПИСНІ ІСТИНИ ПОТРЕБУЮТЬ, ЩОБ ЇХ ЧАСОМ НАГАДУВАЛИ (М. Рильський)

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 10 КЛАСІ

1. I. Прочитайте текст, визначте стиль, основну думку тексту. Зі скількох смислових частин складається текст? Знайдіть у кожній смисловій частині ключові речення й запишіть їх.

Старий запорожець задумався вельми, ворухить сухими вустами, ніби згадує щось давно забуте.

— Чув я, ще як був на Запорозжжі, — нарешті озивається дід, — прадавній переказ. Хтозна-звідки він, хто його склав. Але ж дід, від якого я почув ті слова, казав мені: «Пильно бережи той заповіт правічний, шукай у ньому корінь нерушимий. Як джерело рине з глибини земної, так і ясність розуміння не лежить на поверхні слова...».

— Мудра заповідь, — прошепотіли хлопці ззаду.

— А переказ той такий, діти мої, — вів далі дід. — Шаблюю і вогнем плондруватиметься земля багата українська. Не матиме вона спокою ні вдень, ні вночі. Топтатимуть її орди ворожі, братимуть у полон синів і дочок її — на рабство ненависне, на муки пекельні...

— Знаємо те, діду, — гірко озвався Гордій. — А доки ж те буде? Доки?

— Довго, синку. Довго те буде. Вік, а може, й більше. Доля про те знає, доля України. Та настане час... час великий, славний... Народить дівчина сина, славного лицаря...

— Дівчина? — зітхнули з подивом дівчата.

— Дівчина, — сказав дід. — І ніхто не знатиме про тес — ні вороги, ні друзі. Не видно буде того, може, й сама вона не знатиме тієї радості великої. Народиться той син, і матиме він зброю незвичайну...

— Чарівного меча? — обізвався якийсь парубійко нетерпляче.

— Ні, — повагом одказав старий запорожець. — Не візьме той лицар до рук жодної шаблі, чи списа, чи самопала. Матиме він слово чарівне! Що скаже слово — то оживуть мертві серця. Що скаже друге — вороги впадуть на землю, спалені вогнем правдивого слова. І стане тоді земля українська славна поміж іншими народами, і не топтатимуть уже її грудей орди чужинецькі...

— От аби дожити, — прошепотів хтось серед загальної тиші.

— Не ми — онуки доживуть, — суворо проказав дід... (О. Бердник).

II. Проаналізуйте текст і знайдіть у ньому особливості, характерні для мови художньої літератури. У чому проявляється образність, своєрідність, індивідуальність мови автора? Слова яких стилів уживає письменник?

III. Напишіть невеликий твір-роздум про майбутнє України.

2. I. Прочитайте. Визначте тему й основну думку тексту. Доберіть і запишіть заголовок. Визначте стиль мовлення. Передайте стисло (у формі тези) основний зміст поданого тексту.

Чи тільки для спілкування служить людству мова? Чи тільки для комунікації? А для того, щоб думати й відчувати? Найповніше і найщиріше?.. Коли давним-давно ввечері поверталася з поля жниця, вона співала зовсім не для спілкування

з іншими — для себе і для своєї душі. Якою ж має бути мова, щоб висловити душу? Мова як продукт душі й тіла — у певному розумінні — як продукт рідної мови? Мабуть, варто замислитись (В. Биков).

II. Випишіть лексичні засоби, характерні для стилю наведеного тексту. Вони є стилістично забарвленими чи нейтральними (міжстильовими)?

III. Поясніть лексичне значення слів *комунікації*, *відчувати*. Доберіть і запишіть до них синоніми.

3. Прочитайте. Визначте тему, основну думку і жанр висловлювання. Доведіть, що в тексті додержано комунікативних ознак зразкового мовлення. У разі потреби скористайтеся таблицею «Вимоги до зразкового мовлення» (див. Додаток).

А що є на світі радіснішого й приємнішого, ніж добра робота? Що може бути миліше, як по довгому дню косовиці повертати на заході сонця з веселого луку додому? Тіло в тебе так приємно мліє, тиша в душі, і тобі ще неповних дев'ятнадцять років, і ти відчуваєш, що й «вона» з грабельками десь поруч з тобою, а під босими ногами і в тебе, і в неї тепла земля, укочена колесами, утоптана копитами, укрита м'яким, як пух, теплим пилом чи ніжною грязюкою, що так приємно лоскоче між пальцями. І слова самі співаються:

— Гуляй, гуляй, молода дівчино,
Я проведу додому!..

Ідеш отак у доброму косарським товаристві і бачиш, ідучи, і вечірне небо, і ясну зорю, і її з грабельками на округлому дівочому плечі.

Ідеш, і слухаєш, і чуєш рідну землю, що годує тебе не тільки хлібом і медом, а й думками, піснями і звичаями, і не тільки годує й ростить, а й прийме колісь до свого матернього лона, як прийняла прадідів своїх і діда під яблунею (О. Довженко).

4. Із поданих речень випишіть слова, які позначають мовлення; уточніть їх значення за словником і доведіть синонімічність.

1. Не кидай слова на вітер. 2. Умій сказати багато небагатьма словами. 3. Не так то він діє, як тим словом сіє. 4. Добре тому жити, хто вміє говорити. 5. Не тямить голова, що язик лепече. 6. Млин меле — мука буде, язик меле — біда буде. 6. Перше погадай, потім повідай. 7. Чоловік має два вуха, щоб багато слухав, а один язик, щоб менше говорив. 8. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше. 9. Інший торочить, як дратвою строчить. 10. Торохтить Солоха, як діжка з горохом (*Нар. творчість*).

5. У наведеному тексті проаналізуйте звукове «живописання» (засоби вираження і стилістичні функції). З'ясуйте його місце щодо лексичних засобів стилістики.

Як дивно, як незвичайно дивно. Я чую — дзвонять там десь вгорі. Обмерзлі дерева, дрібненькі гіллячки, покриті льодом. Блискучим льодом, прозорим склом. Старий дзвонар-вітер зібрав докупи тисячі ниток і хилигає галузки, і дзвонить та й дзвонить... Тень... телень... дзень... тень — телень... І скачуть вогні по галузках — зелені, червоні, сині... Де се я чув?.. І коли чув? Тоді, як був маленьким? Коли ж я чув?.. Ах, правда, се ж було недавно... дні три-чотири... Тень — телень ... дзелень... Тень — телень ... дзелень... (*М. Коцюбинський*).

Українська літературна мова увібрала в себе найпоширеніші, найтиповіші елементи загальнонародної мови. Літературною мовою послуговуються у всіх навчальних закладах, громадських і державних установах, пресі, радіо, телебаченні, кіно, нею користується переважна більшість людей, для яких українська мова стала рідною. Розмовна ж мова, навпаки, має деякі територіальні відмінності — у вимові звуків, наголошуванні, словозміюванні, уживанні слів. Основною ознакою літературної мови є її норма.

Норма літературної мови — це сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці в усному й писемному мовленні. Так, *орфоепічні* норми передбачають правильну вимову звуків, звукосполучень і наголосу в словах, *орфографічні* — правильний запис слів, *пунктуаційні* — правильну розстановку розділових знаків.

Культура мови охоплює правильність мовлення, засоби, за допомогою яких дотримуються літературних норм.

Стилістика є вищим рівнем культури мови, на якому правильність літературного мовлення у поєднанні з доцільністю і довершеною висловленою стає мистецтвом мовлення.

6. Використовуючи відомі вам стилістичні прийоми, складіть речення в художньому стилі, у яких наведені слова виступали б емоційно забарвленими і відображали красу природи.

Зоря, сонячний, росяний, земля.

7. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант

Схарактеризуйте семантичне наповнення слова *земля* у тексті.

Земля жива, — вона все чує і знає... Як люди гарні для неї, вона радіє й пособляє їм, а як ні, то плаче й гнівається. Гнівається того, що її не шанують. Вона — наша мати, вона — свята! Її цілувати треба, кланяючись... Колись було, молодиця, як несе обід орачам, то вбереться, як на Великдень: візьме плахту гарну, розпусить намітку* довгу, бо так треба до землі йти. От вона й родила і на городі, і на полі (*Б. Грінченко*).

Другий варіант

Доберіть твори художньої літератури, живопису до поданої теми у наведеному тексті першого варіанту. Випишіть 2–3 приклади з вибраних вами художніх творів.

8. Прочитайте текст. Розгляньте фотоілюстрацію. Що нового ви дізналися про заповідну зону Криму? Визначте стиль мовлення. Випишіть терміни, схарактеризуйте прийоми їх використання і проаналізуйте стилістичні функції.

Історія заповідання території, що входить нині до Кримського природного заповідника, налічує понад 70 років.

Кліматичні умови повністю залежать від вертикальної зональності, напрямку гірських хребтів, експозиції схилів. У нижній частині гір тепло — середня температура січня становить близько +4 °С, липня +22 °С. Найнижчі температури на яйлах — високогірних плато — упродовж чотирьох місяців тут утримується температура нижче 0 °С. Літо прохолодне. Розподіл опадів теж нерівномірний, із

*Кримський заповідник.
Ущелина Яман-Дере*

збільшенням висоти над рівнем моря кількість їх зростає. Річна сума опадів у високогір'ї сягає 1000 мм і більше, тоді як у нижчих частинах північних схилів 430–470 мм. Переважають літні опади.

Надзвичайно велике значення має заповідник як акумулятор прісної води, що накопичується на яйлах та живить численні джерела й річки. Під пологом вікових дерев у недоступних ущелинах заповідних гір

бере початок більшість річок Криму: Альма, Кача, Тавельчук, Коссе, Марта, Улу-Узень, Авунда, Дерекойка, Донга. Багато тут джерел підземних вод, найбільш багатоводні з яких розміщені на висоті від 600 до 1000 м. У басейні Альми їх близько 155, у басейні Качі — до 128.

Специфікою географічного положення гірської частини заповідника є гірський, сильно почленований численними річками й тимчасовими водотоками рельєф, висота розміщення окремих ділянок над рівнем моря зумовлюють формування великого різноманіття екологічних умов і, відповідно, можливість існування багатьох видів рослинного і тваринного світу (*Із енциклопедичного довідника*).

9. I. Прочитайте виразно вірш, випишіть слова з суфіксами, що мають зменшувально-пестливе значення або вживаються на означення згубності, збільшення.

У ластівки — ластовенятко,
У шовковиці — шовковенятко,
У гаю у стежки — стеженятко,
У хмари в небі — хмаренятко,
У зорі над садом — зоренятко

Вже народилися.
Лиш зажурилися
Старезна скеля над урвищем
Та дуба всохле стовбурище.

М. Вінграновський

II. У виписаних словах позначте суфікси. Проаналізуйте стилістичну функцію суфіксів.

10. Зробіть морфемний і словотвірний розбори слів.

Веснянкуватий, важкозрозумілий, легковажний.

11. I. У яких фольклорних жанрах зустрічаються наведені слова? Для підтвердження наведіть уривки з текстів.

Мишка-шкряботушка, жаба-скрекотушка, зайчик-лапанчик, лисичка-сестричка, вовчик-братик, ведмідь-набрід, кабан-іклан, деревинка, колисочка, синок, золотий човник, срібне веселечко, двійнятка, матінка, бережок, рибка, голосок, гусенятко, гусочка, крильце, сорочечка, казочка, в'язочка, тоненький, маленький.

II. З якою метою вони вживаються? Які національні особливості поданих слів?

12. I. Прочитайте. Визначте тему наведеного уривка.

На розгорнуту книгу снігів опустився вечір і місячний підсмуток. Дорога звисила колії вниз і впала в підсинений полумисок долини, на дно якої хтось висипав пригорщу хат; їх, напевне, зовсім би завіяло снігами, аби не місяць — він примореними долонями і наколисував, і підтягував угору напівзабуте сільце (М. Стельмах).

II. Випишіть виділені слова, позначте у них префікси. Визначте стилістичну функцію вжитих префіксів.

8

13. I. За яких обставин висловлювалися такі побажання? Яка їх будова? Чи можна їх назвати емоційно забарвленими? Чи існують у вашій місцевості паралелі до поданих побажань?

Дай, Боже, з роси, з води!

Дай, Боже, разом двоє: щастя та здоров'я!

Боже вас благослови і материними, і батьковими молитвами!

Хай тобі Бог дає вік щасливий та довгий!

Нехай Бог дає щастя і здоров'я на многії літа!

Хай вам Бог пошле, чого в нього просите!

Хай вас Бог подержить на сім світі!

Дай, Боже, щоб ти сину, говорив, як по зорях читав!

Щоб ти була багата, як земля, дужа, як вода, щоб у коморі і в оборі всього було доволі! (Записано М. Номисом).

II. Складіть і запишіть вітання близькій вам людині, використовуючи будь-які із наведених побажань, поясніть їх стилістичні функції у контексті.

14. Які значення надають словам наявні в них словотворчі елементи?

Мегапроект, суперзірка, проурядовий, псевдоблагодійник, квазіеліта, постчорнобильський, офіціоз, заідеологізованість, позаблоковість, спонсорство, бестселерство, ваучеризація, клонування, роздержавлення, бомжик, бюджетник, супербагатій, наддержжава.

15. Яким чином суфікси і префікси змінюють забарвлення слова «довгий»? Згрупуйте подані слова за спільністю виконуваних функцій (довжина, зріст, тривалість у часі).

Довжелезний, довженний, довжезний, довгуватий, довгенький, задовгий, довгий, довгуватий.

16. I. Утворіть та запишіть із наведених прикметників та іменників словосполучення — постійні епітети.

Чисте, карі, широкий, висока, червона, сива, чорні, біле, сивий, буйний.

Голуб, тополя, брови, очі, кінь, сокл, вітер, гай, калина, тіло.

II. Складіть або випишіть з фольклорних і літературних творів уривки текстів із утвореними словосполученнями.

17. I. Прочитайте текст. Розкрийте його зміст. Знайдіть антоніми і визначте їх стилістичні функції.

Літає ворон у костюмі чорнім.
Та він лише підкреслить мимоволі,
Що білий сніг мій потрібен долі,
І ці сніги перисті* та первісні,
Такі ясні, немов душа у пісні.

І. Драч

II. Спишіть текст. Підкресліть і схарактеризуйте тропи. Як вони впливають на стилістичне забарвлення тексту?

18. I. Спишіть слова, ставлячи на місці крапок, де треба, м'який знак і апостроф. Поясніть орфограми.

1. Повніс..тю, верховин..с..кий, буд..мо, радіс..т.., пригорщ.., хар..ків'янин, календар.., лікот.., дерен..чати, намаж.., **навман..ня**, шведс..кий, різ..бяр, казоч..ка, ключ.., чекают.., л..лю, л..одохід, чист..те, дзен..кіт, тон..ший, нуд..гувати, суд..дя, уп'ят..ох, ус..пішніс..т.., вісім..сот, наприкін..ці, прияз..н..

2. Довір..я, р..ясно, львів..янин, кав..ярня, об..єктивний, Трет..як, присв..ята, дріб..язковий, пів..Європи, під..їхати, бур..ян, бур..як, Лук..янчук, сім..янин, сором..язливий, повітр..яний, **нав..язати**, дит..ясла, моркв..яний, пор..ядок, вр..ятований.

II. Складіть і запишіть речення з виділеними словами.

19. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант

Ознайомтеся з метафорами до слова *Україна*, зафіксованими в українських ЗМІ протягом останніх років.

Встає (зводиться, піднімається) з колін, воскресає, оживає, відновлюється, заявляє про себе, проголошує незалежність, розбудовує економіку, здійснює реформи, повертає своїх синів, символізує свободу утверджує демократію*, рятує світ, переборює труднощі, прокладає собі дорогу в майбутнє, торує шлях у XXI сторіччя, продовжує свої демократичні традиції тощо.

Другий варіант

Доповніть цей ряд метафорами з власних спостережень за мовою ЗМІ.

Вивчення цього розділу поглибить, удосконалисть і систематизує ваші знання про особливості функціонування граматичних категорій у різних стилях мовлення, що створюватиме умови для майстерного використання їх у мовленні. Пам'ятайте, що граматичні значення організують думку. Вивчаючи розділ, зосередьмося на тих питаннях, вирішення яких викликає певні мовленнєві труднощі.

Я ЗНАЮ СИЛУ СЛОВА (В. Сосюра)

§ 1. Стилiстичнi можливостi граматичних понять i граматичних форм

20. I. Прочитайте вірш Василя Стуса, який у найтяжчі хвилини свого життя твердо вірив, що повернеться до народу своїм словом, що Україна його почує. Яка основна ідея цих проникливих слів?

Тільки тобою
білий святиться світ,
тільки тобою
повняться брості віт,
запанувала
духом твоїм рілля,
тільки тобою

тішиться немовля.
Спів калиновий
пiниться над водою
тільки тобою,
тільки тобою.
Тільки тобою
серце кричить моє,

тільки тобою
сили мені стає
далі брести
хугою світовою —
тільки тобою,
тільки тобою.

II. Дайте стилістичну характеристику наведеному текстові. Визначте, стилістично-виражальні властивості яких слів надають уривкові такого піднесеного поетичного звучання. Випишіть ці слова.

21. I. Прочитайте текст. Визначте його стиль, тему й основну думку.

Значення мови в дослідженні історії культури пояснюється і наявністю *глибинних подібностей* у структурі та засадах *функціонування* культури й мови. Культура функціонує як знакова система; сукупність символів і значень, що допомагають людям орієнтуватися в світі, передають досвід від одного покоління до іншого. Але й сама мова теж є знаковою системою, і теж виконує функції *кодування* інформації з метою її *нагромадження, поширення* в просторі й передачі наступним поколінням. З певного погляду, культура — ширше поняття, ніж мова, тому розвиток культури включає як складову розвитку мови.

В іншому *розумінні* мовна система є загальношою категорією, оскільки *осмислення* будь-яких явищ і процесів, у тому числі процесів культури та її

історії, неможливе поза мовою і *мисленням*, яке нерозривно пов'язане з мовою й існує здебільшого у мовній формі (*Я. Ісаєвич*).

III. З'ясуйте, слова якої частини мови є найуживанішими в тексті. Яку стилістичну роль вони виконують? Визначте лексичне і граматичне значення виділених у тексті слів і словосполучень. Відповідь обґрунтуйте, звірте свої міркування з наведеним теоретичним матеріалом.

Науковому стилю властива стилістична нейтральність, відсутність експресивно-оцінних нашарувань. Морфологічною особливістю наукового стилю є перевага у вживанні іменних частин мови над дієсловами. Високий відсоток використання іменників обумовлений предметним, а не динамічним характером наукового викладу. Основною лексичною одиницею мови наукового стилю є *термін*. Наука передусім трактує й пояснює сутність речей, предметів і явищ, тому необхідні іменники — назви цих речей. Роль дієслів зводиться до функції зв'язку, з'єднання понять.

22. I. Прочитайте текст. Якими новими фактами, знаннями він вас збагатив? Визначте стиль мовлення і схарактеризуйте його морфологічні особливості.

У сучасному суспільстві національні мови формуються переважно на основі народнорозмовних, тому писемна мова є різновидом тієї самої мовної системи, інший різновид якої представлений усним мовленням. Натомість у середньовіччі, як правило, було інакше. Усне мовлення було загальнонародним засобом спілкування, а писемна мова — привілеєм певної частини суспільства, передовсім еліт, пов'язаних з політичною владою, регламентацією* життя, поширенням панівних ідеологічних систем. Упродовж тривалого часу знання письма було обмежене колом тих, хто були тією чи іншою мірою причетні до влади, більше того, тих, хто опановував писемність, тим самим оволодівав важливим механізмом керівництва рештою суспільства. Не була у цьому винятком і Україна. Повага до тих, хто вмів читати й писати, зумовлювалася тим, що найстарша мова писемності була мовою сакральною*, засобом богослужіння і молитви (*Я. Ісаєвич*).

II. Випишіть терміни, схарактеризуйте прийоми їх використання і проаналізуйте стилістичні функції.

23. I. Прочитайте текст. Визначте його стиль. Доберіть і запишіть заголовок. Передайте стисло, у формі тези, основний зміст тексту.

Україна розвивалася у нав'язаних їй спотворених суспільно-політичних умовах, і її незнищенна воля до життя виявлялася не завжди в адекватних формах і свідомих актах. Незалежністю завдячуємо не лише тим, хто свідомо присвятив своє життя цій ідеї, а й тим, хто, може, й не маючи поняття про неї, об'єктивно працював для України, забезпечуючи неперервність народного буття: вирощував хліб, добував вугілля, зводив житло, створював музику, народжував нові наукові ідеї. А найбільше завдячуємо тим українським матерям, які за всякої лихого години знаходили сили виховувати своїх дітей у добрих звичаях, передавали їм людяність і рідне слово.

Незалежність — заслуга не тільки певних політичних сил і рухів, а всього народу, багатьох його поколінь (І. Дзюба).

II. Випишіть слова, які надають текстові піднесеності, урочистості. Якими частинами мови вони виражені?

III. Поясніть лексичне значення слів *безперервність*, *відчувати*. Доберіть і запишіть до них синоніми.

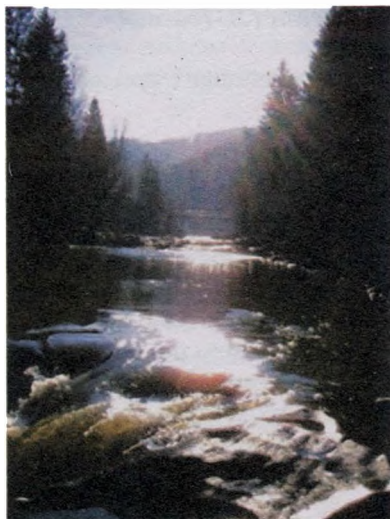

24. I. Виразно прочитайте вірш Дмитра Павличка. Сформулюйте основну думку тексту, визначте стиль, його основні ознаки, виражальні засоби.

Якби я втратив очі, Україно,
То зміг би жити, не бачачи ланів,
Поліських плес, подільських ясенів,
Дніпра, що стелить хвилі, наче сіно.
У глибині моїх темнот і снів
Твоя б лунала мова солов'їно.
Той світ, що ти дала мені у віно*,
Від слява слова знову б заяснів.
Я глухоти не зможу перенести,
Бо не вкладе ніхто в печальні жести
Шум Черемоша, співи солов'я,
Дивитися на радощі обнови
Та материнської не чути мови, —
Ото була б загибель — смерть моя.

II. Випишіть іменники. Укажіть значення їх числа. Визначте граматичні форми числа, вжиті у невластивому, переносному значенні.

III. Розгляньте фото карпатської гірської ріки. Уявіть, що ви опинилися в цьому живописному місці й чуєте всі звуки навколо. Опишіть побачене й почуте.

Морфологічна норма — упорядковує вживання значущих частин слова і словозміну.

Засоби виразності мовлення — чітка інформаційна виразність, експресивність, емоційність, образність висловлювання.

Граматична форма як елемент морфологічної системи — мовний засіб, який служить для вираження граматичного значення.

Словоформа — це певне слово в певній граматичній формі.

Морфологічними синонімами називаються дві або декілька граматичних форм, властивих одному й тому ж слову, які розрізняються засобами граматичного вираження, а також стилістичним уживанням.

До стилістичних засобів морфології відносяться явища морфологічної синонімії, випадки переносного вживання граматичних форм, а також форм певного функціонально-стилістичного забарвлення.

До стилістичних ресурсів морфології відносяться такі функціональні можливості форм, які дають змогу тій самій формі мати різні стилістичні функції. Традиційна стилістика передбачає розгляд усіх випадків смислових відтінків, які передаються морфологічними засобами.

Варіанти вираження граматичних значень можуть розрізнятися відтінками значень, стилістичним забарвленням, відповідати нормі літературної мови або порушувати її. Уміле використання варіантів дає можливість точніше висловити думку, урізноманітнити мовлення, свідчить про мовленнєву культуру мовця.

25. I. Уважно прочитайте вірш Володимира Самійленка, написаний у 1888 році. Визначте основну думку тексту. Чи можна сказати, що проблема, яка у ньому порушена, на часі?

ПАТРІОТА ІВАН

Що за славний патріота
Наш Іван, якби хто знав!
Тільки що роззявить рота,
Про народ уже й почав;
А казать промову стане,
То й не жди, щоб був кінець.
Патріоте наш Іване!
Ти, їй-богу, молодець!
В його дух зовсім народний:
Не пізніш як за сім рік
Стане він (хоч благородний)
Говорити, як мужик;
Ще й книжки писати стане
Про народ наш Іванець.
Патріоте наш Іване!
Ти, їй-богу, молодець!
Він читав книжок багато,
Зможе дещо й цитувать;
В голову його напхато
Стільки, що й не розібрать.

Стріне трудність — тільки гляне,
Вже й знайшов їй рішенець.
Патріоте наш Іване!
Ти, їй-богу, молодець!
Убрання на ньому гарне.
Він естетик. Ні одно
Слово з уст його вульгарне
Не злітало вже давно.
А на балі... Серце в'яне,
Як він піде у танець.
Патріоте наш Іване!
Ти, їй-богу, молодець!
Працю він шанує дуже.
«В праці все, мовляв, лежить».
Тих, хто батьківщині служе,
Радий скрізь він похвалить.
Він і сам колись пристане
До роботи... в гаманець.
Патріоте наш Іване!
Ти, їй-богу, молодець!

II. З'ясуйте, за допомогою яких мовних засобів та прийомів їх використання автор досягає гумористичного ефекту.

III. Визначте стиль мовлення, його основні ознаки. Які стилістичні прийоми використано автором? Визначте стилістичне забарвлення граматичної форми вживання іменника чоловічого роду в назві тексту.

26. I. Прочитайте наведений поетичний уривок. Проаналізуйте його і знайдіть особливості, характерні для художнього стилю. У чому проявляється образність, своєрідність, індивідуальність мови автора?

Дяка щирая тобі, ніченько-чарівниченько,
що закрила ти моє личенько!

І вам, *стежечки*, як *мережечки*,
що вели мене до березочки!
Ой, сховай мене, ти, *сестриченько!*
Л. Українка

II. Дослідіть стилістичні прийоми використання граматичних форм виділених слів.

27. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант

Поміркуйте, чи слова кожної наведеної групи мають однакове граматичне значення. Виберіть і випишіть з-поміж наведених слів слова з відтінком згрубілості, збільшеності. У якому стилі можна використовувати виписані слова?

Бабуня, баба, бабця; хлопець, хлопчина, хлопчище, хлопчик; друг, друзяка, дружище, дружок; комаха, комашка, комашня; ніж, ножище, ніжик; ледащо, ледацюга.

Другий варіант

Використовуючи матеріал уроку та наведений афоризм, напишіть твір-роздум на тему: «Я знаю силу слова».

Зі *скарбниці*
крилатих
висловів

Благослови, премудрий отче, слово,
Не те чеснота, лиш би книги чтить,
А щоб од книг зерно добра й любові
В своїй душі посіяти й зростить.

І. Кочерга

28. I. Прочитайте текст. З'ясуйте, чи належить він до офіційно-ділового стилю. Доведіть свою думку. Що нового ви дізналися зі змісту тексту?

Болонський процес — це процес європейських реформ, спрямований на створення спільної Зони європейської вищої освіти. Болонський процес офіційно розпочався у 1999 році з підписання Болонської декларації. Передумовою її створення стало підписання Великої Хартії* європейських університетів.

Згідно з цілями Болонського процесу до 2010 року освітні системи країн-учасниць Болонського процесу повинні бути змінені, щоб сприяти:

а) полегшеному переїзду громадян з метою подальшого навчання чи працевлаштування у Зоні європейської вищої освіти;

б) зростанню привабливості європейської вищої освіти;

в) розширенню Європи і забезпеченню її подальшого розвитку як стабільного, мирного, толерантного суспільства.

19 травня 2005 року у норвезькому місті Берген на Конференції міністрів країн Європи Україна приєдналася до Болонського процесу, зобов'язавшись внести відповідні зміни у національну систему освіти і приєднатися до роботи над визначенням пріоритетів у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року.

II. Визначте морфологічні особливості тексту.

До морфологічних особливостей офіційно-ділового стилю належать:

- 1) перевага іменників над дієсловами;
- 2) широке використання субстантивованих (які стали виконувати функцію іменників внаслідок переходу з інших частин мови) іменників, зумовлене прагненням до узагальнення;
- 3) перевага наказового способу дієслова над іншими категоріями дієслова;
- 4) обмежене використання прислівників, особових займенників, вигуків, часток.

29. I. Прочитайте уривок з історичного документа. Знайдіть і проаналізуйте стильові ознаки, притаманні офіційно-діловому стилю сучасної української мови.

1. Відновивши своє державне право як Українська Народна Республіка, Україна для кращої оборони свого краю, для повнішого забезпечення права й охорони вільностей, культури й добробуту своїх громадян, проголосила себе й нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого не залежною.

2. Суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, цебто громадянам УНР усім разом.

3. Це своє суверенне право народ здійснює через Всенародні Збори України.

4. Територія УНР неподільна, і без згоди Всенародних Зборів у 2/3 голосів присутніх членів не може відбутися ніяка зміна в границях Республіки або в праводержавних відносинах якоїсь території до Республіки.

5. Не порушуючи єдиної власті, УНР надає своїм землям, волостям* і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації* (З Конституції Української Народної Республіки, 1918 р.).

II. Визначте основні мовні засоби. Схарактеризуйте морфологічні особливості тексту.

30. Прочитайте текст. Визначте його стиль. Чим відрізняються морфологічні особливості наведеного тексту й тексту попередньої вправи? Відповідь обґрунтуйте.

Хлоп'я вловило іронію*, відповіло в тон:

— Крізь очерети навряд чи проб'ються... — І потім серйозно: — Я аж у тому порту був, де морські курсанти свій парусник швартують.

— А ти чого там опинивсь?

— На кораблі дивитися — хіба не можна?

— Мабуть, і далі збирався мандрувати?

— Може, й збирався.

— Куди ж, як не секрет?

— Ну хоча б на лиман...

— А на лимані що?

— Як що? Там — життя! Право-воля! Птаство зі всього світу! Хмарами — його і на озерах, і в очеретах... Веслом махнеш — сонця не видно!

Хлоп'я враз якось змінилось, останні слова були сказані просто з натхненням (О. Гончар).

Особливістю розмовного мовлення з погляду граматики є широке використання займенників. Нехарактерним вважається використання дієприкметників і дієприслівників, дієприкметникових і дієприслівникових зворотів.

31. I. Прочитайте наведені тексти. Визначте стиль мовлення кожного з них.

1. Коли в людини гарний настрій, то вона посміхається. Настрій — причина, посмішка — наслідок. Проте дійсна і зворотна закономірність: коли людина посміхається, то в неї покращується настрій. Це ази психології: хочеш підняти настрій — влаштуй собі кілька посмішок, бажано перед дзеркалом. Найцікавіше, що такого роду зворотний зв'язок можна також застосувати для поліпшення своїх духовно-вольових якостей.

Очевидним є факт, що шляхетна*, вольова, духовно багата людина має чисту, сонячну мову, її слова наповнені високим сенсом. При цьому, як і в попередньому випадку, має місце й зворотній зв'язок: людина, яка проговорює шляхетні тексти, сама стає шляхетнішою. Тож, наприклад, якщо хочеш стати подібним на якогось героя, то частіше повторюй його вислови.

У літературі з лінгвістики можна прочитати про те, що мова виконує понад десяток функцій: комунікативну, гносеологічну*, мислетворчу, естетичну, утаємничувальну та інші. Сьогодні можемо сміло говорити про чи не найважливішу функцію мови — перетворювальну. Яка людина — така й мова. Хочеш стати досконалішим — починай говорити досконалішою мовою! (За І. Казанцем).

2. Уже вечоріло; була тиха година, коли тіні виповзають із-під верб. І в цей час на весь берег заговорила ріка. Я дивився на Адама, як на майстра-чарівника. А він, схиливши голову набік, світив білими зубами, і на білому обличчі його застигла безкровна усмішка.

— Як зветься ваша річка? — спитав Адам.

— Ніяк не зветься. Річка та й годі. Хлопці дражнять — Жаб'яча.

— Погано, — сказав Адам. — Подумай: аби не було річок, ані джерельця, ані жодного струмка, що б робили люди? Вони вимерли б, як риби на піску. Річка дає нам життя. А ми лнімося дати їй навіть ім'я... Послухай зараз: як можна назвати річку?

Я напорошив вуха: тиша, спокій на лузі, у саду туркоче горлиця, а за нашою греблюю по-лелечому, невгамовно лопотить річка.

— Лопотиха, — вимовив я. — Може, так назвати?

— Лопотиха, — повторив Адам. — Добре ім'я. Завтра ж нанесемо на карту нашу річку. Щоб знали по всіх світах: є на землі тихе й тепле водоймище, яке відкрили для людства два капітани, Ленд і Адам.

У мене виникла підозра: а може, цей надзвичайно довгов'язий чоловік справді прибув з острова Скарбів, де живуть матроси і продавці лимонаду? (В. Близнець).

II. Проілюструйте теоретичний матеріал уроку за допомогою морфологічних виражальних засобів у наведених текстах вправи. Визначте стилістично забарвлені граматичні засоби у кожному тексті та їх функції.

III. Зробіть висновок про специфіку граматичних засобів текстів різних стилів.

32. Проаналізуйте наведений діалог. У чому проявляється гострота гумору?

— Гей, хлопче, принеси-но мені порцію смаженої риби.

— Із задоволенням!

— Можна і без задоволення, але обов'язково з рисом, і швидше!

33. Ознайомтеся з думкою Л.Толстого. Складіть за нею усну розповідь з елементами роздуму. Використайте в ньому, за потреби, відомості, висловлені в попередніх вправах.

Слово — діло велике. Велике тому, що словом можна з'єднати людей, словом можна служити любові, словом же можна служити ворожості та ненависті. Бережіться такого слова, що роз'єднує людей.

34. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант. Установіть випадки порушення граматичної норми вживання наведених слів. Що зумовило появу цих помилок? Відредагуйте й запишіть правильний варіант.

Більш конкретніше; на протязі місяця; дякую вас; виконано по дорученню; навчатися мові; ті, хто бачать помилки, обов'язково їх виправить; престижне вnz; поїхав по службовим справам; треба братися за роботу; список працюючих; семінар по проблемам.

Довідка: Ті, хто бачать помилки, обов'язково їх виправлять; більш конкретно; поїхав у службових справах; виконано за дорученням; семінар з проблем; протягом місяця; навчатися мови; дякую вам; престижний вnz; братися до роботи.

Другий варіант. Прочитайте наведений афоризм і задумайтесь над його смислом. Складіть і запишіть власний роздум на тему, висловлену афоризмом.

*Зі скарбниці
крилатих
висловів*

В усіх науках і мистецтвах плодом є вірна практика
(Г. Сковорода).

ДУХОВНА СКАРБНИЦЯ УКРАЇНИ

§2. Стилiстичні можливості іменників. Поняття числа, роду

➤ Зверніть увагу!

Що називається іменником? Які граматичні ознаки має іменник? Яка його синтаксична роль у реченні?

35. I. Прочитайте вірш Олени Теліги і поданий нижче текст. Визначте його стиль.

Довго тужить сумна бандура
Про діла у старій сивині,
І якусь невідому зажуру
Навіває та пісня мені

О. Теліга

Найславетніші вчені й письменники набиралися творчої снаги*, звертаючись до минувшини. Сотні тисяч книжок присвячено цьому. Але жодна із них не може порівнятися своєю глибокoмудрістю й чарівністю з однією неписаною книгою. Це — велика книга народної пам'яті: книга пісень, дум, переказів та легенд.

Із покоління в покоління передавали українці перлини своєї усної народної творчості. Передавали як найбільшу коштовність, як зброю, як плуг і вогонь. А з розвитком науки, культури і красеного письменства це багатство поволі стікалося в спільну духовну скарбницю всього нашого народу (за В. Чабаненком).

II. Випишіть іменники, визначте їх граматичне значення. Позначте суфікси. Які з них є найуживанішими?

III. Якого стилістичного забарвлення надають текстові вжиті іменники?

У діловому і науковому стилях найбільш уживані іменники середнього роду з суфіксами *-ство, -цтво, -ння, -ття* та переважна більшість іменників, що вживаються лише в однині або лише у множині. Заміна множини однини і навпаки як стилістичний прийом зазвичай не використовуються.

36. I. Прочитайте уривок із Закону України. Проаналізуйте мовні засоби наведеного тексту. Поясніть, якими морфологічними одиницями і прийомами їх використання твориться стильове забарвлення.

Основними завданнями законодавства України про загальну середню освіту є: *забезпечення* права громадян на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти;

забезпечення необхідних умов функціонування і розвитку загальної середньої освіти;

забезпечення нормативно-правової бази щодо обов'язковості повної загальної середньої освіти;

визначення структури та змісту загальної середньої освіти;

визначення органів управління системою загальної середньої освіти та їх *повноважень*;

визначення прав і обов'язків учасників навчально-виховного процесу, встановлення відповідальності за порушення законодавства про загальну середню освіту (*Закон України «Про загальну середню освіту» № 651-ХІV, зі змінами від 4 червня 2008 р.*).

II. Визначте стилістично забарвлені морфологічні засоби у тексті та їх функції. Зробіть морфологічний розбір виділених слів.

37. I. Прочитайте. Обґрунтуйте стилістичну доцільність використання форми множини виділених іменників.

1. За *гречками*, у долині, там, де плетивом ткався сивий туман, показалося село (*Ю. Збанацький*). 2. *Пшениці* були густі і вусаті, воскове волосся важко хиталося на вітрі (*О. Донченко*). 3. *Жита* пахли, бузина розцвітала білими сузір'ями цвіту (*О. Донченко*). 4. Земля підставляла сонцеві нахолоді за зиму чорні *ріллі* та сірі *стерні* (*І. Цюпа*). 5. *Отави** пахнуть п'янко, хоч і не так, як перші *сіна* (*Ю. Збанацький*). 6. Ніч свої згортає шати, впали *роси* на поля (*В. Сосюра*).

II. Звірте свої міркування з наведеним теоретичним матеріалом.

Уживання форми множини загальних іменників, які зазвичай уживаються в однині, своєю рідковживаністю стилістично увиразнює сказане шляхом семантичного кількісного збільшення опредмеченої ознаки: *Як довго йшла до тебе, як мезитко, і скільки ніч і снігнівів, і втом!* (*Л.Костенко*).

У художньому стилі часто вживаються безафіксні іменники, які надають мові особливої виразності, образності (утворені відкиданням значущих частин): *Майстерне виконання кобзарем народного мелосу* відкрило перед зарубіжними гостями всю велич поетики, глибину української пісенної стихії* (В. Скуратівський).

У розмовному мовленні залежно від контексту середній рід може наповнюватися різноманітними відтінками емоцій. Створюються вони на підставі основного значення — зверхнього ставлення мовця; ця зверхність може бути сповнена співчуття, поблагливісті, презирства, осуду тощо. Часто вживаними є збірні іменники, які стилістично увиразнюють розмовне мовлення.

38. I. Прочитайте. Від чого застерігає нас автор першої поезії?

1. Вода, що довго капає на *камінь*
І в камені проверчує діру,
Отак, хто книги праведні читає,
З болота *буденності* вилітає,
З душі брудоту й *погань* вимітає,
Що уподоблює його *звіру*.

I. Франко

2. Я хочу піснею ясною
прославить радість на *землі*,
щоб *юні* повною луною
вона цвіла у днів далі.
Повітря медом лине в *груди*,
і грає зорями *блакить*.
Так хто ж сказав, що я не буду
з тобою, пісне, в світі жити?!

V. Сосюра

II. Знайдіть у наведених текстах і випишіть *безафіксні* іменники (утворені шляхом відкидання значущих частин) та обґрунтуйте стилістичну доцільність їх використання.

III. Визначте рід і відміну виділених іменників, поставте і запишіть їх в орудному відмінку множини.

39. I. Розгляньте фото та виразно прочитайте вірш. Які почуття він викликав?

II. Поміркуйте, яка роль художнього стилю у літературній мові. Дослідіть стилістичні прийоми у вірші, їх використання з метою художньо-образного змалювання дійсності.

Хлібне батьківське поле
і мені пізнавать довелось.
Все чекає когось,
не діждеться когось.
Разом з батьком сюди
я хлопчиськом прийшов.

Щедре батьківське поле,
о, скільки знало ти грому і гроз.
Все чекає когось,
не діждеться когось.
Борозна залишилась —
аж за обрій, за хмари лягла.

Скільки літ пролетіло, —
я сьогодні тут знов.
Батько якось надвечір,
наче з поля, пішов із життя.
Відчуваю і досі
його думи-турботи,
його втрати-скорботи,
його зерна-чуття

Жайвір сіє проміння,
як умілий сіяч, з-під крила.
Тут мені, як і птиці, —
все знайоме у ріднім краю.
В борозні,
у зерні,
у колосі
я батьківський слід пізнаю.

М. Сингаївський

III. Знайдіть у наведеному тексті й выпишіть приклади вживання форми множини загальних іменників, які зазвичай використовуються в однині, та обґрунтуйте їх стилістичну доцільність.

40. I. Обґрунтуйте, яку роль у створенні емоційно-експресивного забарвлення наведеного уривка відіграють форми множини загальних іменників, які зазвичай уживаються в однині.

Гей, піду я в ті зелені гори,
Де смереки гомонять високі,
Понесу я жалі одинокі
Та й пуцу їх у гірські простори.
Кину свої жалі
На зелені гаї,
Пуцу бором свою тугу,
Чи не знайде другу...

Леся Українка

II. Перепишіть перше речення, зробіть його синтаксичний розбір.

41. I. Прочитайте. Поясніть зображально-виражальну функцію однини і множини виділених іменників у наведених реченнях.

1. Наробили там **крику**, сміху, радості та веселості (*Марко Вовчок*). 2. І славно-славно йти мені між **житами** до **жита** (*М. Стельмах*). 3. Над берегом послався невеликий густо зацвічений білою **ромашкою** луг (*В. Козаченко*). 4. І ліс, і **птиця** в ньому чогось притихли (*М. Стельмах*). 5. Привілля озерних незайманих **вод**, і хащі лісів у осіннім полоні (*І. Нехода*). 6. Тут починалася слава майстрового **люду** (*І. Цюпа*). 7. Там, за порогами, в **степях**, де землі щедрі та розлогі, сидять лелеки на стовпах і **ріллі** дихають вологі (*Л. Костенко*).

II. Проілюструйте теоретичний матеріал уроку за допомогою виразних граматичних засобів у наведених реченнях вправи.

42. I. Перепишіть. Розставте розділові знаки, зробіть морфологічний розбір виділених слів.

Три дні над Осокорками лютувала скажена хуртовина. Небо прорвалося **снігами** і сипало й сипало безугавно заволікаючи в білу **каламуть** хати і дерева.

Три дні вітер гнав сто разів пошматоване **клуб'**я здіймаючи таку хурделицю що й світу не було видно. Здавалося земля влетіла з розгону в якийсь сніговий

шквал і застрягла в пазурах волохатого звіра що ревів лютував шарпаючи все навкруги (І. Цюпа).

II. Прочитайте текст. Проаналізуйте його стилістичні особливості. Виділіть у тексті характерні для його стилю граматичні засоби.

До особливостей наукового мовлення відноситься використання у множині абстрактних і речовинних іменників. Слова *глина, смола, цукор* тощо в усіх стилях, крім наукового, не вживаються у множині. У науковій літературі вони набувають у множині значення виду або сорту. Якщо вислів *Регіон багатий глиною* означає, що в регіоні знаходяться значні запаси глини, то фраза *Регіон багатий глинами* говорить про наявність різновидів глини в регіоні. Множина змінює значення абстрактних іменників. Наприклад, слово *потужність* у вислові «*Потужність двигуна — 100 кіловат*» говорить про величину визначення кількості енергії, що розвивається двигуном. У множині цей іменник набуває конкретного значення, називає об'єкти виробництва — заводи, фабрики, машини тощо: *Введено в дію нові енергетичні потужності*.

Однина іменників, що позначають одиничні предмети у науковому стилі, часто використовується для вираження загального поняття: *Шацький лісопарк вирізняється унікальною флорою, а саме комахоїдною росичкою, водяною папороттю сальвінією, плаваючою лілеєю лісовою, зозулиним черевичком тощо* (із енциклопедичного довідника).

43. I. Прочитайте тексти. Що нового ви з них дізналися? Визначте стиль і стилістичні особливості кожного тексту.

Мис Фіолент

1. Мис Фіолент знаходиться у 8 км на захід від Балаклави, району м. Севастополя. Протягом 2 км берег складений вулканічними породами, покритими зверху світлим вапняком. На узбережжі утворилися численні ніші, кам'яні хаоси, арки, острівці. Найбільша висота мису — 152 метри над рівнем моря.

Вулканогенний розріз тут представлений товщами, що чергуються, лав базальтів, мікродіабазів, туфів із про-слоями ліпаритів, андезитів,

порфіритів. На Фіоленті зустрічається багато мінеральних видів: алуноген, галеніт, галотрихит, пірит, сфалерит, хризокolla, часті цеоліти. Дуже гарні місцеві червоно-коричневі візерункові яшми.

Біля підніжжя схилів мису Фіолент розташована смуга пляжів зі своєрідною трав'янистою рідкісною рослинністю. Тут єдине в Криму місцеперебування такого рідкого виду, що є третинним реліктом, занесеним у Червону книгу України —

меч-трава звичайна. Прибережна акваторія моря мису характеризується великими глибинами (*Із енциклопедії*).

2. Відносно високий рівень землеробства вже у скіфську епоху дав змогу східним слов'янам виробляти частину хліба на експорт, тобто господарство давало товарну продукцію. У достатку були також продукти лісових промислів — хутро, мед, віск.

Східні слов'яни мали також сприятливі умови для розвитку металургії, оскільки володіли великими запасами легко доступної сировини для виробництва заліза — болотних руд. Тому вже у скіфську епоху почали широко застосовувати залізні знаряддя праці, які замінили кам'яні й кістяні. Успішно розвиваються ремесла (металургія, металообробка, гончарство), визрівають передумови для другого великого суспільного поділу праці.

Однак на шляху реалізації цих сприятливих можливостей стояла серйозна перешкода: сусідство кочового світу на південному кордоні слов'янських земель, їх населення змушене було жити в постійній готовності до відбиття нападу.

Життя під постійною загрозою нападу войовничих кочівників і небезпека в будь-яку хвилину стати їх здобиччю зумовлювали створення на степовому кордоні оборонної системи укріплень, відомої під назвою Змієвих валів. Родоплемінний устрій суспільного життя не міг забезпечити захисту населення від зовнішньої небезпеки, яка постійно нависала з боку Дикого поля. Ця обставина прискорила процес раннього виникнення слов'янської держави в Середньому Придніпров'ї (*Г. Василенко*).

II. Випишіть із наведених текстів абстрактні й речовинні іменники. Проаналізуйте категорію числа виписаних іменників.

44. Прочитайте текст, визначте його стиль. Проаналізуйте виражальні можливості числа іменників.

Рослинність Кримського природного заповідника розміщується поясами залежно від висоти ділянок над рівнем моря. Нижній пояс до висоти 450 м сформований дубом пухнастим з підліском із граба східного, а на ділянках північної експозиції, що добре збереглися, — дерену справжнього. До висоти 700–750 м над рівнем моря простягається пояс лісів дуба скельного, звичайними супутниками якого є граб звичайний та ясен звичайний. Вони збереглися значно краще, ніж ліси нижнього поясу, мають високу зімкненість крон. Вище, до самої яйли*, або до вузької смуги лісів із сосни Сосновського, лежить пояс букових, грабово-букових та грабових лісів (780–1200 м над рівнем моря). Завдяки сприятливим ґрунтово-кліматичним умовам на окремих ділянках бук утворює високопродуктивні насадження із запасом деревини 700–750 м³/га. Нині такі насадження стали рідкісними. Вони збереглися лише на території заповідника і є дуже цінними. Вік деяких із них сягає 250–300 років.

На південному схилі Головного хребта ростуть соснові, у нижчому поясі (до 400 м) — дубово-соснові ліси із сосни кримської та дубів скельного і пухнастого. Наступний пояс до яйли займають буково-соснові ліси із сосен кримської і Сосновського з буковим ярусом.

45. Визначте, чи всі іменники вжиті відповідно до їх лексичних і граматичних значень. Які ви помітили помилки? Запишіть відредагований варіант.

1. Людина не повинна дозволяти собі розкошей. 2. Глибина мислень Григорія Сквороди. 3. Золоті колосся розчісує легенький вітерець. 4. Нову мебель доставили вчасно.

Визначення роду відмінюваних іменників, як правило, не **викликає** труднощів. Зовнішня форма слова вказує на його рід (*море, вітер, весна, невагомість*). Труднощі стосуються насамперед іменників з нульовим закінченням, які можуть належати і до чоловічого, і до жіночого роду (*туш, нежить, шампунь*).

46. Доберіть до наведених іменників прикметники. Утворені словосполучення запишіть.

Шампунь, мозоль, жури, леді, Сочі, меню, какаду, тюль, дріб, біль, ступінь, вуаль, гуаш, Керч, нежить, ступінь, суміш, розкіш, продаж, полин.

47. I. Прочитайте текст. Випишіть слова, що позначають назви посад, професій осіб. Визначте категорію роду виписаних слів.

— Познайомимося ближче. Зовуть мене Валерій Іванович, я — директор школи. А це — Ганна Остапівна Дудченко — завуч наш, заслужена вчителька, — директор поглядом указав на сиву розповнілу жінку...

— А це Борис Савович, — директор указав на рудоголового юнака в морському кітелі. — Справжній морський вовк, підводник... Натренований так, що може в цілковитій темряві навпомацки пробоїну залагодити...

Хлоп'я спідлоба вивчально позиркувало на свого майбутнього наставника: кремезняк, плечі вліті, обличчя червоне, щокате, — добру будку роз'їв на флотських харчах. Комір кітеля ледве сходиться на в'язистій шії. Справді, як морський вовк: сидить насумрено, у розмову не встряє, директор супроти нього зовсім не страшний...

— Крім Бориса Савовича, — вів далі директор, до якого знов повернулася його спокійна привітність, — буде в тебе вихователькою ще Марися Павлівна, вона зараз на уроці... Перед нею ти, хлопче, тримайсь: страх не терпить розхристаних, недисциплінованих... Вона-то вже напевно розтлумачить тобі, що хуліганити, бродяжити — це зовсім не геройство, що справжні герої — це такі, як мати твоя... Ого людина! Мертві піски повертає до життя, кучугурні наші каракуми виноградниками вкрила... (*О. Гончар*).

II. Поміркуйте, у якому стилі слова на позначення посад, професій мають відповідники чоловічої і жіночої категорій роду. Звірте свої міркування з наведеним теоретичним матеріалом.

У нехудожніх стилях мовлення існує спеціальний добір певних граматичних форм, які, порівняно з іншими, уживаються значно частіше. Насамперед це стосується форм роду іменників. Назви посад, професій, звань позначають іменники чоловічого роду незалежно від статі особи: *професорові Синівській Раїсі Григорівні*. Значна частина назв осіб за професією, званням, посадою має паралельні форми чоловічого і жіночого роду: *учитель — учителька, офіціант — офіціантка*. Основна сфера функціонування жіночих відповідників — **розмовний стиль**. У офіційно-діловому стилі відповідники жіночого роду не **вживаються**.

48. Утворіть і запишіть від наведених іменників відповідники жіночого роду, використавши суфікси *-к*, *-ельк*, *-ш*, *-ичк*, *-иц*. Визначте, які з них можуть бути вживаними у всіх функціональних стилях, які обмежені певним стилем.

Дисертант, офіцер, співрозмовник, добродій, відмінник, диспетчер, водій, автор, бригадир, директор, конструктор, архітектор, вахтер, аквалангіст, лучник, перукар, доповідач.

49. Наведіть приклади, коли: а) для іменників для позначення особи чоловічого роду немає варіантів осіб жіночої статі; б) варіанти розрізняються семантично; в) варіанти розрізняються стилістично (функціонально й емоційно); г) є два слова, рівноправні стилістично і семантично.

Уживаючи іменники чоловічого роду II відміни, які в давальному відмінку мають паралельні закінчення *-у(-ю)*, *-ові(-єві)*, необхідно пам'ятати, що в офіційно-діловому стилі перевага віддається закінченням *-у (-ю)*. Але якщо в тексті трапляються поряд кілька іменників чоловічого роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення повтору відмінкового закінчення спочатку вживається закінчення *-ові (-єві)*, а потім *-у (-ю)*: *директорові інституту*.

50. Прочитайте текст заяви. Відредагуйте його. Запишіть виправлений текст.

Директорові ЗНЗ № 38 м. Львова
Гаврилишиній В.М.
учительки історії
Сологуб Любов Степанівної

Заява

Прошу надати мені відпустку з 1 липня по 1 серпня 2010 року без збереження заробітної плати у зв'язку з сімейними обставинами.

29.06.2010 р.

Підпис

51. Прочитайте словосполучення. З'ясуйте, від чого залежить рід і відмінювання наведених іменників.

Зручне ліжко-диван (чому не зручний?), вітрозахисної плац-палатки (чому не вітрозахисного?), обід у вагоні-ресторані (чому не у вагон-ресторані?), новим прем'єр-міністром (чому не прем'єром-міністром?), про досвідченого генерал-лейтенанта (чому не генерала-лейтенанта?).

52. Складіть і запишіть із наведеними словами такі словосполучення, у яких чітко визначено їх рід.

УТ, крем-сода, програма-максимум, штаб-квартира, крісло-гойдалка, виставка-продаж, роман-газета.

53. Прочитайте наведені словосполучення. Випишіть ті, які властиві книжній мові.

Вагомий внесок. Численні випадки. Гарно зроблено. Кепський вигляд. Найспритніший учасник. Серйозне питання.

54. I. Прочитайте. Доведіть, що це текст художнього стилю. Які морфологічні ознаки іменників характерні для наведеного тексту? Поясніть, якими ознаками текст цього стилю відрізняється від розмовного.

Дівчата рухалися міжряддями, повільно наближаючись до шляху. Там, де вони проходили, з соняшниками творилось щось дивовижне. Втрачаючи свій царський дрімотливий спокій, вони зненацька оживали, золоте тарілля, здавалось, само розігнавшись, летіло стрімголов назустріч одне одному, і, з'єднавшись на мить в поцілункові, знову розліталося врзнобіч, і вже знову вільно сміялося, пустотливо погойдуючись, сяючи розімлілим золотом до сонця (О. Гончар).

II. Доповніть поданий текст власними спостереженнями за живописними куточками природи, створеними роботящими руками людини.

55. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант

Прочитайте текст і знайдіть допущені помилки. Запишіть відредагований текст.

Два приятелі зібрались в подорож по Криму. Стали ретельно готуватись до походу. Один каже: «Необхідно купити туристичні карти і туристичні куртки». «Спочатку розробимо туристський маршрут» — запропонував другий приятель.

Другий варіант

Напишіть розповідь про власні маршрути для подорожей Україною. Який стиль оповіді ви виберете?

§ 3. Власні й загальні назви

56. Запишіть речення, ставлячи слова в дужках у потрібному відмінку.

1. Генуезький період історії (Судак) відзначений великими фортифікаційними роботами. 2. Палацовий комплекс Лопухіних на скелястих берегах Росі у (Корсунь-Шевченківський) має браму у вигляді середньовічного замку. 3. Розташування (Кам'янець-Подільський) унікальне: у глибокому каньйоні протікає річка Смотрич, що охоплює кільцем скелястий острів. 4. У селі Озаринці (Могилів-Подільський) району на високому пагорбі над річкою Немія у 1657 році збудовано невеликий замок, від якого вціліли нижні яруси надбрамної вежі й житлової башти. 5. Генуезькі замки Південного (берег) (Крим) зведені в період, коли вогнепальна зброя ще не мала великого поширення (за Трубочаніновим С.В.).

57. Виберіть правильну відповідь.

У всіх словах рядка вживається велика буква:

А (І, і)ван (Б, б)агрянний, (П, п)роспект (У, у)чених
Б (П, п)резидент (У, у)країни, (Ч, ч)умацький (Ш, ш)лях
В (С, с)уми, (О, о)хтирський (Р, р)айон, (Р, р)іздво
Г (Ю, ю)нона, (С, с)іверський (Д, д)онець, (Х, х)ристиянство
Д (В, в)олинь, (Л, л)івобережжя, (К, к)урорти (П, п)рикарпаття.

Пригадаймо орфографію

З великої літери пишуться:

— індивідуальні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська: *Тарас Григорович Шевченко, Нечуй-Левицький, Кобзар, Нестор Літописець;*

— назви міфологічних істот і божеств, дійових осіб у байках і казках, клички свійських тварин: *Перун, Антей, Геракл; Дід Мороз, Червона Шапочка; Лисиця, Калина, Гнідко, Сірко;*

— назви державних органів і найвищих посад: *Верховна Рада України, Президент України, Голова Верховної Ради України;*

— географічні та топографічні власні назви, територіальні найменування, назви областей, районів: *Європа, Карпати, гора Говерла, Полісся, Поділля, Дніпро, Київ, Чернігівська область, Сакський район;*

— астрономічні назви: *Земля, Венера, Велика Ведмедиця, Чумацький Шлях;*

— назви вулиць, майданів: *вулиця Сагайдачного, майдан Незалежності, Андріївський узвіз;*

— назви держав, союзів держав, міжнародних організацій: *Франція, Сполучені Штати Америки, Організація Об'єднаних Націй;*

— перше слово назв академій, навчальних закладів, науково-дослідних установ, пам'яток культури, заводів, фабрик та ін.: *Національна академія наук України, Інститут педагогіки, Харківський тракторний завод;*

— історичних подій, свят, культових книг, релігійних понять: *Коліївщина, Полтавська битва, Новий рік, Великдень, Різдво, Біблія, Божа Матір;*

— загальні назви, якщо вони вживаються в особливо пошанному значенні: *Нові появляться вчені в різних галузях науки й техніки — нові Мічуріни й Ціолковські; спадкоємці Лицарства Безсмертної Січі.*

Якщо прізвища вживаються зневажливо, вони пишуться з малої літери: *На совісті лєніних, сталіних, гітлерів десятки мільйонів знищених життів.*

58. Прочитайте уривок із роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Яке стилістичне значення мають у наведеному уривкові власні назви іменників?

Лушня встряв у шинки. Там він зазнався з Матнею і Пацюком. Ці — теж повиростали в неволі. Хоча вільні степи та широке поле, де вони влітку скот пасли, одводили трохи їх замлілі душі, зате зимня пора налягала на їх плечі важкою вагою й давила обох... до горілки! Поробилися вони п'яницями, волоцюгами, злодюгами... У шинку побраталися з Лушнею. Побраталися — і таємна крадіжка, схови та перехови, та нічні пропої накраденого стали їх товариською роботою...

З оцими-то злодійкуватими ледацюгами, гультіпаками зазнався Чіпка (*Панас Мирний*).

У художньому мовленні набувають виразного стилістичного значення власні назви іменників. Вони є результатом свідомого авторського добору і яскравою характеристикою героїв: *Вареник, Пацюк, Печериця, Загнибіда у Панаса Мирного*. У художніх і публіцистичних текстах часто вживаною є форма множини прізвищ. У художніх творах ці форми використовуються з метою створення нового образу через відомий, для створення нового, видозміненого образу: *Ребранти й Рубенси дніпрових чорних піль...* (А. Малишко).

59. Прочитайте уривки, випишіть іменники, ужиті в кличному відмінку. Якому стилю властивий кличний відмінок іменників?

1. Вельмишановний Петре Михайловичу!

Редакція журналу «Українська мова і література в школі» просить, якщо це можливо, надіслати Ваші методичні рекомендації, якими ми керуватимемось у напій подальшій співпраці.

2. Ніч яка місячна, зоряна, ясна.
Видно, хоч голки збирай;
Вийди, кохана, працю зморена,
Хоч на хвилиночку в гай!
Усна нар. творчість

4. «Мамо, — промовив котрийсь. — Ну, ось уже й ми... Усі тут... Уже всі вкупі.

— Ой, діти мої, діти мої! — промовила мати. — Чи ж усі?!

— Ага... — промовив Микола і чомусь тяжко насупився, зітхнув. І так само зітхнув пілот:

— Ех, мамо, мамо!.. якби ви знали!..

— Знаю, сину!.. І батько знав... Та й гукав, та й чекав вас, та й хотів заповіт скласти... Свою останню волю... Чи чули ви батьківську волю, діти?!

Моряк:

— Кажіть, мамо!

— Останні слова перед тим, як умирати?..

Пілот:

— Кажіть, мамо!

Микола:

— Так, мамо, кажіть...

— Щоб ви — сини його вірні, старого Чумака, старого коваля діти рідні міцно купи трималися та й найменшого брата рятували... Бо не знатимуть кості батьківські спокою і на тому світі...

Замовкла мати. І завмерли брати, похмурніли. Поспускали голови та й ні пари з уст.

Тут раптом відчинилися двері — і увійшов четвертий. Так, наче грім гримнув. Всі прикипіли оглушені...

У дверях стояв наймолодший — Андрій Чумак.

— Ну, здорово, роде ковальський!.. Отака от Чумакова гвардія! (І. Багрянний).

Для вираження звертання до однієї особи або сукупності осіб в усіх стилях української мови використовується *кличний відмінок*. Якщо звертання складається з двох загальних назв, то форму кличного відмінка має перше слово, а друге може мати як форму кличного відмінка, так і називного (за винятком слів *посол, суддя*): *добродію Петре, пані Валеріє*.

60. Утворіть форму кличного відмінка від поданих загальних і власних назв.

Громадянин, добродій, достойний, пан (пані), Марія Іванівна, Ганна Степанівна, Микола Васильович, Надія Дмитрівна, Олег Петрович, Сергій Якович, Олеся Михайлівна, шановний колега, друг Олександр, пані Катерина, товариш Михайло, пан Іваничук, колега Тарасенко, Іван Петрович, Галина Сергіївна.

61. Відредагуйте й запишіть речення.

Пробачте нас, пані Тетяна. Отримав повідомлення від Осипенко Сергія Петровича. Давно не бачили такого снігопада. Порадьтеся з Андрійом Івановичом.

Пригадаймо орфографію!

Пишуть *разом*:

складні прикметники, утворені від залежних одне від одного слів (словосполучень); між ними не можна поставити сполучник *і*: *землеробський, п'ятизначний, загальнокорисний*.

Пишуть через *дефіс*:

1) складні прикметники, утворені від незалежних одне від одного слів; між ними можна поставити сполучник *і*: *суспільно-політичний* (суспільний і політичний), *науково-дослідний* (науковий і дослідний);

2) складні прикметники, утворені від складних іменників: *віце-президентський, дизель-моторний*;

3) складні прикметники, що означають відтінки кольору та смаку: *жовто-коричневий, кисло-солодкий, але жовтогарячий, червоногарячий*;

4) складні прикметники, першим складником яких є числівник, написаний цифрами: *10-річний, 15-поверховий*.

62. Запишіть правильно прикметники, розкривши дужки. Поясніть написання складних прикметників.

Народно(визвольний), сімдесяти(річний), важко(хворий), загально(державний), віце(президентський), військово(морський), право(бережний), червоно(гарячий), молочно(білий), дерево(обробний), південно(східний), (лісо)степовий, м'ясо(молочний), 80(річний).

63. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант. I. Прочитайте текст. Визначте його стиль. Перепишіть речення зі звертаннями. Поставте слова, наведені в дужках, у кличному відмінку.

Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі.

— (Мати божа, цариця небесна), — гукала баба в саме небо, — (голубонька моя, святая великомучениця), побий його, невігласа, святим твоїм омофором! Як повисмикував він з сирої землі оту морковочку, повисмикуй йому, (цариця милосердна), і повикручуй йому ручечки й ніжечки, поламай йому, (святая владичиця), пальчики й суставчики. (Цариця небесна, заступниця моя милостива), заступись за мене, за мої молитви, щоб ріс він не вгору, а вниз, і щоб не почув він ні зозулі святої, ні божого грому. (Миколай-угодник, скорий помочник, святий Юрій, святий Григорій на білому коні, на білому сідлі), покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шашіль поточила...

Баба хрестилася в небо з такою пристрасстю, аж торохтіла вся од хрестів.

А в малині лежав повержений з небес маленький ангел і плакав без сліз. З безхмарного блакитного неба якось несподівано упав він на землю і поламав свої тоненькі крила коло моркви. Це був я (О. Довженко).

П. Прочитайте виписані речення, зробіть висновок про стилістичну роль іменників у кличному відмінку.

Другий варіант. Напишіть вітальну листівку партнерові по бізнесу, уживаючи іменники кличного відмінка в офіційно-діловому стилі мовлення.

ЕТНІЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

§ 4. Стилiстичнi можливостi прикметникiв. Ступенi порiвняння. Стягненi й нестягненi форми

➤ Звернiть увагу!

Яка частина мови називається прикметником? Які граматичні ознаки має прикметник? На якій основі прикметники поділяються на якісні, відносні і присвійні? Які є ступені порівняння прикметників? Який принцип поділу прикметників на тверду і м'яку групи? Які особливості відмінювання їх? Як пишуться складні прикметники? Яка синтаксична роль прикметників у реченні?

64. I. Виразно прочитайте поезію. Виписіть ужиті прикметники, визначте стилістичні прийоми їх використання з метою художньо-образного змалювання дійсності.

Есть у мене одна
Розпачлива, сумна,
Одинокая зірка ясная;
Сеї ж ночі дарма
Її кличу, — нема!
Я стою у журбі самотная.
І шукаю вгорі

Я тієї зорі:
«Ох, зійди, моя зірко лагідна?»
Але зорі мені
Шлють проміння сумні:
«Не шукай її, дівчино бідна!»

Леся Українка

II. Визначте форми виписаних прикметників. Які з них є стилістично забарвленими? Зверте відповідь за наведеним теоретичним матеріалом.

Звичною для української мови є повна форма прикметників: *гарний, сумлінний, білий, пухнастий*. Повні прикметники мають *стягнену і нестягнену* форми. Нестягнені варіанти можливі тільки у називному й знахідному відмінках однини прикметників жіночого й середнього роду (*глибока — глубокая, далеку — далекую*), а також у називному і знахідному відмінках множини (*дужі — дужі, повні — повні*).

Повні прикметники стягненої форми належать до стилістично нейтральних форм, які використовуються без будь-яких функціональних обмежень. Нестягнені варіанти повних прикметників використовуються переважно у фольклорі й поезії:

*Ронила сльози дрібні,
збирала в кінви срібні,
без любові розмовоньки
сповнила щирть коновоньки... (Леся Українка).*

Окремі повні прикметники чоловічого роду у називному — знахідному відмінках однини утворюють короткі (з нульовим закінченням) форми: *ладний — ладен, повний — повен, радий — рад*. Сферою використання коротких прикметників є фольклор, розмовне мовлення, поезія:

— *Той самий?*
— *Той. Здоров був, Григорію!*
— *Здрастуйте! (О. Довженко).*

Прикметники чоловічого й середнього роду в місцевому відмінку однини мають паралельні форми: *на нижньому — на нижнім*. Стилiстично форми не диференціюються, використовуються в усіх стилях, хоча вживання форми на *-ім* у науковому і офіційно-діловому стилях не рекомендується: *І у вагоні легким, як Андріївська церква Растреллі, ми поїдемо в диму зеленавім печерських дерев (І. Малкович).*

65. Прочитайте виразно наведені поетичні уривки. Випишіть ужиті прикметники, визначте їх форми. Дослідіть стилістичні прийоми використання прикметників.

1. ВРАНЦІ

Ясна світова зірка — височенько;
Гасне кругловидий блідий місяченько;
Тихеє озерце спить, не зворухнеться,
Понад ним покривцем сизий туман в'ється;

Ранній легкокрилий вітерець із гаю
Наче з ним шуткує, наче заграває:
То зів'є у купу, то розвіє чисто,
То одірве клопоть та й несе кудись-то...

І. Манжура

2. Даруйте радощі мої
і клопоти мої —
нещастя й радощі мої —
весняні ручаї.
Просвітле небо аж кипить,
просвітле — аж кипить.
Блажен, хто не навчився жить,
блажен, хто зна — любить

В. Стус

3. Тиша така тепер всюди панує.
Лиш в листі сухім
Вітер зітха, мов дріада* сумує,
Із жалем глухим

Леся Українка

4. «Краще в ріднім краю милім
Полягти кистьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати»

М. Вороний

66. У поданих уривках з народних пісень знайдіть, випишіть і проаналізуйте морфологічні засоби творення образності.

1. А в неділю поранесенько
Зібрав женців ковалесенько.
Та зібрав женців все молодії,
Хлопці, дівчата все добірнії,
Хлопці, дівчата все добірнії,
Подав їм серпи все сталянії.

2. А в ліску, ліску, бай серед ліску шовковая травиця,
А в тій травиці, а в тій травиці студененька керниця.
Ой із-за гори, з-за високої ясний місяць сяє.
А з-за другої, з-за золотої молодий конем й грає...

3. Болить мене головочка, срібна, золотая,
Бо на моїй головочці жура великая.
Журо моя великая, журити тя буду,
Доки свого миленького слова не забуду.

4. Вечір надворі, ніч наступає,
Вийди, дівчино, серце бажає!
Чистеє небо зіроньки вкрили,
Вийди, дівчино, до мене, мила.
Дай подивитись в яснії очі,
Стан твій обняти гнучкий дівочий,
Глянути в личко, біле, чудове,
На коси довгі, на чорні брови.

67. I. Утворіть і запишіть стягнені форми прикметників.

Вечірняя, золотії, холодная, справжня, пребагата, прямії, чистая, близькая, зимняя, дикії, джерельная, учорашня, блаватнії, невеселая.

II. Укажіть у кожному випадку відмінності (сміслові, стилістичні) між стягненою і нестягненою формами.

У науковому стилі вживається значна кількість складних прикметників, оскільки вони дають можливість висловити концентровану ознаку поняття. У діловому і науковому стилях ступінь вияву ознаки передається аналітичною формою. Ці форми сприймаються як стилістично нейтральні. Однослівні форми мають виразне розмовне забарвлення. Для цього стилю характерне вживання субстантивованих прикметників середнього роду.

Уживання прикметників у художньому стилі є його найбільш характерною рисою. У художніх текстах стилістичний ефект може створювати не так кількість назв властивостей, як їх граматичні якості:

*У маленьких очах відбивається світ —
Гамірливий, гучний і великий,
Буйна радість зелених віт,
білі хмари і срібні ріки.*

В. Симоненко

68. Прочитайте тексти. Визначте стиль кожного з них. Випишіть із кожного тексту прикметники. Схарактеризуйте морфологічні особливості їх уживання. Яку роль відіграють слова з переносним значенням у кожному тексті?

1. Рідний степ, широкий, вільний,
Пишнобарвний і квітчастий
Раптом став перед очима —
З ним і батенько нещасний!

М. Вороний

2. Дуже мало збереглося відомостей про сім'ї XIII–XV ст., порівняно більше — про сім'ї в межах князівського роду і його відгалужень, окремі фрагментарні звіткі є про сім'ї бояр і майже нічого про сім'ї селян чи простих містичів. Але можна зробити припущення, що у всіх соціальних сферах вже була поширеною мала сім'я, з нею співіснували складні сім'ї різного типу, зокрема сім'я з трьох

покоління: батько й мати, їхні одружені діти та внуки. Сім'я з трьох поколінь створювала особливо сприятливі умови для засвоєння дітьми досвіду батьків і дідів, — отже, вона стала істотним чинником тяглості традицій. Поширеність малих сімей засвідчує те, що, як видно з розмірів більшості хат, у них могло мешкати по шість-сім осіб (*Я. Ісаєвич*).

69. I. Прочитайте виразно вірш. Що вас у його змісті найбільше вразило?

Найогидніші очі порожні,
Найгрізніше мовчить гроза,
Найнікчемніші дурні вельможні,
Найпідліша брехлива сльоза.
Найпрекрасніша мати щаслива,
Найсолодші кохані уста,
Найчистіша душа незрадлива,
Найскладніша людина проста.
Але правди в брехні не розмішуй,
Не ганьби все підряд без пуття,
Бо на світі той *наймудріший*,
Хто найдужче любить життя.

В. Симоненко

II. Зверніть увагу на виділені слова. Визначте їх морфологічні ознаки та характеризуйте стилістичну роль у наведеному тексті. Зверте правильність відповіді за наведеним теоретичним матеріалом.

Проста форма вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників переважає в художньому, публіцистичному і розмовному мовленні завдяки компактності викладу:

У найстрашнішу годину не було у нього зерна неправди за душою (*О. Довженко*);
Гордо палала троянда розкішна,
Найкраща з квіток, —
Барвою й *пахом* вродливиця пишна
Красила садок (*Леся Українка*).

Складена форма ступенів порівняння прикметників має відтінок книжності, отже, вона прийнятніша для наукового та офіційно-ділового стилів мовлення.

Стилістичні можливості художніх текстів посилюються при субстантивації: прикметники набувають додаткових стилістичних і емоційно-експресивних відтінків значення.

В усному розмовному мовленні достатня кількість способів вираження міри якості. Якісні ознаки виражаються не тільки ступенем порівняння прикметників, а й засобами словоскладання (*тихий-тихий*), суфіксації (*гарнесенький, худючий, білявий, чорнуватий*), префіксації (*премудрий, зavelикий, надзвичайний, архіскладний*), синонімами.

70. Прочитайте речення. Визначте їх стиль. З'ясуйте ступені порівняння вжитих у реченнях прикметників і проаналізуйте їх стилістичні функції.

1. На чолі від бур, від холоду Чорна-чорна борозна (*Д. Фальківський*). 2. О д а р - к а . Та таки трошки вередливенька (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 3. У л я н а . За

того божевільного? Се ще краще! Та він, мамо, зовсім дурний! 4. Влітку такі крижини допливають аж до Нової Зеландії, ба навіть до мису Доброї Надії, і досягають набагато нижчих широт, аніж у північних морях (*Ж. Верн*). 5 Що може бути миліше, як по довгому дню косовиці повертати на заході сонця з веселого луку додому? (*О. Довженко*). 6. Найчисленнішою групою хребетних тварин на території гірсько-лісової частини заповідника є птахи, близько 70 видів яких знаходять тут для себе умови для гніздування (*Із енциклопедії*).

71. Визначте стиль тексту. Зробіть стилістичний аналіз його лексичних і морфологічних засобів.

Однією з найважливіших проблем походження та формування слов'ян як великого етносу, який впливав і продовжує впливати на перебіг світової історії, залишається пошук і доведення все нових і нових матеріальних свідчень існування слов'янської культури до нової ери. Західна і прозахідна вітчизняна наука відводить на існування слов'янської цивілізації лише останні 1,5—2 тисячі років. Ця традиція іде ще з XIX ст. (*О. Седак*).

Досить часто трапляються випадки неправильного вживання форм ступенів порівняння прикметників внаслідок змішування простої і складеної форм. Наприклад, літературними є форми: *більш легкий, легший, найлегший, найбільш легкий*, а помилковою — *більш легший*.

72. Установіть випадки порушення граматичної норми вживання прикметників. Що зумовило появу цих помилок? Відредагуйте й запишіть правильний варіант.

1. Розмови стали більш різнобарвніші й розростались (*М. Коцюбинський*).
2. Унаслідок природного добору організми ставали більш пристосованими до навколишніх умов.
3. Алюміній більш поширеніший у природі, ніж залізо.
4. У гірсько-лісовій частині заповідника зустрічається 15 видів кажанів (з 18-ти видів, що мешкають у Криму), з них найбільш численнішими є нетопир малий і вечірниця руда.

73. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант. Спишіть. Поставте замість крапок пропущені прикметники, користуючись наведеною нижче довідкою. Умотивуйте свій вибір. Визначте стиль мовлення.

Високо підбилося сонце над долиною. Високі гори довкола, покриті ... чорним лісом, немов дрімали на сонці, дихаючи гарячими смоляними пахощами. Від ріки тягло свіжим духом, холодною водяною парою. На верхах гір ясно-зелених ... рядном порозкидалися отари овець. ... лилися звуки вівчарської трембіти, лунаючи від верха до верха. З темної лісової гушавини на той звук відгукується інший, ... голос — то ріг скотаря. А в перестанках, мов ... струна, десь глибоко під землею ледве чутно задзвенить — то металевий дзвоник на шиї корови, що десь у лісі на плаю пасеться. І все те зовсім не перекриває великої тиші, не бентежить спокою природи (*за І. Франком*).

Довідка. Тужливо й протяжно, тоненька, смерековим, різкий, барвистим.

Другий варіант. Напишіть твір-розповідь у публіцистичному стилі про сучасний стан розвитку етнічної культури українців.

§ 5. Синоніміка займенникових форм. Займенники і контекст

➤ Зверніть увагу!

Яка частина мови називається займенником? Які морфологічні ознаки має займенник? Назвіть розряди займенників. Які стилістичні функції він виконує? Яку роль у реченні виконує займенник?

При іменнику особові займенники *його, її, їх* у формі родового відмінка набувають присвійного значення. Порівняйте: *їх* (к о г о?) упізнають усі — особовий. У *їхніх* (ч и ї х?) зошитах не все виконано — присвійний.

Присвійні займенники (на відміну від особових) ніколи не мають приставного **н**.

Займенники *він, воно* у місцевому відмінку мають стилістично рівноправні варіанти: (*на*) *ньому, (на) нім*.

Якщо вжитий у реченні займенник третьої особи однини співвідноситься за родом, числом з кількома іменниками (*Коли Наталка познайомилась із Марією, вона(?) була ще студенткою*), необхідно завжди перевіряти зв'язок займенника з іменниками. Потрібно правильно писати так: *Коли Наталка познайомилась із Марією, та була ще студенткою* (якщо мова йде про Марію). Або: *Познайомившись із Марією, Наталка була ще студенткою. Наталка була ще студенткою, коли познайомилась із Марією* (коли мова йде про Наталку).

74. Установіть випадки порушення граматичної норми вживання займенників у наведених реченнях. Що зумовило появу цих помилок? Відредагуйте й запишіть правильний варіант.

1. Дозволити собі загузені посіви можуть сильні господарства, які призведуть до стабільних прогнозованих урожаїв. 2. Річки Оріноко і Парана в Південній Америці в своєму верхів'ї розгалужуються на два рукави, які впадають в різні басейни. 3. Коли Онищук став співпрацювати з Павленком, він був начальником відділу. 4. Ми із задоволенням ознайомилися із рекламою вашої фірми. Вона справила приємне враження. 5. Підприємство виконало замовлення нашого видавництва, незважаючи на те, що воно працює зараз у дуже складних умовах.

Особові займенники можуть уживатись у переносному значенні. У науковому і публіцистичному стилях у значенні «я» використовується займенник **ми**: *Нами взято до уваги зазначені зауваження рецензентів*.

Займенник **ми** може уживатись у художньому мовленні, створюючи відтінок поблажливості, співчуття: *Як ми себе почуваємо?*

Попанна множина у третій особі властива народно-розмовній мові: *Прокіє Свиридович. Вони (Проня) курять?* (М. Старицький).

75. Проаналізуйте мовні засоби поданого тексту. Виділіть серед них притаманні розмовному стилю. Визначте морфологічні особливості вжитих у тексті займенників.

— А чому б вам не закохатися в мене? — каже Берестецький, цей патлатий красень, що давно вже залицяється до Марисі, щоправда, більше жартома.

— У неї ж наречений є, — нагадує Ганна Остапівна. — Хай не такий баритон, як у вас, але хлопець бравий, з мотоциклом. На край світу ладен везти Марисю в кіно, якщо тільки вона якогось там фільму забагла. Квітами її осипас... А чим би ви, Артуре Пилиповичу, могли скрасити життя своєї подруги?

— Таж він на гітарі грає й квіти малює, — заступилася за Берестецького Килина Устимівна, дружина викладача математики (вона кухарює в школі). — В Артура Пилиповича до всього талант, він не те, що ми! Тільки й думаємо, де новий гарнітур добути...

— Візьмусь і я за орнаменти, — озвався з удавано ревнивими нотками в голосі чоловік Килини Устимівни. — Квадратуру кола намалюю для вашої виставки...

— Намалюйте мені оцю ніч, — каже грайливо до Берестецького Марися Павлівна. — Настрій наш барвами передайте, і нічну музику неба, і птахів отих, що їх нам не видно... Півпланети у темряві летять і не заблукують, дорогу знаходять додому, — хіба ж не диво? Інтуїція, чи родовий інстинкт, чи що там їх веде?.. (О. Гончар).

&

76. Визначте, яку із поставлених у дужках форм потрібно вживати при ввічливому Ви. Спишіть, уживаючи потрібну форму.

1. Ви дуже (добра, добрі), тітонько! 2. Ви дуже добре (виступив, виступили), Вікторе Петровичу. 3. Тамаро Іванівно, чому Ви до нас так довго не (приїжджала, приїжджали)? 4. Ви були (хворий, хворі), Петре Васильовичу?

Більшість документів пишеться від імені установи, організації, тобто від першої особи множини, яка виражається особовим дієсловом: *повідомляємо, надсилаємо* тощо. У офіційно-діловому стилі простежується тенденція до невживання займенників *він, вона, воно, вони* як заміниками слів, натомість використовуються багаторазові повтори.

Уживання зворотного займенника *себе* у формі давального відмінка характерне для розмовного мовлення: *Був собі дід та баба. Займенники усякий, будь-який, кожний* близькі за значенням, але стилістичне забарвлення їх різне: *усякий* позначений відтінком розмовності; *будь-який* і *кожний* — нейтральні.

Займенник *жодний* уживається в ділових паперах для підкреслення повного, категоричного заперечення в двох значеннях: «ні один» і «будь-який з ряду подібних». Займенник *котрий* уживається з метою підкреслити вибір осіб, предметів, ознак з ряду однорідних. Уживання в ділових паперах відносного займенника *котрий* у значенні *який* надає мовленню просторічного характеру.

Форма однини особового займенника *я* не вживається ні в офіційно-діловому, ні в науковому і публіцистичному стилях мовлення. У цих стилях переважає так зване авторське *ми*.

&

77. Визначте стиль наведеного тексту. Поясніть, яку роль у зв'язку частин тексту відіграють займенники. З'ясуйте, чи є в цих текстах вказівка на особу автора. Аргументуйте свою відповідь. Проаналізуйте етикетні формули.

Найясніший королю Швеції, наш вельможний пане і друже.

З наказу самої природи і з нашої вродженої прихильності до кожного ми звикли нікому не робити кривди, а навпаки, змагатися у доброзичливості з тими, хто ставиться до нас прихильно. Отже, ми, відчуваючи добре і достатньою мірою ясне ставлення до нас вашої королівської величності, уже двічі з душевною

насолодою відіслали листи до вашої королівської величності. Але якимись чином, як проти вашого бажання, так і проти бажання вашої королівської величності, вони і досі не торкнулися рук вашої королівської величності. Таким же чином частіші нагоди до бесід були відрізані з обох сторін, це треба приписати не якійсь ворожій недбайливості з нашого боку, у зависній ненависті тієї ж долі. Тепер, отже, для підтвердження нашої приязні до вашої королівської величності ми повідомляємо і ясно заявляємо, що не дамо нікому допомоги — хоч би до цього нас часто закликали — ані підемо на кого в наступ, але при Божій допомозі захищатимемо, як зможемо, віру, волю і наші кордони. Хоч би поширювалась якась несприятлива чутка, ніби ми піднімаємо зброю проти вашої королівської величності. То нехай ваша королівська величність дасть якнайменше віри цій безглуздій чутці, бо ми (як свідчать про нас минулі події) ніколи без причини не трубімо сигналу. Подавець цього листа усно і більш докладно викладе вашій королівській величності вашу доброзичливість. Тим часом благаємо у Всевишнього найліпшого Бога вічного щастя вашій королівській величності.

Дано в Чигирині, дня 13 липня
1656 за старим календарем.

Вашій королівській величності,
вельмишановного пана і друга
готовий до послуг друг
Богдан Хмельницький,
Гетьман Військ Запорізьких.

8 78. I. Напишіть діловий лист уявному партнерові по бізнесу, користуючись, за потреби, наведеними письмовими штампами. Не забудьте, що, незалежно від змісту, стиль ділового листа повинен носити доброзичливий, партнерський характер, у якому поєднувалися б природні етичні норми людських стосунків та інтереси справи, не підкреслювалися значущість свого власного службового положення.

Ми отримали Ваш лист від ...

Вдячні за лист від ...

У відповідь на Ваш лист від ...

Для підтвердження нашої телефонної розмови (переговорів, що відбулися у...

Раді повідомити Вам, що ...

Приносимо вибачення за деяку затримку із відповіддю на Ваш лист ...

Ми з подивом дізналися з Вашого телекса...

Ми вимушені нагадати Вам, що ...

Із задоволенням пропонуємо Вам...

Ми будемо вдячні Вам за швидку відповідь ...

Сподіваємось одержати Вашу відповідь у найближчому майбутньому. Просимо повідомити нам як найшвидше ...

Сподіваємось підтримати співробітництво з Вами...

Будемо вдячні за швидке виконання нашого замовлення ...

Ураховуючи наведене вище, просимо Вас розглянути питання контракту і повідомити директору — менеджеру нашої фірми (242-24-52).

II. Поясніть, яку роль у створеному тексті виконують займенники.

79. I. Прочитайте речення, зіставте їх. До якого розряду належать виділені займенники? Чи однакове значення вони мають?

1. У **всякого** своя доля і свій шлях широкий (*Т. Шевченко*). 2. Мені підійде для цієї роботи **будь-який** олівець. 3. Це завдання мусить виконати **кожний** учень.

II. Складіть речення із займенниками *кожний, будь-який, усякий, будь-хто, хто-небудь, їхній, їх*. Запишіть.

80. Укажіть речення, що потребує стилістичної правки. Відредагуйте і запишіть правильний варіант.

1. Ніщо не перешкодить мені досягти мети.
2. Учні почули, що літак сів на полі. Вони побігли до нього.
3. Ліс був наповнений пташиним співом.
4. У будинку, що горів, чулися крики. Вони намагалися вибити вікно.

81. I. Уважно прочитайте уривок статті. Яка основна думка тексту? Чи поділяєте ви думку автора? Перекажіть текст, доповніть його своїми роздумами над актуальністю порушених у ньому проблем, висловіть своє ставлення до цих проблем.

Дуже важливо повернути обличчям до цієї проблеми українські засоби масової інформації, які б зі сторінок газет і журналів, із телеекранів і радіоефіру повели зацікавлену і професійну розмову про те, у якому стані опинилась українська культура, чим вона живиться, який її *інтелектуальний* рівень. Критерії оцінки і смаки потрібно формувати, а не покійно підставляти вуха всім вітрам. Бо відомо, що той, хто не має власного смаку, користується таким, який йому нав'язали зовні. Настав час відродити публіцистику, професійну *критику*, що зайняла б на *шпальтах* газет місце пустопорожніх світських балачок на заокеанські теми. Публіцистика — це дзеркало нашої культури, куди ми повинні час від часу заглядати, щоб розуміти, хто ми є насправді, до чого йдемо.

А рухаємося ми поки що до саморуїнування. І починається воно ще тоді, коли замість лагідної колискової пісні, яка прийшла від діда-прадіда, молоденька мати одягає своєму *чадові* навушники і ставить на програвач лазерний диск чергового рок- чи поп-ідола...

І несе нас, оглушених і напівсліпих у цьому безмежному океані звуків, слів і мелодій, і не видно жодного берега, де могло б спочити тонке і чутливе серце, ні за що вхопитися стривоженої і розгубленої душі...

Щоб не втопитися і не згинути на віки вічні — тримаймося за те, що найдорожче, що прийшло від пращурів і перейде до нащадків. Тримаймося за рятівну соломинку наших споконвічних традицій, за наш здоровий *глузд*, за нашу стійку генетичну пам'ять, яка відторгає все фальшиве і чужорідне, але інтуїтивно зберігає те, що близьке серцю і душі.

Нехай зелені крони нашого родинного дерева тягнуться все вище і вище — до сонця істини і неба свободи. Але пам'ятаймо і про наше коріння — тоді будь-які щепи на цьому дереві будуть нам тільки на користь! (*А. Матвійчук*)

II. Визначте стиль. Яким завданням підпорядковується у наведеному тексті добір лексичних засобів? Поясніть лексичне значення виділених слів.

III. Випишіть займенники. Визначте їх стилістичні функції.

Стилістичні функції займенникових форм найвиразніше проявляються саме у розмовному мовленні. Часте вживання особових займенників зумовлен

потребою позначити учасників мовленнєвого акту. Будь-який діалог передбачає наявність того, хто говорить (я), того, хто слухає (ти) і того, хто не бере безпосередньої участі у розмові. Повторення займенника *я* створює враження підкресленої уваги до своєї особи, вихваляння. Заміна *я* на *ми*, як правило, супроводжується появою додаткових експресивних відтінків значення (іронії, зневаги, ворожості тощо). Коли *ми* вживається не для називання конкретної особи, а в узагальненому значенні, він вносить у розповідь відтінок особливої інтенсивності. Займенник *ви*, залежно від контексту, стилістично може передавати холодну ввічливість, шанобливе ставлення, жартівливе або іронічне забарвлення.

Вказівні займенники, а також інші їхні розряди близькі своєю узагальненістю значення до лексики розмовного стилю.

Розмовне забарвлення мають займенники, утворені за допомогою часток *аби-*, *казна-*, *хтозна-*.

Займенники у художньому стилі виділяються своєю експресією в тих випадках, коли на них падає логічний наголос: *Вона, завзята, Усі квітки земні перевершить* (М. Рильський).

82. I. Виразно прочитайте поезію І. Франка. Дослідіть стилістичні прийоми тексту, їх використання з метою художньо-образного змалювання.

Ой ти, дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько — колюче терня?
Чом твої устонька — тиха молитва,
А твоє слово остре, як бритва?
Чом твої очі сяють тим жаром,
Що то запалює серце по жаром?

Ох, тії очі темніші ночі,
Хто в них задивиться, — й сонця не хоче!
І чом твій усміх — для мене скрута,
Серце бентежить, як буря люта?
Ой ти, дівчино, ясная зоре!
Ти мої радощі, ти моє горе!

Ой ти, дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько — колюче терня?
Тебе кидаючи, любити мушу,
Тебе кохаючи, загублю душу.
Ти моя радість, ти моє горе,
Ой ти, дівчино, ясная зоре!

II. Проілюструйте теоретичний матеріал уроку за допомогою виразних морфологічних засобів у наведеному тексті. Визначте і проаналізуйте стилістичні функції вжитих у тексті займенників.

83. I. Прочитайте текст. Визначте його тему, основну думку, стиль мовлення.

Дівчина пояснила, що розкопки тільки починаються, може, тут археологів ждуть ще великі відкриття... Як завжди, знайшлися серед екскурсантів такі, що

найперше цікавились, чи багато золота було знайдено на розкопках цієї Тихої могили, екскурсоводку це аж образило:

«Річ не в золоті, а в тому, що на тім золоті накарбовано! Яка мистецька краса на ньому відтворена та яка її художня цінність...»

Сухорлявий дідок в окулярах, видно, неабиякий грамотій, бо й тут з книжкою не розлучався, коли зайшлося про художності, ожжавів, розгорнув у книжці закладене місце й зачитав, наче дітям у класі:

— У ті часи праця художників вважалася священнодійством! Митці були у великій пошані. Вони гордилися діянням рук своїх ще більше, ніж царі своїми перемогами. Тільки якщо гімни царів починалися словами: «Я зруйнував...», «Я покорив...», то гімни художників мали зачином: «Я воздвиг...», «Я спорудив...», «Я виконав роботи прекрасні...» (О. Гончар).

II. Проаналізуйте стилістичні функції вжитих у тексті займенникових форм. Випишіть речення із займенниками.

84. I. Розгляньте картину С. Химочки «Тиша» і прочитайте наведений текст. Висловте свої думки і почуття, викликані у процесі перегляду картини та змісту тексту.

Картини художника Степана Химочки знаходяться в музеях та приватних збірках України, Росії, а також у Німеччині, Швейцарії, США, Ізраїлі, Індії, Югославії, у збірці Сукарно в Індонезії. Він є дійсним членом Академії Духовної єдності народів світу.

Місію художника С. Химочка визначив так: «Якщо подумки подивитися навкруги, то побачимо дивний світ Творця, вражаючий у всіх відношеннях, куди б не сягали наші почуття. Дивне ллеться світло — то сонячно-золоте, а то «сяйно-блакитне», і здається, що Всесвіт насичений цим світлом — від великих галактик до найдрібніших клітин організмів нашої Землі. Усе в русі й у взаємному зв'язку — Гармонія в

законі Творця — і не дай Боже зрушити цю цільність, як одразу відчується все у Всесвіті.

Є загальний Закон, по якому все рухається і твориться. Любити, захоплюватись, знаходити сили й мужність, йти за його світлом і продовжувати прагнути блага. Світиться наша Земля, на ній є місце безчинству й Красі, яку так хочеться відтворити (оспівувати), так як це Творцем заведено. Якщо прагнути до божественної гармонії, може й нам щось вдасться...» (Л. Ковальська).

II. Визначте і проаналізуйте стилістичні функції вжитих у тексті займенників.

85. Укажіть речення з неправильно вжитим займенником. Відредагуйте речення.

1. Вони вмилися по пояс і відразу набралися бадьорості.
2. Бабуся попросила внука прочитати свого листа.
3. Авторитет цієї дівчини був у класі великий.
4. Діти почували себе щасливими.

86. Складіть речення з поданими словами. Запишіть їх. Укажіть, до яких розрядів вони відносяться і чим відрізняються на письмі та у вимові.

1. Від нього; від його брата. 2. Через них; через їхню поведінку. 3. Біля неї; біля її дверей. 4. Без нього; без його дозволу.

Пригадаймо орфографію

У неозначених займенниках префікси *казна-*, *хтозна-*, *будь-* та суфікс *-небудь* пишуть через дефіс: *будь-хто*, *будь-кому*, *хтозна-чим*, *хто-небудь*.

Якщо *казна*, *хтозна*, *будь*, *аби*, *де* стоять перед прийменниками із займенниками, тоді всі три слова пишуть окремо: *будь у кого*, *хтозна в чому*, *аби з ким*, *де на чому*.

У неозначених займенниках префікси *аби-*, *де-* пишуть разом: *абихто*, *абикого*, *дещо*, *декому*.

87. Запишіть наведені займенники, знімаючи скісну риску. Поясніть написання.

Аби/на/чому, хтозна/з/ким, ні/що, будь/хто, від/аби/якого, за/будь/яких, хтозна/в/який, з/чийм/небудь, ні/з/чим, на/який/небудь, ні/з/чим, до/кого/сь, від/аби/якого.

88. Спишіть речення, вставивши замість крапок відповідні займенники із довідки. Визначте, у якому відмінку вони вжиті. Позначте орфограму «Дефіс у неозначених займенниках».

1. Посиджу трошки, погуляю, на степ, на море подивлюсь, згадаю ..., заспіваю.
2. Чи то було справді, чи була так, мара ... (Із тв. Т. Шевченка). 3. ... чином йому було відомо все, що робиться в кожній хаті (О. Донченко). 4. Заграйте ..., як ваша ласка (Леся Українка). 5. За гори, за доли несіть хустину, вітри, подаруйте її ... від себе (О. Гончар).

Довідка: яка-небудь, дещо, що-небудь, кому-небудь, хтозна-яким.

89. I. Уявіть, що приятель зробив вам нетактовне зауваження. Мене дуже дратує твоє занадто дбайливе ставлення до природи, тоді як сам не гребуєш шкіряними речами, виготовленими зі шкіри.

II. Дотримуючись норм літературної вимови та керуючись правилами культури спілкування, складіть діалог, який відтворив би цю ситуацію спілкування.

90. I. Укажіть помилкове твердження.

А Займенники *він*, *воно* у місцевому відмінку мають стилістично рівноправні варіанти: *(на) ньому*, *(на) нім*.

Б В офіційно-діловому стилі простежується тенденція до невживання займенників *він*, *вона*, *воно*, *вони* як заміників слів, натомість використовуються багаторазові повтори.

В Розмовне забарвлення мають займенники, утворені за допомогою часток *аби-*, *казна-*, *хтозна-*.

Г Вказівні займенники, а також інші їх розряди, близькі своєю узагальненістю значення до лексики наукового стилю.*

91. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант

I. Прочитайте текст. Дослідіть його художню виразність. Поясніть, з якою метою повторюються особові займенники. Якого смислового відтінку вони надають мовленню?

II. Спишіть текст, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені літери. Прокоментуйте орфограми.

Що може бути миліше, як по довгому дню косовиці повертати на заході сонця з веселого луку (до)дому? Тіло в тебе так приємно мліє, тиша в душі, і тобі ще (не)повних дев'ятнадцять років, і ти почуваш, що й «вона» з граб...льками десь поруч з тобою, а під босими ногами і в тебе, і в неї тепла земля, укоч...на колесами, втоптана копитами, вкрита м...яким, як пух, теплим пилом чи ніжною грязюкою, що так приємно лоскоче між пальцями. І слова самі співають...ся:

Гуляй, гуляй, молода дівчино,
Я проведу (до)дому!.. (О. Довженко).

Другий варіант

Прочитайте текст і задумайтесь над його змістом. Чи поділяєте ви переконання автора? Складіть і запишіть власний роздум на висловлену автором тему.

Зміст людського життя — у досягненні краси, гармонії, у самовираженні. Найголовніше завдання — це самовдосконалення в усьому. Кожен із нас щодня має робити щось більш досконало, ніж учора, і робити це свідомо. Таке устремління неминуче відіб'ється в нашій свідомості (За С. Періхом).

УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ СВЯТИНИ

§ 6. Стилiстичнi аспекти дiєслiвних категорiй

➤ Зверніть увагу!

Яка частина мови називається дієсловом? Які морфологічні ознаки має дієслово? Яку синтаксичну роль виконує в реченні дієслово та його особливі форми?

92. I. Прочитайте текст. Визначте його тему, основну думку, стилістичні особливості. Чи поділяєте ви думку автора? Перекажіть текст, доповніть його своїми роздумами щодо актуальності порушених у ньому проблем. Висловіть своє ставлення до них.

Українське мистецтво мусить на різні цінності визначати і різні місця. Воно має завжди пам'ятати, що навіть блискуча агітаційна промова, виголошена промовцем перед масами, може не мати ніякої цінності як літературний твір; що найбільш пекучі справи нашого життя, подані в сухій формі, належать до хроніки, а не до мистецтва. А найяскравіший плакат є лише плакатом, а не образом. Українське мистецтво мусить собі яскраво усвідомити, що є багато речей і справ, потрібних нашій нації, якими має займатися наука, пропаганда, навіть поліція, але ні в якому разі не мистецтво.

Завданням українського мистецтва є віднайдення всіх тих цінностей, які скріплювали б, а не розслаблювали душу нації. Воно має дбати, щоб в душах нашого народу жила не солодка розчуленість над самими собою, а велика й мужня любов до своєї нації, до свого минулого, до свого народу і до всього великого і шляхетного, передусім до своїх героїв. Українське мистецтво має підхопити і піднести високо прапори тих героїв, прапори найліпшого вияву нашої національної духовності.

Бо це мистецтво має велике і прекрасне завдання: виховувати лише сильних і твердих людей української нації, що вміють жити, творити і умирати для своєї батьківщини (*О. Теліга*).

II. Знайдіть дієслова і проаналізуйте їх граматичні особливості. Як граматичні форми вжитих форм дієслів впливають на стилістичне забарвлення тексту?

93. Прочитайте й запишіть текст. Визначте морфологічні форми вжитих дієслів, поясніть особливості їх функціонування й доцільність використання.

Отак живе собі село мало не споконвіку, притулившись десь попід горою край тихої затоки, працює, плодиться, оре-сіє, годує хлібом світ, співає, сміється, плаче, помирає — тихо, немовби в озері. Зате вже як скоїться щось, то вже таке, що й не вигадаєш, і в сні не виспиться, і ніде в світі не натрапиш, і не збагнеш відразу — що воно, звідки, чому й до чого. Довго потім гудуть — не вгавають балачки очевидців, спогади свідків, перекази старих брехунів, і вже не добрать тоді — так воно було чи не так і чи було справді, чи тільки примарилося Архипові Білоконю (*Григ. Тютюнник*).

94. Проаналізуйте поданий теоретичний матеріал. Розкажіть про синонімічні дієслівні форми та їх стилістичні особливості.

Стилістично розрізняються форми із суфіксами *-ува(-юва-)* і *-а(-я-)*: *витягувати-витягати*. Першим надається перевага у науковому та офіційно-діловому мовленні, другі частіше використовуються в розмовному й художньому стилях.

Стилістично розрізняються форми першої особи множини (*пишемо — пишем, отримуємо — отримуюм*) і форми третьої особи множини (*оглядає — огляда, співає — співа*). Перші з наведених варіантів вважаються стилістично нейтральними, а другі — належать до стилістично знижених форм і вживаються у розмовному мовленні і в художньому стилі як елемент стилізації художнього тексту.

Частина дієслів із суфіксом *-ну-* у минулому часі має синонімічні форми: *стихнути — стих, стихнув, щез — щезнув*, які стилістично не розрізняються.

Для української мови характерні прості форми першої особи множини: *зробімо, малюймо*.

Деякі дієслова мають синонімічні форми другої особи однини, що стилістично не диференціюються: *визначити — визнач, визначи*.

95. I. Перепишіть, вставивши замість пропусків потрібні літери. Поясніть орфограми.

Заболою, затужу,
Зар..даю... в собі, закурличу,

А про очі людські
засміюсь, надломивши п..чаль.
Помолюсь крадькома
на твоє праслов..янське облич..я,
І зоря покладе
на мовчан..я моє п..чать.

II. Прочитайте виразно вірш Бориса Олійника. Які мовні (лексичні, граматичні) засоби визначають стиль тексту? Яким завданням підпорядковується у ньому добір граматичних засобів? Поясніть стилістичне навантаження вжитих дієслів.

96. Олесь Гончар писав: «Не було випадку, щоб видатний твір літератури був написаний сірою мовою, щоб вдалося його вибудувати словами зужитими, знебарвленими до пересічності, до нудної стертості п'ятака. Енергія слова — з енергії душі. Убога стилістика найчастіше є породженням убогої думки».

Уважно прочитайте і зіставте варіанти речення з новели О. Гончара «Весна за Моравою». Простежте, як письменник удосконалював мову твору, домагаючись точності й виразності слова, речення.

Перший варіант

Тихо, сонячно і мляво, а дерева *гойдаються* від верхів'я до самої води, *стрибають*, *мов на якомусь фантастичному екрані*.

97. На які особливості яких форм і типів мовлення вказують наведені словосполучення?

Говорить, мов клоччя жує; говорить так, мов три дні не їв; говорить як по писаному; говорить по-простому; суха мова; торохтить Солоха, як дїжка з горохом; лясні точить; верзе, що й купи не тримається; переливає з пустого в порожнє; у короткого розуму язик довгий.

У текстах **офіційно-ділового** стилю дієслова виконують важливу роль, оскільки є носіями основної інформації. Переважає форма дієслів теперішнього часу із значенням позачасовості. Уживання форм дієслів майбутнього й минулого часу у вторинних значеннях супроводжується різним емоційно-експресивним забарвленням, тому неприпустиме в текстах офіційно-ділового стилю. На письмі надають перевагу інфінітиву та безособовим конструкціям. Інфінітив підсилює наказ, виражає його категоричність, а форми дійсного способу та безособові конструкції, які є синтаксичною особливістю української мови, пом'якшують категоричність. Тому інфінітив уживають переважно в наказах і розпорядженнях, а безособові форми використовують у приписах, інструкціях тощо: *організувати, забезпечити, розробити*.

Слід уникати нагромадження віддієслівних іменників на *-ння*, уживаючи замість них відповідні дієслова. Пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* бажано не вживати в офіційно-діловому стилі.

У художніх текстах стилістичне навантаження міститься в естетичних якостях, точності добору й контексті, у якому перебувають уживані дієслова: *І сам я тут, обнявши далину, Ряснію, множусь, дишаю травою (А. Малишко)*.

Специфічними для розмовного мовлення є усічені форми дієслів, які мають відтінок миттєвої і непередбаченої дії: *ковть, хап, скік* тощо.

98. І. Проаналізуйте текст. До якого стилю він належить? Назвіть стилістичні особливості, мовні засоби, характерні для стилю наведеного тексту.

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

про порушення виробничої дисципліни

7 жовтня 2009 р. у приміщенні цеху №3 готової продукції виникла пожежа, яка була ліквідована зусиллями працівників цеху. Людських жертв і матеріальних втрат вдалося уникнути.

У результаті грубого порушення техніки безпеки сталося коротке замикання.

Електрик цеху № 3 Семеновський В.М. неодноразово мав адміністративні стягнення за порушення правил техніки безпеки. Вважаю за необхідне вжити серйозних заходів дисциплінарної відповідальності.

Начальник цеху П. С. Лимарчук

II. Випишіть ужиті дієслова, визначте їх граматичні форми, схарактеризуйте стилістичні особливості.

99. І. Прочитайте текст, визначте його стиль. Знайдіть усічені форми дієслів і поясніть, з якою метою вживає їх автор.

От раз мені мати й каже: «Збирайся, Охрімчику, дорога моя дитино, та понесеш батькові вечеряти до млина». Я швиденько зібрався, кошук у руки — і гайда. Вийшов за село, глянув — у млині світиться. Я на те світло й прямую. Ішов собі так, ішов, тільки став на гору бейкатися, глядь: а світло кудись униз сунеться, сунеться і зовсім щезло, наче його хто собі в кишеню заховав. Темно зробилося, як під кобеньком, за два кроки поперед себе нічого не видно. Страш мене такий проїняв, що ногами з місця не зрушу. Ну, думаю, уже обтанцювала мене мара з мітлюю, уже я тепер не вийду з цього місця. Постояв я трохи, постояв, а потім подрався далі, а куди, й сам не знаю, тільки втямки мені, що переді мною вже не гора, а стіна. Дряпаюся на неї, дряпаюся — не бере. Навколо якісь куці, хаці і холод могильний, аж мороз поза шкурою ходить.

Коли це знову вогник — блись. Я до нього. А він від мене. І давай мене водити, і давай водити. Ходив я, ходив, а тоді сів на якесь чортівиння і думаю, що треба мені отут чекати світанку, доки ота вся нечисть на мітлах не розкомандирується по своїх квартирах, бо, видно, натрапив я на їхній шабаш, то вже доки вони мною не награтують, не випустять звідси. Закутався я в свитку, сиджу, зубами видзвонюю з переляку, а вони таке виробляють, що шапка на голові підіймається. То залетється солов'єм, то совою зависе, то півнем закукурікає або підкрадеться потихеньку та й смикає за свитку. Або оце зіб'є з мене шапку, а тоді ходить і ходить побіля мене, як кіт або собака. Ходило, ходило та й напустило на мене чари, що я заснув.

Уранці прокинувся — і що б же ти думав? Сиджу я в Зеленому яру в чагарниках, від млина палицею кинути. Мені уліво трішки взятъ — і якраз доріжкою до

млина дійти, а я вправо поперся. Отут і кажи, що не напущено на чоловіка. Напущено, то вже й дурному зрозуміло (*Григ. Тютюнник*).

II. Знайдіть у тексті розмовно-просторічну лексику. Схарактеризуйте її, визначте роль у тексті та поясніть вплив на його колорит.

100. I. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Позначте орфограми.

1. Мій краю зоряний, на тебе (не) надивлюся я (ні) як (*В. Сосюра*). 2. У мрії (не) має (ні) коли й (ні) де берегів (*В. Братунь*). 3. На острові, де, здавалося, ще (ні) коли (не) ступала людина, *водилися сайгаки* (*З. Тулуб*). 4. (Ні) трохи дивним (не) здавалось, що з *гудінням*, з рокотом громів у тумані *вранішнім* зливались голоси жагучих солов'їв (*М. Рильський*). 5. Грицько, підстароста, дивувався тому багатству, що так (ні) ждано (ні) гадано припало Чіпці (*Панас Мирний*).

II. Виділені слова розберіть як частини мови.

101. Прочитайте виразно поезію Тодося Осьмачки. Яким завданням підпорядковується добір морфологічних засобів у наведеному тексті? Зверніть увагу на виділені слова. Схарактеризуйте їх емоційно-експресивне забарвлення.

УКРАЇНА

Шляхи мої *неміряні*
гори мої *не важені*,
звірі мої *не наджені*,
води мої *не ношені*,
риба у їх *не ціджена*,
птахи мої *не злякані*,
діти мої *не лічені*,
щастя моє *не злежане...*
Оце така я в тебе матінка,
в руці Господній
Україна синенебая!

102. Проілюструйте теоретичний матеріал уроку за допомогою вивчених морфологічних засобів у наведеному тексті. Вишипіть знайдені дісприкметники, визначте їх стилістичні функції у тексті.

Усі ті водяні плеса покручені, побгані, неначе кинуті жужмом на зелені луки, і лиснять, мов розтоплене срібло, а подекуди блищать жовтими та рожевими кольорами. Поділ розстелявся на схід, кругло обрамований Дніпром та закругленою гаванню, неначе вправлений в срібні широкі й лиснючі рами. За Дніпром на схід сонця рівнина сизіла, аж чорніла. Золоті бані на монастирях, золоті хрести й маківки на церквах на Подолі лисніли, ніби розсипані поверх Подолу, схожого на якусь оригінальну мозаїку, обрамовану срібною рамою Дніпра, закругленої гавані й Почайни.

У мене на думці виникає уявлення, що то на долу в величезному храмі лежить розстелений килим. Який чудовий й різнотонний килим розгорнув і розіслав

великий художник — натура під тим веселим, лиснючим, напнутим високо шатром (За І. Нечуєм-Левицьким).

Дієприслівники загалом властиві книжному, писемному мовленню. Вони виконують функцію логізації тексту, указуючи на взаємопідпорядкування його частин. Варто пам'ятати, що основна дія, виражена особовим дієсловом, і додаткова дія повинні стосуватися того самого предмета. Той суб'єкт, що виконує основну дію, повинен виконувати й додаткову (*Остан змиркував, що пан, дізнавшись про його втіки, міг послати за ним на вздогін (М. Коцюбинський)*). У художньому тексті дієприслівники — малопомітне стилістичне явище. Вони мають здатність архаїзувати виклад, уповільнювати його.

103. І. Прочитайте. Яка основна думка у вірші? Чи поділяєте ви думку автора? Висловіть своє ставлення до порушеної в тексті проблеми.

Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану.
В барельєфах печалі уже їм спинилася мить.
А підмайстри іще не зробились майстрами.
А робота не жде. Її треба робить.
І приходять якісь безпардонні прогнози.
Потираючи руки, беруться за все.
Поки геній стоїть, витираючи сльози,
метушлива бездарність отари свої пасе.
Дуже дивний пейзаж: косяками ідуть таланти.
Сьоме небо своє пригинає собі суєта.
При майстрах якось легше. Вони — як Атланти.
Держать небо на плечах. Тому і є висота

Л. Костенко

II. Випишіть речення із дієприслівниками. Доведіть, що основна й додаткова дія в них стосуються того ж самого предмета.

104. Відредагуйте речення і запишіть їх правильний варіант.

1. Грізно поблискуючи шаблею, кінь з вершником летів уперед. 2. Ціле літо, не покладаючи рук, будувався Василь з мрією про майбутнє життя. 3. В'їжджаючи на подвір'я, на гостей загавкали собаки. 4. Вже смеркаючись, вони нарешті розігнули спину і мали можливість хоч трохи відпочити.

105. Складіть речення з поданими відокремленими членами, ставлячи потрібні розділові знаки і поясніть роль відокремлених членів речення.

(Пісня) мила серцю ніжна й чарівна; захоплений грою на бандурі; болісно переживаючи; як син українського народу; хвилюючись; незважаючи на попередження; не покладаючи рук; величний і древній.

106. Виконайте одне із завдань

Desigen PLANET-UA

<http://www.ex.ua/view/16867924>

Перший варіант

I. Прочитайте текст. Знайдіть у тексті офіційно-ділового стилю дієслівні форми. Проаналізуйте їх стилістичні функції.

Українське товариство охорони пам'яток історії та культури сприяє залученню широких верств населення до участі в охороні культурної спадщини здійснює пропаганду культурної спадщини і законодавства про її охорону громадський контроль за її збереженням використанням консервацією реставрацією реабілітацією музеефікацією та ремонтом сприяє роботі органів охорони культурної спадщини (*Із закону «Про охорону культурної спадщини»*).

II. Спишіть текст, ставлячи розділові знаки. Поясніть пунктограми.

Другий варіант

Складіть три-чотири речення в публіцистичному стилі, використовуючи відповідні стилю лексичні одиниці для висловлення власного ставлення до проблеми історичної пам'яті в нинішньому суспільстві.

СЛОВО ВІЖИТЬ, А ПИСЬМО ЛЕЖИТЬ (*Нар. творчість*)

§ 7. Повторення і систематизація вивченого

107. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Що називається морфологічними виражальними засобами?
2. Що таке морфологічні синоніми?
3. Схарактеризуйте особливості складу морфологічних засобів мови публіцистичного стилю.
4. Які особливості функціонування іменників у різних стилях мовлення?
5. Що важливо знати про вживання займенників у процесі складання текстів документів різних видів?
6. Проаналізуйте особливості використання іменників і прикметників у науковому стилі мовлення.
7. Розкажіть про особливості функціонування дієслова і його форм у різних стилях.
8. Чим зумовлений стилістичний потенціал прикметників?
9. З якою метою вживаються числівники в художньому стилі?
10. Яке стилістичне забарвлення службових частин мови?
11. Схарактеризуйте експресивно-стилістичні властивості прислівників.
12. Поясніть, як використовуються прикметники в науковому й офіційно-діловому стилях?
13. Які функції вони виконують в художньому й публіцистичному стилях?

Б апельсинів;

Г гривнів.

7. У всіх словах рядка вживається велика буква:

А (Б,б)уковина, (А,а)хілес, (Д,д)есятинна (Ц,ц)ерква;

Б (С,с)хідна (У,у)країна, (А,а)встралія, (К,к)амю;

В (В,в)олинь, (Л,л)івобережжя, (К,к)урорти (П,п)рикарпаття;

Г (Я,я)рославна, (Л,л)еся (У,у)країнка, (М,м)уза.

8. Визначте відповідність між правилом написання частки *не* й відповідним прикладом:

1 без *не* не вживається

А невисокий (низький)

2 можна замінити синонімом без *не*

Б не долати

3 у складі префікса *недо-*

В недобудований

4 наявність заперечення

Г надворі не холодно, а так собі

Г ненавидіти

1	
2	
3	
4	

9. Подвоєння й подовження приголосних відбуваються у всіх словах рядка:

А божествен..ий, шален..ий, родин..ий;

Б незбагнен..ий, камін..ий, широчен..ий;

В височен..ий, кін..ий, навіжен..ий;

Г нездолан..ий, зморен..ий, бездон..ий.

10. Усі слова написано правильно у рядку:

А шановна Оксана Михайлівно;

В на Вакуленко Петрові Івановичу;

Б з Вікторією Бауер;

Г Наталці Миколаївній Рожко.

11. Укажіть рядок, у якому всі займенники пишуться через дефіс:

А хто/небудь, будь/кому, аби/хто, казна/кого;

Б будь/чим, хтозна/кому, хтозна/на/кому, де/який;

В казна/хто, хтозна/ким, будь/хто, кого/небудь;

Г казна/що, будь/хто, аби/кого, хтозна/ким.

12. Установіть відповідність між реченнями з різними видами відокремлених членів:

А У Вільні, городі преславнім, оце сталося недавно (Т. Шевченко);

Б Довго вириватимусь я в дорогу, поспішаючи в тривожну далечінь (О. Довженко);

В За горами гори, хмарою повиті, засіяні горем, кровію політі (Т. Шевченко);

Г Опріч Гафійки, було ще два наймити (М. Коцюбинський).

1) з відокремленою обставиною;

3) з відокремленим означенням;

2) з відокремленим додатком;

4) з відокремленою прикладкою.

1	
2	
3	
4	

Синтаксичні засоби стилістики

**МИ БУДЕМО НА ЗЕМЛІ ЯК НАЦІЯ, ДОКИ ЖИВА
ШЕВЧЕНКОВА ДУША УКРАЇНИ (Я. Голя)**

§8. Синтаксичні синоніми

109. Прочитайте. Визначте основну думку тексту.

Ту саму думку можна висловити за допомогою як простих, так і складних речень — **синтаксичних синонімів**, які, маючи спільне граматичне значення, відрізняються смисловими (семантичними) відтінками і лексичними особливостями. Уживання синтаксичних синонімів дає змогу урізноманітнити і збагатити мовлення, уникнути двозначності й повторів: *Мені треба зателефонувати. — Я мушу / хочу зателефонувати. Ювіляр приймає привітання від колег. — Колеги вітають ювіляра.*

Синтаксичні синоніми взаємозамінні в тексті. Вибираючи той чи інший варіант, слід урахувувати смислові акценти, особливості побудови висловлювання, ситуацію спілкування та інші фактори.

110. Прочитайте речення, доведіть, що вони є синтаксичними синонімами. З'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між ними.

1. Навкруг Землі мої кружляли мрії, і в серце хлюпав хвилями Дніпро (*В. Стус*). — Навкруг Землі мої кружляли мрії. У серце хлюпав хвилями Дніпро. 2. Хай весна тобі розкаже, як тебе люблю (*Олександр Олесь*). — Хай весна тобі розкаже про мою любов. 3. У школі йшлося до кінця навчального року (*В. Козаченко*). — У школі закінчувався навчальний рік. 4. Гостям не було кінця (*Р. Іваничук*). — Гости все йшли та йшли. 5. Я спитав, скільки коштує картина (*Р. Іваничук*). — Я спитав про ціну картини. 6. Думала, пішки швидше до метро добереться (*Л. Таран*). Я знала, що він швидше добереться до метро пішки. 7. Незважаючи на пізній час, у кімнаті було видно. — Хоч був пізній час, у кімнаті було видно. — Був пізній час, але в кімнаті було видно. 8. Добре було б пообідати вдома. — Було б добре, якби ми пообідали вдома. 9. Я вдав ображеного. — Я вдав, що образився. 10. Вікторові було соромно перед товаришами за своє спізнання. — Вікторові було соромно перед товаришами, що він спізнився.

111. З'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між словами кожної синонімічної пари, складіть і запишіть із ними речення.

Почати — приступити*; одягати — надягати; цінувати — дорожити; ручатися — гарантувати; віра — упевненість; повний — наповнений; попит* — потреба.

112. Доберіть до поданих сполучень слів синонімічні; з'ясуйте, чи є між ними стилістичні відмінності.

Зразок. Кетяг калини — калиновий кетяг.

Кетяг калини; порада батька; узбережжя моря; цвіт яблуні; дівчина з синіми очима; магазин взуття; хутро лисиці; поїздка за кордон; варення з груш; квартира Сергія; приміщення інституту.

113. З'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між словами кожної синонімічної пари; складіть і запишіть із ними речення.

Цікавитися — виявляти інтерес; вирішувати — приймати рішення; перемагати — здобувати перемогу; записувати — проводити запис; обстежувати — проводити обстеження; спостерігати — вести спостереження; критикувати — піддавати критиці.

114. Прочитайте речення, додержуючись відповідної інтонації; схарактеризуйте їх види за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

1. Яке сьогодні блакитне небо, яке високе й чисте! А золотий сміх сонця! (*М. Коцюбинський*). 2. Дивіться, яке сьогодні сонце! (*Р. Іванчук*). 3. Минув тиждень, другий (*М. Сиротюк*). 4. За два-три дні сім'я перейде жити в нову хату (*Р. Іванчук*). 5. Їдьмо до кінцевої зупинки. 6. Нехай вони дочекаються таксі та їдуть в аеропорт.

115. Прочитайте тексти, визначте їх тему й основну думку, тип і стиль мовлення. Встановіть види речень за метою висловлювання, інтонацією, з'ясуйте їх вплив на змістову та емоційно-експресивну характеристику тексту.

Хто бував в Україні? Хто знає Україну? Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садах, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і всі соловейки защебечуть. Скільки соловейків тоді щебече — і злічити, здається, не можна! (*Марко Вовчок*).

УКРАЇНСЬКЕ ЛІТО

Який чарівний, який розкішний літній день в Україні! Які млосно-гарячі ті години, коли полудень сяє серед тиші й спеки, і блакитний, незмірний океан, яскравим куполом схилившись над землею, здається, заснув, весь потонувши в млості, пригортаючи і стискаючи прекрасну в легеньких обіймах! На ньому — ні хмаринки. У полі ні звуку. Усе начебто вмерло: угорі тільки в небесній глибині тремтить жайворонок, і срібні пісні летять повітряними сходами на закохану землю, та зрідка кигикання чайки чи дзвінкий голос перепела пролунає в степу. Ліниво й бездумно, ніби гуляючи без мети, стоять підхмарні дуби, і сліпучі удари сонячного проміння запалюють цілі мальовничі маси листя, кидаючи на інші темну, як ніч, тінь, на яку тільки при великому вітрі бризкає золото ... Яке повне розкошів і солодкої знемоги українське літо! (*М. Гоголь*).

ШЕВЧЕНКО — ЯК СОНЦЕ

Стоїмо перед Шевченком, як перед совістю народу.

Віки давноминулі і прийдешні, літа далекі і суцї, дні посивілі і молоді на мудрому чолі освітили його думою пророцтва.

Чоло високе і ясне, мов погоже небо, чоло печальне й осайне, мов український степ, чоло роботящого ума й апостольського провидства...

«Алмазом добрим, дорогим сяють очі молоді», і рідний погляд із самої душі в душу заглядає і молодо вітає наш день і наше воскресіння.

Мовчазно моляться за Україну уста, а на устах живе тихе слово Заповіту. Тихе, як тихо росте квітка, тихе, як ясні зорі і тихі води України, тихе, як тихо мовлять про пам'ять і любов.

Тихе слово Заповіту, а чути його на цілий світ. І стоятиме це слово на сторожі людини, поки на землі є людство...

Стоїмо перед Шевченком, як перед совістю народу і власною совістю.

Стоїмо, як споконвіку світ стоїть під сонцем, і бути світові, поки сонце є в небі.

Стоїмо перед задумою віків. Ховають вони в нетрях вічності велику тайну. А в цій тайні явне тільки одне: ми будемо на землі як нація, доки жива Шевченкова душа України (*За Я. Гояном*).

Висловлювання з простих речень відзначається простотою, лаконічністю, невимушеністю. Прості речення широко використовують у розмовному і художньому стилях мовлення.

116. I. Прочитайте текст, уявіть змальовану в ньому картину.

II. Визначте тип і стиль мовлення; з'ясуйте, які види речень за метою висловлювання переважають. Спишіть текст, підкресліть граматичні основи, укажіть види речень за будовою.

Пішли в садок. Щепи значно підросли. Цвіте й одцвітає мак. Соняшники повиганялися вище людського зросту і кивають ще не розквітлими головами. Натина буряків і листя кукурудзи виблискують на сонці. Немов зелені вужі, з полум'яними квітами розповзається бадилля гарбуза. З квітки на квітку перелітає товстий джміль (*У. Самчук*).

ЛЮБЛЮ ЇЇ, ПРЕКРАСНУ БАТЬКІВЩИНУ...

§ 9. Стилiстична роль порядку слiв

117. Прочитайте виразно вірш. Проаналізуйте порядок слів. Відзначте інверсію, з'ясуйте її стилістичну роль.

ЛЮБЛЮ ЇЇ

Люблю її, прекрасну Батьківщину,
Люблю її у щасті чи в біді,
Люблю її всім серцем, голубину,
Веселую і скорбную в журбі.

Люблю її ліси й гаї зелені,
І вітру тихий шелест у гілках,

Пісні весняні, ніжні, солов'їні,
Розквітлі перші проліски в галях.

Люблю її розлогії левади,
Степів безкраїх рвійну широчінь,
Дніпра-Славути мерехтливі води,
Карпатську неосяжну височінь...

Б. Коваленко

118. Простежте, як змінюються семантико-стилістичні відтінки речень у кожній парі залежно від порядку слів (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

1. Сад затуляв дім. — Дім затуляв сад. 2. Учора принесли листа Лідії. — Лідії вчора принесли листа. 3. Обидва капітани погодилися. — Погодилися обидва капітани. 4. На стіні висів портрет. — Портрет висів на стіні.

В українській мові переважає **прямий порядок слів**, який є нейтральним і використовується в науковому та офіційно-діловому стилях. Логічний наголос падає, як правило, на останнє (рідше — на перше) слово речення або його частини.

Змістити логічний наголос можна зміною порядку слів, або **інверсією**, яка вносить додаткові смислові відтінки, підсилює вагомість окремих слів. **Інверсія характерна для розмовного і художнього стилів мовлення.**

119. З'ясуйте, які два смисли має речення *Кличе вдова вождя сірійців*.

Створіть і запишіть два варіанти цього речення, які відрізнялись би між собою за смислом.

120. Поясніть, як ви розумієте вислів «*Спостереження над мовою маленьких дітей*». Двічі перебудуйте і запишіть речення, змінивши його так, щоб усунути двозначність.

121. Прочитайте речення і поясніть, як можна витрактовувати їх смисл. Перебудуйте і запишіть речення так, щоб їх смисл став однозначним.

1. У давніх документах подібного виду терміна немає. 2. Ми регулярно друкуватимемо новини культури за кордоном. 3. За годину після надходження справи до офісу зателефонував Кузьменко.

122. Обмінюючись ролями, дайте один одному відповіді на запитання у двох варіантах — зі сполучниками *що* і *щоб*. Стежте за порядком слів у реченні.

Зразок.

Що тобі порадив лікар?

1. Лікар сказав, що я повинен (мені потрібно, мені корисно) поїхати до моря.

2. Лікар порадив, щоб я поїхав до моря.

1. Що порадив тобі лікар? — Поїхати до моря. 2. Що передали телефоном? — Зустріти родичів. 3. Що пише бабуся? — Приїхати до неї на ювілей.

123. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Високі в новому мікрорайоні будинки зростають. 2. Червоні, жовті й сині на лузі квіти цвітуть. 3. Зустріч в аеропорту гостей не відбулася через нельотну погоду. 4. Виділених представників від кожного класу вчителями заступник директора зібрав у залі актовому. 5. Повернення з походу хлопців було несподіваним. 6. Екскурсія для приїжджих по місту проведена була зранку ще. 7. Принесені журнали мною зацікавили однокласників. 8. Поданий матеріал журналістом до газети змусив редколегію окрему для нього виділити рубрику. 9. Розпочату дідусем і його однодумцями справу діти їхні й онуки продовжують.

124. Прочитайте текст, визначте його основну думку, доберіть заголовок. Обґрунтуйте стиль мовлення. Проаналізуйте порядок слів, з'ясуйте, які смислові відтінки вносить він у зміст висловлювання.

Його треба слухати тоді, коли починають наливатися соняшники. Я не знаю, чому його треба слухати саме тоді, коли починають наливатися соняшники, а не маки. Я просто завжди відчуваю це у тій неповторній порі.

Він ласкаво огортає мене, озивається в мені плюскою лугової роси і бемолями найтонших лісових павутинок.

То — срібний дзвін мого дитинства. На довгих віжках життя він звисає прямісінько з неба, гойдається над цілісінькою землею і ненадовго вгамовується тільки над соняшниковими ватрами.

Тим-то, як починають наливатися соняхи, я спішу до невгамовного дзвону, припадаю до живої жовтогарячості цвіту і навстіж відчиняю душу у звабливий світ образків і картин, колись намальованих уявою, таких близьких і рідних мені тепер.

Спроквола видається, що стою посеред сліпучо-білого Сонця, і мені зовсім не гаряче. Соняшниковий пилок розсипається довкола зорями, започатковуючи нові квітування і нове сім'я буття. Його гомінливі дзвони ледь чутні в биттях мільйонів пульсів. Чиїхось? Моїх?..

... Срібний дзвін мого дитинства. Умільцями – молоточками ти калатаєш у грудях. Мені од того і солодко, і гірко... (За О. Хоменком).

125. Напишіть твір-мініатюру на тему: «Спогад дитинства», використовуючи порядок слів як засіб вираження змісту.

СВІТОВА СЛАВА УКРАЇНСТВА

§ 10. Синонімія головних членів речення

126. Спишіть речення, визначте в кожному з них граматичну основу і спосіб її вираження (з'ясуйте випадки, коли один член речення виражений двома і більше словами, і спробуйте пояснити причини цього явища).

1. Край неба зашарівся (М. Сиротюк). 2. Схід рожевий (А. Головка). 3. Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись (В. Сосюра). 4. Микола з батьком та матір'ю вже пообідали (І. Нечуй-Левіцький). 5. Обоє привітні (А. Головка). 6. Мої кроки жвавіші й легші (М. Коцюбинський). 7. Кітелі скинуті (О. Довженко). 8. «Еге» вирвалося само собою (Є. Гуцало). 9. Подорожній дивився вдумливими очима на широкий краєвид (М. Коцюбинський).

127. Проаналізуйте речення: з'ясуйте, якого семантико-стилістичного відтінку набуває присудок, якщо його іменна частина виражена: а) іменником; б) прикметником у повній (короткій) формі; в) прикметником у порівняльному ступені; г) діеприкметником; г) фразеологізмом.

1. Відвідувачі цього ресторану здебільшого були емігрантами*. 2. Містечко було безлюдне. 3. Лист був власноручний (О. Югов). 4. Дніпро був повен сонця, повен краси і героїки... (О. Гончар). 5. Усе стає світліше, веселіше

від першого снігу. 6. Юнак здавався невдоволеним собою. 7. Круглий стіл був накритий білосніжною скатертю. 8. Хлопці були ні в сих ні в тих.

128. I. Прочитайте речення, визначте граматичні основи. З'ясуйте стилістичну роль виділених слів.

1. На калині *вже* червоніли кетяги ягід (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Обидві *навіть* забули про обід (*Панас Мирний*). 3. Вона *зовсім* розгубилася (*З. Тулуб*).

II. Вилучіть із речень ускладнюючі елементи. Як зміниться при цьому смисл речень?

129. I. Перебудуйте і запишіть речення, замінюючи один із присудків обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом. Поясніть розділові знаки.

Зразок. 1. Сівши до столу, Куглицький розклав на ньому документи.

1. Куглицький сів до столу і розклав на ньому документи (*І. Чендей*). 2. Хлопчик лежав у куцах і спостерігав за дивною пташкою. 3. Конструктор демонстрував креслення і роз'яснював переваги нової моделі літака. 4. Художник закінчив роботу і якийсь час милувався портретом. 5. Сонце скотилося ще нижче і посилало на землю свої прощальні промені.

II. З'ясуйте стилістичну роль обставин, виражених дієприслівниковим зворотом.

130. Перебудуйте речення так, щоб у них між підметом і присудком стояло тире. З'ясуйте відмінність у способах вираження присудка. Які з цих речень доцільніше вживати і чому?

1. Любить свій край означає все любити, у чім його святе ім'я живе (*За В. Сосюрою*). 2. Ніч схожа на озеро в берегах неба (*За М. Коцюбинським*). 3. Наша ціль є людське щастя і воля (*За І. Франком*). 4. Сміх означає здоров'я (*Нар. творчість*). 5. Розум є скарб людини (*Нар. творчість*).

131. Від поданих двоскладних речень утворіть і запишіть односкладні; з'ясуйте, які з них стилістично співвідносні.

Зразок. Місто Ярославль назване на честь Ярослава Мудрого. — Місто Ярославль названо на честь Ярослава Мудрого.

1. Місто Ярославль назване на честь Ярослава Мудрого. 2. Поля зорані вчасно. 3. Курсанти вишикувались* на плацу. 3. Важливе завдання виконано. 4. Світлиця прибрана квітами. 5. Науковці висловлюють дві протилежні думки. 6. Організатори залучили найкращих у цій галузі фахівців.

132. З'ясуйте, скільки разів і як можна перебудувати подані речення, щоб виразити всі можливі для них смислові відтінки. Запишіть утворені синтаксичні варіанти.

1. Викотився з-за гаю місяць і став оглядати околицю (*Панас Мирний*). 2. Сухе листя дощем спадало з дерев, черкало об гілки і шелестіло (*М. Коцюбинський*).

133. I. Прочитайте текст, встановіть відповідність заголовка темі чи основній думці. Наведіть факти з тексту, які свідчать про вагомий внесок українського вченого у розвиток світової космонавтики.

СЕРГІЙ КОРОЛЬОВ

З авіацією Сергій Корольов мав змогу ознайомитися ще в трирічному віці у Ніжині — місті свого дитинства. Саме тоді він уперше спостерігав за демонстраційним польотом Сергія Уточкіна. *Це видовище справило на хлопчика незабутнє враження.* Піввіку потому Сергій Павлович у деталях розповідав про цей політ колегам.

Освоювати небо Сергій Корольов почав в Одесі, куди на початку 20-х років переїхала його сім'я.

Кожен день був підпорядкований суворому графіку. О шостій підйом, ранкова зарядка. О сьомій Сергій з'являвся на березі моря і починав плавати.

Одного разу Сергій заплив далеко від берега і потрапив до загону гідроавіації Чорноморського флоту. Пілотам сподобався кмітливий хлопець, який цікавився літаками і легко розібрався в їх конструкції, збагнув роботу двигуна. Відтоді він літав як пасажир, а згодом і як помічник бортмеханіка. *Так 15-річний Сергій Корольов почав освоювати небо.*

Юнак зацікавився спеціальною літературою, частина якої надходила з Німеччини. Це спонукало його вивчати німецьку мову. Фахові знання з механіки і повітроплавання Сергій Корольов здобував самотужки. Всерйоз захопившись аеронавтикою, юний одесит зумів навіть сконструювати літак оригінальної конструкції.

У 1924 році Сергій Корольов вступає до Київського політехнічного інституту і стає одним із кращих студентів. *Він продовжив навчатися у Московському вищому технічному училищі ім. М. Баумана.* У цей час він захопився планеризмом*. Конструював планери і сам брав участь у повітряних змаганнях.

Згодом Сергій Павлович стає авіаційним конструктором, отримує посвідчення льотчика. *Але він прагне піднятися ще вище — до зірок.*

У 1933 році молодий інженер створює групу з вивчення реактивного руху. Під керівництвом Головного конструктора працювали люди різних професій, він координував роботу десятків інститутів, де розроблялися й набували зримих обрисів планери, літаки, крилаті ракети, експериментальні літаки з ракетними двигунами, перші космічні супутники.

Сергій Корольов стояв біля витоків пілотованої космонавтики.

Одночасно зі створенням космічних кораблів почалася підготовка космонавтів. Їм випало здійснити вікову мрію людства *(За М. Згуровським, Ф. Гальперіним).*

II. Випишіть із тексту виділені речення, підкресліть у них граматичні основи, визначте види присудків, з'ясуйте можливість і доцільність їх заміни синонімічними формами.

III. Перебудуйте і запишіть виділені речення, замінюючи, по можливості, форми присудка; поясніть різницю між синтаксичними синонімами.

134. Прочитайте речення, укажіть у них граматичні основи. Визначте види речень за ступенем поширеності. Перебудуйте і запишіть речення, увівши до складу підмета і присудка другорядні члени.

1. Погода чудова. 2. Морози стають сильніші. 3. Деревя — в інеї. 4. Сніг блищить і поскрипує. 5. Ліси і поля здаються казковими. 6. Лід — дзеркало! 7. Повітря бадьорить. 8. Друзі вирішили прогулятися. 9. Прогулянка вдалася.

§ 11. Стилiстична роль другорядних членiв речення

135. Прочитайте речення, називаючи i характеризуючи в кожному з них другоряднi члени i вказуючи на їх стилiстичну роль (у разi потреби скористайтесь поданим нижче теоретичним матерiалом).

1. Зник променистий палац (*З. Тулуб*). 2. Могутнiй дуб дзвенiв сiрбним i золотим листям (*М. Сидоряк*). 3. Дорога туди займала пiвгодини. 4. Дорогу перепиняв смугастий шлагбаум з червоним лiхтариком посерединi (*М. Зарудний*).

Другоряднi члени речення уточнюють головнi, розгортають думку, змiст висловлювання i є стилiстично нейтральними.

У художньому стилi вони увиразнюють образ, пiдсилюють думку.

136. Читайте речення i замiнюйте означення синонiмiчними з бiльш загальним значенням.

Зразок. Настала холодна снiжна морозна зима. — Настала справжня зима.

1. Настала холодна снiжна морозна зима. 2. Кортeж* виїхав на широку зручну асфальтовану автостраду. 3. Високi прямi кипариси пiвколом оточували готель. 4. Настала похмура холодна дощова осiнь.

137. I. Прочитайте; смисл незнайомих фразеологiзмiв з'ясуйте за словником.

II. Складiть i запишiть речення зi сталими висловами, пiдкреслюючи їх як члени речення. З'ясуйте особливостi пунктуацiйного оформлення таких речень.

1. Час вiд часу. 2. Пiд вiдкритим небом. 3. Чорним по бiлому. 4. Затамувавши подих. 5. До лиця.

III. Пояснiть, з якою стилiстичною метою вживаються фразеологiзми у мовленнi.

138. Видiленi слова поєднують у собi значення двох другорядних членiв. З'ясуйте, яких саме.

1. Запитання *чорнявого* його не здивувало (*О. Богданова*). 2. Весняний день видзвонював *промiнням золотим* (*Г. Чубач*). 3. Букет *червоних квітiв* горить посеред столу (*Я. Гоян*). 4. Яскрава смуга *сонячних променiв* падала на стiл (*М. Сидоряк*). 5. Черешня *коло хати* бризнула першим цвiтом (*І. Чендей*). 6. Вдяглися *в зелень* тихi вечори (*Г. Чубач*). 7. Вiдцвiли сади *над Днiпром* (*Я. Гоян*). 8. Був ясний ранок. *Золотом старовинним* прозорився напроти сходу лiс (*Л. Мосендз*). 9. Лiс наповнювався *спiвом птахiв* (*М. Босак*).

139. Поширте усно речення рiзними обставинами, визначте їх розряди i спiсiб вираження.

1. Дверi вiдчинилися, i ввiйшла дiвчина. 2. До нього приходили друзi. 3. Вiн зайшов у свою кiмнату i ходив по нiй. 4. Рiчка несла свої води.

140. Доповніть подані граматичні основи обставинами і запишіть речення. З'ясуйте стилістичну роль обставин.

1. Річка протікає 2. Стежка в'ється 3. Дорога веде 4. Море бушує 5. Хвилі набігають 6. Сонце світить 7. Ліс шумить 8. Гори височать... .

141. I. Прочитайте; визначте тип, стиль мовлення й основну думку тексту. З'ясуйте стилістичну роль речень, різних за метою висловлювання.

УКРАЇНСЬКА ПІСНЯ

Українська пісня! Хто не був зачарований нею, хто не згадує її, як своє чисте, прозоре дитинство, свою горду юність, своє бажання бути красивим і ніжним, сильним і хоробрим?

Який митець не був натхнений її багатючими мелодіями, безмежною широтою і красою її образів, її чарівною силою, що викликає в душі людській найскладніші, найглибші асоціації, почуття, думки і прагнення всього, що є кращого в людині, що підносить її до вершин людської гідності, до людяності, до творчості...

Який трудівник — ой у лузі та ще й при березі, чи у полі на роздоллі, чи серед степу широко, чи на морі глибокому, чи у шахті під землею, чи на заводі за верстатом — не почував легкості й бадьорості од її геніального ритму?

Яка мати не співала цих легких, як сон, пісень над колискою дорогих дітей своїх?

Яка дівоча весна не приносила кохання на її крилах?

Українська пісня — це геніальна поетична біографія українського народу... Це історія українського народу, народу-трудівника, народу-воїна, народу, що цілі віки витрачав усю свою силу, свою кров, своє життя, як казав великий Шевченко, «без золота, без каменю, без хитрої мови» на виконання у боротьбі свободи, права на повноцінне життя, на виявлення в житті всіх своїх здібностей!.. (О. Довженко).

II. Знайдіть у тексті речення з однорідними членами, з'ясуйте їх стилістичну роль.

Конструкції з однорідними членами розширюють і збагачують висловлену думку, повніше, різнобічніше охоплюючи реалії життя. Безсполучникове перелічування однорідних членів надає мовленню динамізму, напруженості, а наявність сполучників (особливо повторюваних) — плавності, широти й узагальненості.

142. Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи пропущені розділові знаки. Виділіть однорідні члени речення; з'ясуйте, чим вони виражені та яка їх стилістична роль.

1. Був травневий ясний день (В. Врублевська). 2. Гори наче линуць в небо чистим ясним візерунком (Лєся Українка). 3. День то вияснюється то хмарніє (К. Гордієнко). 4. Цвіли й пахли квіти кущі верби (М. Босак). 5. Хочу бачити знати чути і любити й творити красу (Л. Первомайський). 6. Любов не має ні кінця, ні краю (П. Перебийніс). 7. Ні я ні Микола нічого не сказали. 8. А небо чисте і темне і запашне немов з фіалок (Ю. Смолич). 9. Низьке

сонце вже не гріє але блищить яскравіше ніж літнє (*І. Тургенєв*). 10. Вузька стежечка щезала часом серед кам'яної пустелі або ховалась під виступом скелі (*М. Коцюбинський*).

143. Перебудуйте речення, замінивши один з однорідних присудків дієприслівником, і запишіть, ставлячи потрібні розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Сонце обливало землю рожевим світлом і ніжно цілувало тисячами своїх гарячих іскорок (*Панас Мирний*). 2. Шумить, вирує внизу потік (*О. Гончар*). 3. Вона підійшла до стола і засвітила настільну лампу. 4. Проїшов містечком і ліворуч у вуличку темну завернув. 5. Переступив поріг і спинився (*З тв. А. Головка*).

144. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення. Укажіть вставні слова (словосполучення, речення), з'ясуйте, якого додаткового інформаційного смислу вони надають висловлюванню.

Не спалося... Може, тому, що повний, задумливий місяць заливав кімнату казково-голубим, бентежним світлом. Може, тому, що десь на селі, мабуть, на лобатому, утопаному горбі над Россю, співали дівчата, і злагоджена, сумовита пісня, зіткана з одних жіночих голосів, звучала особливо проникливо й хвилююче... А може, й тому, що настав, нарешті, час вирішувати складне, важке, але неминуче питання: як бути далі? Як розпорядитися собою? Куди податися? Яку стежку вибрати? (*І. Рябокляч*).

145. Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Укажіть вставні слова (словосполучення, речення), з'ясуйте їх стилістичну роль.

1. І ось нарешті вершина (*О. Гончар*). 2. Кажуть мудрість приходиться з роками (*Л. Дмитренко*). 3. А це вміння розмовляти й слухати дуже важливе для письменника (*М. Рильський*). 4. До речі я звичайно де в чому згоден з вами (*І. Ле*). 5. Я вже тоді повірте все це обміркував (*Ю. Збанацький*). 6. Полювання як ви потім побачите потребує чимало часу (*Остан Вишня*). 7. Звісно то скрипіли охоплені полум'ям осені дерева (*М. Стельмах*).

146. Обміняйтеся припущеннями, хто раніше сидів за вашою партою і як склалися долі колишніх учнів. Використовуйте вставні слова, словосполучення і речення.

147. Пригадайте, що таке відокремлення і з якою метою його використовують у мовленні. Спишіть, ставлячи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені другорядні члени та поясніть умови їх відокремлення; з'ясуйте стилістичну функцію цього явища.

1. Заходив теплий вечір пропахлий морем сонцем (*Василь Шевчук*). 2. Густий туман навислий над морем розсіявся. 3. Коло вікна спершись на підвіконня стояв Іваницький (*П. Колесник*). 4. Лимонниця жовтий метелик сидить на брусниці (*М. Пришвін*). 5. Річка неширока але глибока й чиста протікала попід мостом (*М. Чернявський*). 6. Ясний місяць зблід засоромившись зірки та червоного ранку (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Висота оточена з трьох боків східного південного і західного річками була панівною в цій місцевості

(*Я. Качура*). 8. Падаючи з дерева і лягаючи на землю листя тихо і якось таємно шелестіло (*Б. Грінченко*).

148. Перебудуйте речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими, і запишіть, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. З'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між синтаксичними синонімами.

1. Зароблені на канікулах гроші хлопець витратив на подарунок для матері. 2. Дачники пили чай на освітленій вранішнім сонцем терасі. 3. У глибині саду виднілася обплетена виноградом бесідка. 4. Перед очима відкривався неповторний своєю величию степ. 5. Перед чоловіком лежали списані красивим почерком аркуші її останнього листа. 6. На виставку відбрали намальовані аквареллю роботи учнів колежу.

149. Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Прочитайте, додержуючись відповідної інтонації обставин, що стоять поруч.

1. На сцені углибині виднілися два будинки (*Василь Шевчук*). 2. Унизу біля вікна сидів чоловік. 3. Рано разом із сонцем прокинулась і Харитя. 4. Від берега під вербами вода була наче зеленава. 5. Сиве волосся спадало кружком по-козацьки (*З тв. М. Коцюбинського*). 6. На узліссі біля урвища горіло багаття. 7. Біля річки зовсім недалеко від лісу розгорнуто намети.

150. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант

Доберіть заголовок і спишіть текст, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення, з'ясуйте їх стилістичну роль.

Смачно готує в цю пору мати. Як вона ворожить над борщем! Встає ще вдосвіта чистить і промиває буряки шаткує їх; нарізає картоплю січе ножем капусту. Всього потроху добавляє в горщик — помідор кине і петрушки всипле і цибулину і стручок перцю і листок лаврового листа. А м'ясо кладе з кісткою кісточка щоб була з мозком а коли засмачує то неодмінно старається засмачити старим салом щоб чулось. Ех і борщ же тоді виходить такий що поки дочекаєшся обіду то ладен власний язик проковтнути. Любить мати варити і всілякі капусняки — з грибами і без грибів з кашею і без каші а про різні юшки й говорити не доводиться. Особливо любить вона готувати юшку з риби — тато приносить йоржів та окунів чистить сам на тертушці а мама доводить усе до пуття заливаючи водою таправляючи необхідними спеціями... (*Є. Гуцало*).

Другий варіант

Випишіть із творів художньої літератури 6–7 речень із вставними словами, словосполученнями, реченнями; з'ясуйте їх стилістичну роль.

ЗВУКОВА ПАЛІТРА ПРИРОДИ

§12. Стилiстичнi можливостi простих речень

151. Прочитайте речення, виділіть у них граматичні основи; визначте види за наявністю головних членів. Поясніть, за якими ознаками ви віднесли речення до певного виду.

I. 1. Купались довго. Плавали. Потім лежали на гарячому піску (*М. Сиротюк*). 2. Ступали мовчки, не кваплячись (*В. Козаченко*). 3. Проходжу містом (*Олена Журлива*). 4. Знову лечу (*В. Женченко*).

II. 1. Дали йому ім'я моє (*Б. Олійник*). 2. Квитки продали ще вчора (*В. Орлов*). 3. Спочатку передали новини про шахи, потім про фігурне катання (*В. Орлов*). 4. З-за дверей відкликнулися (*І. Чендей*). 5. Нас чекають, нас знають, нас люблять, нам вірять, нас ждуть (*С. Галябарда*). 6. Озеро ясним прозвали не випадково (*Ю. Збанацький*).

152. I. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку, тип і стиль мовлення. Скажіть, які звукові асоціації викликає у вас природа.

II. Спишіть виділені речення; підкресліть у них граматичні основи і вкажіть, чим вони виражені. Визначте види цих речень за будовою, з'ясуйте їх роль у розкритті змісту висловлювання.

МУЗИКА ПОГОДИ

Повітря сповнене звуковими хвилями від найрізноманітніших джерел. *Шелест вітру нагадує тиху мелодію скрипки. Сосна своєю тремтливою глицею видає звуки, схожі на зітхання.* Сильні пориви вітру в лісі, гуркіт грому, шум дощу, падіння граду або зламаного бурею дерева — всі ці метеоявища можуть бути джерелами таємничих лісових звуків. У «роздзяненому» листяному лісі чи серед хвої похмурі соло окремих дерев перетворюються на справжню симфонію. *Звуки міста глушать «музику» погоди.*

Кожен може асоціювати всі ці звуки зі звучанням музичних інструментів — безумовно, залежно від слуху та власної фантазії.

Певна річ, їх чули, сприймали і надихалися ними художники і музиканти. Так, італійський композитор Антоніо Вівальді ще у XVIII столітті створив «Пори року» — цикл із чотирьох скрипкових концертів. Музика В. Вівальді відображає радощі «Весни» — мінливої, коли легкі подихи вітру чергуються з короткими інтерлюдіями грому. *Повільна і спокійна мелодія зображує спокійне літо. Музика «Осінь» символізує приємну погоду і радісні клопоти.*

Можна назвати багатьох творців класичної музики, котрі писали про погоду. Це Франц Йозеф Гайдн, який створив ораторію «Пори року», Джузеппе Верді, Едвард Гріг (соло «Осінь пісня»), Петро Чайковський (Перша симфонія «Зимові мрії» та цикл із дванадцяти фортепіанних п'єс «Пори року»). У своїй «Шостій (Пасторальній) симфонії» Людвіг ван Бетховен геніально передає атмосферу весняного дня і поступовий розвиток грози, її розпал із вітром та зливою і вщуханням з появою в небі веселки. *Взагалі гроза привертала увагу класиків чи не найбільше за інші метеоявища (За С. Скоробагатьком).*

153. I. Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. Як казка чарівний і дивний був той день (*Б. Грінченко*). 2. Весною двір зеленів мов великий килим... (*Я. Гоян*). 3. Пливли одна за одною немовби чайки хмари (*Василь Шевчук*). 4. На вулиці туман як наміткою огортав ліхтарі (*В. Винниченко*). 5. Дорога як на долоні рівна й безлюдна (*М. Коцюбинський*). 6. Далеке море відкрило широкі обійми зеленій землі і радісно тремтіло немов жива блакить неба (*М. Коцюбинський*).

II. Прочитайте речення, додержуючись відповідної інтонації. Які з порівнянь видалися вам найвдалішими і чому? З'ясуйте стилістичну роль порівняльних зворотів.

154. I. Прочитайте текст. Перебудуйте і запишіть його, вилучивши всі елементи, що вказують на поширеність речень.

Ранок був ясний, бадьорий. Гострою свіжістю дихало повітря. Роса блищала на травах, прибивши куряву на дорозі, затіненій дубами і грабами. Соковита зелень сліпила очі, а сонячні блищики розсипалися в лісі золотими дукатами.

— Ку-ку! Ку-ку! — лунало в гущавині.

Близькими сонця перелітали з гілки на гілку золотаві іволги.

Балика жадібно дихав росяною свіжістю пущі, ароматом козолисту й бузини. Дорога йшла лісом. По балках дзюрчали струмки, бубонцями стрибало по камінцях їх балакуче скло. Балика не раз сходив з коня і припадав до їх крижаного струменя, повного сонячних іскор.

Шлях положисто спускався. У долині блищав став, а далі вився в кам'янистому руслі Буг, народжений у карпатських снігах. Ставало парко. Сонце випило світанкову свіжість. У траві густо стрекотіли коники. Пахло бузиною і жасмином (За З. Тулуб).

II. Порівняйте змінений вами текст і його оригінал; з'ясуйте роль непоширеності або поширеності тексту в розкритті змісту.

155. I. Прочитайте вірш, визначте його тему й основну думку, поясніть, наскільки вони актуальні.

II. Спишіть вірш, знайдіть у ньому непоширені речення, з'ясуйте їх стилістичну роль.

НА ВСТУПНОМУ УРОЦІ

Сурмить урок мій
першOVERесневий,
Як і колись, за пругом
чвертьстолітнім...

Бринить урок.
У гомоні планети
Вигранюється українське
слово,
Встає з глибині доля
малинова,
І світиться теплом
Кобзар з портрета,
Вслухаючись у рідну
ніжну мову.

Скресає Україна самоцвітна,
Я по шляхах сонцево-
чебрецевих
Веду дітей у світ
тисячолітній.

Дзвенить урок.
В широчині державній
Іду з джерел крізь терни
крутояр'я
І позираю пильним
комісаром —
Чи не блука
валуєвський праправнук
Під вікнами з свіженьким
циркуляром*?..

В. Лупейко

156. I. Прочитайте виразно вірш. З'ясуйте, до якого виду за наявністю головних членів належать виділені речення; укажіть, чим виражені в них головні члени.

II. Поясніть стилістичну роль виділених речень у створенні поетичного образу Різдвяної казки (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

Різдвяна ніч. І місяць. І сніги.
І пам'ять топче стежку через поле.
Дзвенить село святками* навкруги.
Крутий мороз дитяче личко коле.

Риплять святково нові чобітки.
І вузлик у руці. І зорі в небі.
Несу, несу вечерю крізь роки...

Я до хрещених — неблизький це світ — Із вчора — в пам'ять...
Несу вечерю батькові і мамі.
В снігу лишаю глибоченький слід
Пошитими на праздник чобітками.

Крізь сльозу.
До себе.

С. Барабаш

Називні речення лише констатують наявність предметів чи явищ, виокремлюючи яскраві деталі. Вони мають описовий характер і відзначаються смисловою ємкістю, лаконічністю, картинністю, виразністю, наочністю і динамічністю викладу. Називні речення використовують для опису місця дії (події) в художньому і публіцистичному стилях.

157. I. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення. Поділіться враженнями, які справила на вас ця історія. У чому, на вашу думку, полягає феномен Олександри Деревської? Які кращі риси жінки і матері вона уособлює?

II. З'ясуйте вид і стилістичну роль виділених речень.

РОМЕНСЬКА МАДОННА

Яскраве сонце й особливе посульське буйноцвіття трав, квітів і кольорів. Усмішки й обійми. Сльози і спогади. Знову, як і в попередні роки, до затишного міста Ромнів з'їхалися діти Олександри Аврамівни Деревської. А разом із ними — її вже внуки і правнуки. Єдиною родиною вони стоять біля пам'ятника Матері-героїні, щоб вшанувати світлу пам'ять найдорожчої у світі людини.

... Її немає п'ятдесят два роки. Не віряться! Тому що незгасно горить у серцях її дітей живий вогонь материнського серця. Величезне духовне багатство залишила після себе Мати.

Народилася вона і виросла в трудовій сім'ї. Батько — грозненський робітник-нафтовик — був майстром. Мріяв про краще життя для своїх дітей. Доньку Сашу — улюбленицю і розумницю — навчав у гімназії. Згодом вона здобула звання вчительки. Вийшла заміж, народила доньку, яка померла ще крихіткою. Залишилася і без чоловіка. Працювала дієтичною сестрою у військовому госпіталі, а потім у лікарні. Пізніше познайомилася з Омеляном Деревським, який працював майстром на спорудженні нафтових вишок, а невдовзі вийшла за нього заміж. Стала матір'ю його п'ятирічному синові Дмитрові та його братові Тимофію. Своїх дітей не мала, тож ці діти стали для неї своїми, рідними.

Усім дітям, які потім приходили в сім'ю, Олександра Аврамівна, за згодою чоловіка, давала прізвище Деревських, і всі вони були Омеляновичі.

Якось на багатолюдній залізничній станції до неї підійшла молода жінка з немовлям і попросила потримати дитину кілька хвилин. Незнайомка так і не з'явилася. Немовля назавжди залишилося у Деревських. Поспішаючи з роботи додому, якось ледь не спіткнулася: впоперек тротуару лежала жінка, а поруч надрилася плачем дитина. Олександра взяла руку жінки,

намагаючись віднайти пульс. Та даремно. Обережно підняла дитину і принесла додому.

Коли почалася війна, Деревських вона застала у місті Ставрополі. На приймальнику-розподільнику Олександра Аврамівна вирішила взяти осиротілу Ніну, а потім віднайшла ще двох її братиків і сестричку. Коли привезли дітей з Ленінграда, сім'я поповнилася ще дев'ятьма дітьми. У Деревських стало 17 дітей — від немовляти до 15-річного підлітка. Стало її донькою і немовля Оленька, яку підкинули Деревським під ганок. Кожного відігрівала, відмивала, а головне — виліковувала.

12-літню Аллу до Олександри Аврамівни привів рідний батько дівчинки. Мати і бабуся померли, а мачуха навідріз відмовилася прийняти пасербицю. Дівчинка, зневірена і зголоділа, стала Деревською і, як згадує тепер, знайшла щастя у цій великій і дружній родині.

Омелян Костянтинівич по війні одержав призначення в місто Ромни Сумської області в «Укрсхіднафторозвідку». Багатодітній сім'ї виділили будинок, автомашину-полупорку, надали земельну ділянку. Отак усі разом господарювали і долали труднощі.

Спливали роки, діти росли, вчилися. А Олександра Аврамівна взяла з дитбудинку ще кількох дітей. Сім'я щороку збільшувалася. У Ромнах вона зросла на 18 чоловік.

Катя — Катерина Омелянівна, яка останньою поповнила сім'ю Деревських, — сказала мені про маму: «Це була не просто Мати з великої літери, а жінка надзвичайної духовної чистоти. Мама берегла всіх нас як могла. Вона вчила любити людей, працю, бути добрими, чесними, справедливими. Вона для нас була найріднішою.»

Чудовими людьми вирости діти Олександри Аврамівни. Починаючи з 1926 року, у сім'ї Деревських знайшли притулок близько 70 дітей. Одні приходили і залишалися, інші, знайшовши своїх батьків, залишали сім'ю.

Напевно, немає у світі Жінки, яку так багато дітей називали Мамою.

Їй посмертно присвоєно звання «Мати-героїня», її ім'ям названо одну з планет Всесвіту (*За П. Нестеренком*).

158. Напишіть твір-мініатюру на тему: «Сучасна жінка і мати», залучаючи факти з життя і використовуючи, по можливості, називні речення.

КУЛЬТУРА ПОВЕДІНКИ

159. I. Прочитайте гумористичне оповідання, визначте його тему й основну думку.

II. Складіть перелік порушень правил поведінки, яких припустився гість, і прокоментуйте їх.

ПРОВІДАВ

Одного разу пішов я в гості до Володі Черепашенка. *Відразу після школи. Навіть додому не забігав. Піднімаюся на четвертий поверх. Зупиняюся перед дверима. Переводжу дух. Натискаю кнопку дзвінка. Клацнув замок, і на порозі з'явився Черепашенко. Вигляд такий, ніби на Північний полюс зібрався. Шапка-вушанка зав'язана під підборіддям вузлом. Комір піднято. Шия замотана шарфом, ніби у відомого актора.*

— Привіт! — кажу.

— Здоров! — І стоїть на порозі. — Ми ж сьогодні ніби бачилися.

— Нічого! — махаю рукою. — Я людина вихована.

Володя почервонів і запропонував мені зайти. Нетерпляче тупцюючи в коридорі, він поглядав то на двері, то на мене.

— Заспокойся, — кажу. — Я вирішив тебе провідати.

— А я нічого, — белькоче, — я дуже радий.

Допоміг мені роздягнутися. Повісив пальто на вішалку. Запропонував зайти у вітальню. Вихованим прикидається. А сам, бачу, мало не плаче.

— Та ти чого такий невеселий? — питаю. — Чи не захворів?

— Ні.

— Куди зібрався? — цікавлюся, зручніше вмощуючись на канапі.

— Мені до бабусі треба. Ліки віднести. І в аптеку забігти.

— Може, ти роздягнешся? — пропоную. — Жарко.

— Нічого, — каже. — Я поспішаю.

Проте шапку зняв. Шарф теж у руках тримає. Щоб трохи провітрити квартиру, я відчинив двері на балкон.

— Ну як? — підморгую Володьці. — Прохолов?

— Ага, — киває.

— Та ти не хвилюйся, — заспокоюю його. — Я ж ненадовго.

І подивився на будильник. Потім оглянув кімнату і поцікавився:

— Шахи є?

— Погано граю, — став відмовлятися Володя.

— Нічого, навчу, — запевняю. — Неси дошку. Сідай.

Після п'яти партій, які Володька програв, він заходився роздягатися.

Довелось знову показати, який я вихований: відніс його одяг у коридор. Потім став перед вікном і кажу:

— Мабуть, піду.

— Справді? — повеселішав Черепашенко.

— А ти як думав? Провідав друга — і знай честь. Час додому. Я — людина вихована. Та й ти поспішаєш.

На вулиці стало сутеніти. Я вибачився і підвівся. Надів пальто, взяв у руки шапку.

— Спасибі, що зайшов, — подякував він мені.

— Справді? — зрадів я. — Знаєш, Корнієнко дав мені пригодницьку книгу. Давай розповім коротко.

Володька зблід і, схопившись за стінку, почав сповзати на підлогу.

Я підхопив його під руки. Поклав на диван. Дав холодної води.

І почав розповідати... (За В. Семенякою).

160. Прочитайте. Визначте види речень, з'ясуйте, які члени речення в них опущені.

1. Не вчи орла літати, а солов'я співати (*Нар. творчість*). 2. Що любиш ти найбільшою любов'ю? — Сонце, небо, далі і тополі (*В. Сосюра*). 3. Росте мій дім, і я — із ним (*М. Шеремет*). 4. Ключі від щастя в наших руках (*М. Стельмах*). 5. Про прапор нам мовить колір, про вітер — дуби нахилені, про ниву — стозерний колос, про сад — наливні плоди. Про пташку нам мовить щебет, про море — вали намилені, про пісню — хороше серце, а про людину — труди (*П. Ребро*).

161. Прочитайте неповні речення з відповідною інтонацією; визначте сферу їх використання, з'ясуйте роль у наданні тексту зв'язності, легкості, динамічності.

1. Над містом розмовляють голуби.

Про що, не знаю. Про цікаві речі.

Про той собор.

Про людство. Про війну.

Про білий світ, про небо з далиною.

2. — Розповідайте, — буркнув Жолкевський. — Все! Докладно! І, будь ласка, без прикрас. — Найдокладніше і найточніше...

Склінський зробив коротеньку паузу, ніби не знав, з чого почати, і заговорив, зиркаючи на коронного гетьмана... (За З. Тулуб).

162. I. Прочитайте речення, визначте їх вид, поясніть розділові знаки. Намалюйте схеми третього і четвертого речень.

1. Часу в нього залишалося мало. Півтори години (В. Орлов). 2. Осінь. Сонячна, золота. Сад аж горить позолотою (А. Головка). 3. Угорі — зорі (А. Головка). 4. Обрій — у хмаринках (В. Чумак). 5. Докладніше — в листі (А. Головка). 6. На Півночі — лише три дні. Знайомих — жодної людини (В. Женченко). 7. Хурделиця — світу не видно (А. Головка).

II. Поясніть, чому неповні речення зрозумілі, незважаючи на брак деяких членів.

III. Замініть, по можливості, неповні речення повними і запишіть, відновлюючи пропущені члени речення. З'ясуйте стилістичні відмінності між повними і неповними реченнями.

163. I. Знайдіть відмінності в реченнях-близнюках.

1. У нас один шлях до перемоги. У нас один шлях — до перемоги.

2. Тепер таких сміливих немало. Тепер таких, сміливих, немало.

3. Будинки вулиці залиті світлом ліхтарів. Будинки, вулиці залиті світлом ліхтарів.

4. Будівельний пил покрив усі вікна, двері, стіни. Будівельний пил покрив усе: вікна, двері, стіни.

5. Що він зробив? Що, він зробив?

II. Хто зможе навести більше синтаксичних омонімів?

164. Виконайте одне із завдань на вибір.

Перший варіант

Прочитайте текст, укажіть у ньому неповні речення, визначте і вмотивуйте їх стилістичну роль. Підготуйте і розіграйте діалог з однокласником, використовуючи міміку й жести.

Другий варіант

Прочитайте текст, визначте його основну думку. Напишіть твір-мініатюру «Який скарб для мене найдорожчий і чому».

— ... А ти нам розкажи-но, пане скарбознавче, що ти знаєш про запорозькі криївки в нашому городі?

- Сливе нічого не знаю, пане Козаче, — хутенько відповів шукач скарбів. — Нічого!
- Так-таки й нічого?
- Трішки.
- Яке ж воно, теє трішки?
- А таке: скарбів покійного гетьмана в Калиновій долині шукати не слід.
- Чому ж то?
- Золота й срібла тут нема. Це найпевніша річ! А коли ні срібла, ні злата, то заради чого ж...
- Є скарби дорожчі, — запевнив Мамай.
- Дорожчі за щире золото?! — здивувався Роздубудько.
- А навіщо зараз тобі срібло та золото?..
- За дукачі*, за перли й діаманти можна купити все на світі.
- Усе, крім чистої совісті!.. — сказав Мамай. — У запорозьких скарбах, крім золота, ми зможемо либонь знайти зброю та порох...
- Оце — скарб найдорожчий!.. (За О. Ільченком).

ВЕЛИКИ УКРАЇНЦІ

§13. Стилiстичнi можливостi складних речень

165. І. Прочитайте текст, визначте його основну думку, з'ясуйте, як вона розкривається у назві тексту. Розкажіть, що вам відомо про видатного Українця.

ЮРІЙ ДРОГОБИЧ-КОТЕРМАК

«... Хоч і далекі від очей простори неба, та не такі віддалені від розуму людського». Це слова великої людини, Юрія Котермака, що ввійшов в історію як Юрій Дрогобич-Котермак.

Народився він близько 1450 року в родині бідного дрогобицького ремісника Михайла Котермака. Ріс із батьком і старшою сестрою. *Мати померла, коли Юрко був іще малим. У місцевого дяка швидко навчився читати і писати.*

У той час місто Дрогобич розросталося і багатшало завдяки джерелам ропи, з якої виварювали сіль. Юрко з дитинства виявив виняткові здібності до лічби і до мов, допомагав купцям з різних країн у спілкуванні з дрогобицькими солеварами. Купці розвозили сіль по Галичині, Закарпаттю, Волині, Київщині.

Юркові шістнадцять, невдовзі помирає батько. Хлопець знає латинську, італійську мову, яку вивчив від італійців, що орендували соляні криниці у Галицько-Волинському князівстві. Тому урядник Нікколо запропонував йому переїхати до Львова, найнятися писарчуком.

У Львові Юрій Котермак швидко опанував польську й німецьку мови, поглибив знання з латини та італійської. За наказом господаря юнак вирушає з купецьким караваном на Сучаву, Білгород, Кафу, а на зворотному шляху — багато вражень від Черкас, Києва, Житомира, Луцька...

Юрій мріяв про навчання в університеті в Італії. Але коштів, які він зібрав, вистачало тільки до Кракова, куди прибув на початку 1469. Котермак прагнув своєю освітою стати корисним рідному народові. У 1470 році він здобуває ступінь бакалавра вільних мистецтв.

Котермак їде на батьківщину — до Дрогобича і Львова, але, не знайшовши роботи, швидко повертається, щоб здобути звання магістра. Для цього треба було опанувати астрологічні теорії та навчитися складати прогнози. Юрій успішно склав екзамени, і в 1473 році йому було присвоєно науковий ступінь магістра. Разом з тим йому вручено «закриту книгу» (він не повинен покладатися на свою пам'ять, а постійно звертатися до книг) і золотий перстень — символ чесності й чистоти думок. Тепер він має право викладати в університетах. *Декан проголосив, що новий магістр читатиме і пояснюватиме студентам одну з книг фізики Арістотеля.*

Але Юрій Котермак мріяв стати доктором медицини. *Щоб продовжити навчання, молодий магістр пішки їде до Болоньї, пообіцявши на факультеті повернутися до Кракова після закінчення студій в Італії.* З початку XIV століття Болонська «генеральна школа», тобто академія, стала об'єднанням трьох окремих університетів: двох юридичних та університету вільних мистецтв і медицини. Юрій заплатив вступні 5 сольдо, присягнув ректорові, що не порушуватиме вимог статуту, і став членом земляцтва юнаків, які прибули з інших країн. Італійські друзі називали його Джорджем де Леополі (Юрієм зі Львова).

Наприкінці XV століття саме університет вільних мистецтв і медицини в Болоньї стає одним з центрів тяжіння для наукових сил доби Відродження. Тут викладали славетні професори. Юрія Дрогобича вабила до себе медицина, але він повинен був, згідно з університетським статутом*, спочатку оволодіти математикою, астрономією, філософією, вдосконалити знання з латині і грецької, поезики, риторики.

У Болоньї вченого з Русі дуже шанують. 1623 року в «Списку болонських професорів і докторів» було ім'я Юрія Дрогобича — Джорджо да Русія. Юрій Дрогобич здобуває ступінь доктора медицини.

...У 1488 році Юрій Дрогобич-Котермак повертається до Кракова. Краківський університет був найближчою до України вищою школою, а вчений працював, «прагнучи допомогти людям» і насамперед своїй батьківщині. В «Альбомі студентів» та «Ректорських актах» Краківського університету йдеться про те, що він читав лекції з астрономії і медицини, а також мав титул королівського лікаря. Восени 1491 року із Вроцлава до нього прибув з рекомендаційним листом молодий Микола Копернік і записався на факультет мистецтв. Але оскільки Копернік найбільше цікавився астрономією та математикою, то не пропустив жодної лекції Котермака.

Юрій Дрогобич-Котермак помер 4 лютого 1494 року і був похований у Кракові (3 різних джерел).

II. Визначте види виділених речень, з'ясуйте їх роль у розкритті основної думки тексту.

За допомогою складних речень встановлюють різноманітні логічні зв'язки — часові, причинно-наслідкові, умовні, допустові та ін.

Вживання складних речень більш характерне для наукового, офіційно-ділового і публіцистичного стилів.

166. Побудуйте прості речення на складні, з'ясуйте їх види і стилістичні відмінності.

Зразок. Лектор розповідав про розвиток сучасних інформаційних технологій. — Лектор розповідав про те, як розвиваються сучасні інформаційні технології.

1. Лектор розповідав про розвиток сучасних інформаційних технологій. 2. Газети писали про будівництво багатопверхівок у нашому місті. 3. Льотчики завжди мріють пересісти на нові машини і відчутти себе володарями найновішої техніки. 4. Час запросити генерального конструктора розповісти робітникам про нову модель літака. 5. Радіо сповістило про успішне завершення переговорів. 6. Восени птахи відлітають у теплі краї. 7. Навесні птахи повертаються в рідні краї. 8. Сад, посаджений нами кілька років тому, дає чималі врожаї.

167. Пригадайте, що таке відокремлення і з якою метою його використовують у мові. Порівняйте подані речення, з'ясуйте спільне й відмінне в їх семантиці, будові й стилістичному забарвленні (скористайтеся поданим нижче теоретичним матеріалом).

1. Заходив теплий вечір, пропахлий морем, сонцем (*Василь Шевчук*).

Заходив теплий вечір, який пропах морем і сонцем.

2. Почувши незнайоме прізвище, Тарас підвівся (*О. Ільченко*).

Тарас підвівся, коли почув незнайоме прізвище.

Синонімічні відокремлені означення, виражене дієприкметниковим зворотом, і підрядна означальна частина складнопідрядного речення. Більш стислі дієприкметникові звороти характерні для наукового й офіційно-ділового стилів, де надають мові смислові точності, узагальненості, а також широко використовуються у публіцистичному стилі, посилюючи смислову точність та емоційну оцінку повідомлюваного.

Синонімічні також відокремлена обставина, виражена дієприслівниковим зворотом, і підрядна обставинна частина складнопідрядного речення. На відміну від підрядної частини, яка чіткіше конкретизує ознаку дії, сильніше відтіняє обставини, за яких відбувається дія і надає плавності її перебігові, дієприслівниковий зворот робить ознаку більш узагальненою, проте яскравіше підкреслює динаміку дії.

До взаємозаміни синтаксичних синонімів слід підходити з обережністю, урахуовуючи лексичний склад речень і семантичні відношення, які вони виражають.

168. Перебудуйте прості речення з дієприкметниками (дієприкметниковими зворотами) у складнопідрядні з підрядними означальними частинами; з'ясуйте схоже й відмінне між синтаксичними синонімами.

Зразок. Місто, яке збудували поблизу моря, залюбки обживала молодь.

1. Місто, збудоване поблизу моря, залюбки обживала молодь. 2. Це було продовження вчорашньої історії, не розказаної до кінця. 3. Недогоріла зоря полум'яніла на заході. 4. Не виправлена учнем помилка вплинула на оцінку. 5. Вулиця встеляло осіннє листя, не прибране зранку. 6. Річка, ще не скута кригою, відбивала проміння призахідного сонця.

 169. З'ясуйте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Прийшла подруга сестри, яку я давно не бачив. 2. Хлопець поклав щоденник у портфель, з яким ходив до школи. 3. Подорожні побачили автомобіль директора, який стояв перед входом у офіс. 4. Вдалині виднілися луки і поля, пересічені глибокими ярами.

170. Відредагуйте і запишіть речення, замінюючи, де це можливо, підрядні частини дієприкметниковими зворотами (або навпаки).

1. Люди, що стояли біля будинку, що був розташований на розі двох вулиць, і були свідками надзвичайного явища, жваво обговорювали його. 2. Конкурсна робота, виконана учнями, вихованими українською математичною школою, привернула увагу міжнародного журі. 3. Розпочалася студентська практика, яку проводять на підприємствах, які розташовані в приміській зоні. 4. З дня на день ми чекали друзів, які пішли в похід, який вони планували задалегідь. 5. Настав день, якого з нетерпінням чекали гості, які прибули в Україну на Євро-2012.

В ІМ'Я МАЙБУТНІХ ПОКОЛІНЬ

171. I. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку.

ЖИТТЯ І БЕЗСМЕРТЯ ВАЛЕРІЯ ХОДИМЧУКА

У трагічну ніч із 25 на 26 квітня 1986 року, коли сталась аварія на Чорнобильській АЕС, Валерій Ходимчук ніс чергування на четвертому енергоблоці. Він був першим, хто зіткнувся з небезпекою лице в лице.

Тіло його після вибуху не знайшли. А значить, вирішив дехто, він міг і не загинути. Не загинути — значить утекти. Усе залишити і втекти, щоб урятуватись.

Уся логіка його життя, однак, свідчить проти цього. Логіка його життя полягає в тому, що в ньому могли бути помилки, але не могло бути зради.

У 1971 він приїхав на будівництво. А через 10 років отримав орден Трудової Слави III ступеня. Через 12 років його портрет з'явився на міській Дошці пошани у Прип'яті. Він пройшов шлях до старшого оператора реакторного цеху четвертого енергоблоку, мав сьому, найвищу групу кваліфікації. У роботі був совісним і надійним.

Логіка життя Валерія Ходимчука була в тому, що він ішов назустріч небезпеці, а не уникав її. Якимось під час зміни через клапан вирвалася кількасотградусна пара. У лічені секунди він кинувся назустріч небезпеці і пару перекрив.

Іншим разом на Київському морі пірнув з моторного човна, щоб урятувати людину. Допоміг чоловікові утриматися на плаву, самого ж високі рибальські чоботи і фуфайка потягли на дно. Зумів скинути все під водою, виштовхнути неслухняне тіло вгору.

Двічі він боровся з вогнем. Уперше на заміському відпочинку, коли вони з товаришем заправляли човен паливом, діти ж, бавлячись, кинули сірника. Додому повернувся з обгорілими руками.

Того ж літа їхали вони з товаришем Шепеличами — селом під Чорнобилем. Світило сонце, спеки, здається, було налито по вінця, і вони навіть зразу

подумали, що то їм увижається полум'я з вікна. Уже потім побігли сусіди, наспіли люди з відрами, драбинами. Хата обгоріла, проте стояла, не впала. Потім він якось дружині показував: «Он моя хата стоїть».

Логіка життя Валерія Ходимчука була в тому, що від народження людині даються скарби, які вона не має права розмінювати. Це совість, честь, надійність (*За О. Харченком*).

II. Яка інформація була вам відома раніше, а про що ви дізналися вперше? Які почуття і роздуми викликала у вас розповідь?

III. Визначте стиль мовлення. З'ясуйте, які відношення виражають виділені речення, доберіть до них синтаксичні синоніми (письмово).

172. Виберіть стилістично доцільний варіант з підрядною частиною складно-підрядного речення або з дієприслівником; запишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Перевірте себе за ключем.

1. Вікно виходило прямо на яблуню (всуціль вкриту рожевими квітами ↔ яку всуціль вкрили рожеві квіти). 2. Я побачив скелю (схожу ↔ яка була схожа) на голову казкового персонажа і зацікавився нею. 3. У руці в мене були три кремові хризантеми (куплені ↔ які я купив) у переході. 4. (Одержавши звістку про приїзд брата Сергій ↔ коли Сергій одержав звістку про приїзд брата) він дуже зрадив. 5. «Як добре що я вдома», — думав Ігор (ідучи ↔ коли йшов) Хрещатиком. 6. (Піднімаючись ↔ коли піднімався) на четвертий поверх він яскраво уявляв собі таку довгождану зустріч.

173. Перебудуйте прості речення з відокремленими обставинами у складно-підрядні; з'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між синтаксичними синонімами.

Зразок. Петро продовжив читати книжку, коли провів приятеля.

1. Провівши приятеля, Петро продовжив читати книжку. 2. Не знаючи адреси, я не зміг зайти до тебе перед від'їздом. 3. Друзі поспішали, боячись спізнитися на літак. 4. Цієї осені вдарили ранні заморозки і дерева, ще не встигши пожовтіти, уже осипалися зеленцем (*О. Гончар*). 5. Скидаючи хвою на зиму, модрина може переносити суворі зими. 6. Олексій придивлявся до роботи фотохудожника, намагаючись зрозуміти секрет його майстерності.

174. Визначте види речень. Зробіть їх стилістично обґрунтовану заміну на складно-підрядні із зазначеними частинами. З'ясуйте семантико-стилістичні відмінності між синтаксичними варіантами.

1. Голубіє земля, оповита прозорим серпанком (*Олег Ольжич*) [означ.]. 2. Незважаючи на ранню весну, надворі душно і жарко (*С. Склярєнко*) [допуст]. 3. Буде правда — прийде й віра (*М. Стельмах*) [умовн.]. 4. Людьми дорожиш — і тобою дорожать (*О. Гончар*) [умовн.]. 5. Хочеш, щоб тобі не заздрили — не хвались (*Нар. творчість*) [умовн.]. 6. Було це — пам'ятаю, як нині, — під кінець серпня 1960 року... (*Р. Іванчук*) [з'ясув.]. 7. Я додам вам раду щиро: і при щасті майте міру (*Л. Глібов*) [з'ясув.].

175. Із кожної пари простих речень утворіть складні з підрядними частинами. З'ясуйте семантичні відмінності між ними.

Зразок. Вікно відчинене, проте в кімнаті душно.

1. Вікно відчинене. В кімнаті душно. 2. В океані гуляють родини китів. Над китами кружляють птахи (*О. Довженко*). 3. Хлопці з нашої команди здобули призові місця. Їх тренує відомий спортсмен. 4. Гілки обважніли. Їх укрив сніг. 5. Поїзд затримався. Ремонтували залізничну колію.

АТРИБУТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

176. I. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку.

АВТОР МУЗИКИ УКРАЇНСЬКОГО ГІМНУ

Пересікаючи український кордон у західному напрямку, за кілька кілометрів від Кракова побачите спрямований направо дорожній покажчик із написом Млуну (Млини). Послухайтеся його і зверніть на сільську дорогу. Він заведе вас до особливого місця — каплиці-пантеону*, спорудженого на честь автора музики пісні, яка офіційно стала українським державним гімном. Цей пантеон — не символічний пам'ятник. Каплицю зведено над могилою композитора Михайла Вербицького неподалік від церкви, у якій він багато років був приходським священником.

Саме тоді й народилася музика на вірші наддніпрянця Павла Чубинського, яка урочисто звучить по всьому світу, де є українці.

Михайло Вербицький народився у 1815 році в селі Явірнику Руському близько Перемишля. Коли Михайликові було 10 років, помер батько, і хлопчик переселився до Перемишля, де його взяв під опіку перемишльський єпископ Снігурський — один з ініціаторів українського національного відродження Галичини. Майбутній композитор навчався у місцевій гімназії, співав у кафедральному хорі. У репертуарі хору були твори Гайдна і Моцарта, а також композиторів «золотої епохи» української церковної музики Березовського і Бортнянського.

Зв'язків з музикою Михайло не поривав і тоді, коли в 1834 році почав навчання в духовній семінарії у Львові. Ставши священником, Михайло Вербицький опікувався приходами в Завадові, Залужжі-Стрілках поблизу Яворова. З 1856 року проживав і служив священником у Млинах.

Навчаючись у Львівській духовній семінарії, він пише літургію* для хору, яка звучить і сьогодні в багатьох церквах України. Створює і світські композиції. Серед них — патріотичний хоровий твір «Тост до Русі», у 40–60 роках пише музику до п'єс, які ставили українські театри в Перемишлі та Львові.

Однак світ у безсмертя відкрився композиторові саме тоді, коли йому до рук потрапили вірші Павла Чубинського. За свідченням іншого українського композитора Анатолія Вахнянина, пісня на слова Чубинського була написана в 1863 році, і сам автор співав її на студентських зібраннях у Перемишлі.

У 1870 році композитора Вербицького не стало. На його могилі довго стояв дубовий хрест. А в 30-х роках ХХ століття тут поставили пам'ятник з каменю у формі ліри, на якому було викарбовано: «Піонерів української пісні — громада». 12 квітня 2005 року відбулося урочисте відкриття пантеону пам'яті композитора Михайла Вербицького.

Тут, на місці вічного спокою композитора, чути голос землі, де народилася музика української вічної пісні (*За Ю. Гаврилюком*).

II. Випишіть речення з підрядними означальними частинами, які приєднані різними сполучниками. Доведіть, що це синтаксичні синоніми.

177. I. Спишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

II. Проаналізуйте експресивно-стилістичну роль звертань (звертання-характеристика; звертання з емоційним відтінком; звертання-уособлення; звертання, типові для народно-розмовного мовлення).

1. Україно Ти для мене диво! І нехай пливе за роком рік буду мамо горда і вродлива з тебе дивуватися повік... (В. Симоненко). 2. Журавлина пісне кетяже калини пламеніть вам вічно в серці України (О. Підсуха). 3. Прийми мою любов народе рідний річка велика і місяцю ясний і берег мій чистий (О. Довженко). 4. Слов'янська душе золота ти здавна світові відома широка щира і проста тобі підступність не знайома (Є. Фомін). 5. Бабусенько голубонько серце моє ненько скажи мені щиру правду де милий серденько? (Т. Шевченко). 6. Прощай учителю спасибі за науку (А. Малишко).

Звертання в різних стилях використовують з такою метою: в розмовному — для привернення уваги та емоційної оцінки співрозмовника; в художньому — для образності й емоційності мовлення; в публіцистичному — для встановлення контакту з читачем, підсилення спонування, закличного характеру мовлення. В офіційно-діловому стилі звертання тільки називають особу.

178. Утворіть складнопідрядні речення з кожної пари простих. Прочитайте записані речення, з'ясуйте інтонаційні та стилістичні відмінності між синтаксичними синонімами.

З р а з о к . Земна куля оточена повітряною оболонкою. Вона називається атмосферою. — Земна куля оточена повітряною оболонкою, що називається атмосферою.

1. Земна куля оточена повітряною оболонкою. Вона називається атмосферою. 2. Усі атмосферні явища вивчає наука. Цю науку називають метеорологією. 3. Раптове потепління спричиняється надходженням теплої повітряної маси. Тепла повітряна маса рухається з теплих районів у холодні. 4. На противагу теплій повітряній масі, холодна повітряна маса приносить похолодання. Вона рухається з холодних районів.

179. Із кожної пари простих речень утворіть і запишіть складні зі сполучниками *коли, доки*. З'ясуйте відмінності в значенні синтаксичних синонімів.

1. Ішов дощ. Діти гралися вдома. 2. Ви дивитиметеся телевізор. Я приготую вечерю. 3. Тато отримує зарплату в банкоматі. Син чекає. 4. У коридорі було шумно. Студент не міг працювати. 5. Ви збирайте речі. Я зателефоную і викличу таксі. 6. Я піду куплю продукти. Ти зателефонуй друзям і запроси їх на вечерю.

180. Перебудуйте складнопідрядні речення у прості й запишіть їх попарно. Визначте види утворених речень і з'ясуйте різницю між синтаксичними синонімами.

1. Я прокинувся, щойно зійшло сонце. 2. Ми вважаємо, що ви людина слова. 3. Не дивуйтеся, якщо я прийду надто рано. 4. Мені не подобається, як ви поведетесь. 5. Нам здавалося, що подруги були ровесницями.

181. I. Спишіть речення, підкреслюючи відокремлені означення і з'ясовуючи їх стилістичну роль. Поясніть розділові знаки.

1. Батько сидів з веслом на кормі — веселий і дужий (*О. Довженко*). 2. Засмаглий, з карими очима, високий і ставний, повертався Яків додому. 3. Вразили Якова в ту хвилину її очі — сміливі, чіткі, променисті, мов зорі. 4. Слова ті, сміливі й пекучі, здіймали в голові рої думок (*З тв. А. Шияна*). 5. Осінь того року, напрочуд суха, сприяла дівчаткам у їхніх безконечних походах і прогулянках (*В. Врублевська*). 6. В мерзлих галузках дерев шелестів сніг, схожий на крупу (*Петро Панч*).

II. Перебудуйте подані речення в складнопідрядні з підрядними частинами і запишіть. З'ясуйте різницю між синтаксичними синонімами.

182. Спишіть текст, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. З'ясуйте стилістичну роль однорідних членів речення.

Сонце світило просто в лице тепле сліпуче. Йому назустріч все довкола співало птахи бджоли комашня. Садок стояв радісний і щасливий щойно вимитий. І був він мов щасливе вінчання. Дві тополі спинилися на воротах урочисті та статечні мов заїжджі свати. Навпроти стидаючись похилилася наречена-яблунька в шатах пишних та білих. Поруч виструнчився і жених — кучерявий рожевий абрикос. А довкола стояли дружки — веселі завітчані вишеньки. І під ноги їм уже кинута весільний килимок — хто перший ступить той і в подружжі перший зелена лука вбирала око соковитістю барв і пахла чорноземом (*За Ю. Смоличем*).

183. З кожної пари простих речень утворіть і запишіть складнопідрядні з однією підрядною частиною. Визначте стилістичні відмінності між ними.

1. Автобус зупинився на гірському перевалі. Далеко вниз пасажери побачили море. 2. Снігопад припинився. Регулярний рух міського транспорту було відновлено. 3. У тата змінилися плани. Поїздку в Карпати довелося відкласти. 4. Оркестр замовк. Залунали оплески. 5. Ми повинні робити людям добро. Цього нас учили з дитинства.

184. Доповніть речення так, щоб у них були виражені допустові відношення, і запишіть їх. Поясніть різницю між синтаксичними синонімами.

A. ... дні стояли теплі.

1. Хоч була пізня осінь. 2. Хай була пізня осінь. 3. Якою пізньою не була осінь. 4. Дарма що була пізня осінь.

B. ... січневі морози не слабшають.

1. Дарма що світить сонце. 2. Скільки не світить сонце. 3. Хоча світить сонце. 4. Незважаючи на те що світить сонце.

185. I. Порівняння предметів (явищ) за будь-якою ознакою можна передати по-різному, як у поданих нижче реченнях.

1. Моя однокласниця виглядає старшою за мене через надмірне захоплення макіяжем. 2. Моя однокласниця виглядає старшою, ніж я, через надмірне захоплення макіяжем. 3. Моя подруга виглядає старшою порівняно зі мною через надмірне захоплення макіяжем. 4. Моя подруга виглядає старшою за мене, тому що вона надмірно захоплюється макіяжем. 5. Моя подруга виглядає старшою, ніж я, через те що вона надмірно захоплюється макіяжем.

II. Складіть і запишіть речення з різними формами вираження порівнянь. З'ясуйте відмінності між синтаксичними синонімами.

БЕРЕЖІМО РІДНУ ПРИРОДУ

186. I. Прочитайте текст. Визначте основну думку тексту. Доведіть актуальність порушеної в ньому проблеми, підтверджуючи свої думки власними прикладами.

«ЖИВЕ СРІБЛО» КАРПАТ

Центральну частину північного схилу українських Карпат, де гірські масиви сягають 1600–1936 метрів над рівнем моря, називають Горганями. Там народжується одна з найбільших річок краю Лімниця, яка несе свої води на північ від головного Карпатського вододілу і впадає в Дністер. Ще в XVI столітті верхів'я басейну були вкриті суцільними пралісами. Та й двісті років тому Горгани залишалися «найбільшою і найдикішою країною Європи», — як писав відомий польський лісівник Е. Головкевич. Географ В. Поль стверджував, що ніде більше не бачив таких могутніх буків, високих розлогих ясенів, великих ялин і смерек. Горобина та ялівець зростали в Горганах як велетенські дерева. У цих лісах водилася маса диких звірів і птахів, а ріки аж кишіли рибою. Справжньою королевою почувала себе струмкова форель, яка з правданих часів уподобала верхів'я найчистіших прохолодних гірських потоків.

На зламі XVIII-XIX століть розпочалося вирубування гірських лісів, особливо цінної деревини бука на продаж. Крім інтенсивного вирубування в гірських долинах і на підгір'ї, лісові площі розкорчовували для розширення сіл і сільгоспугідь. Тотальне нищення лісів припало на 50-60 роки минулого століття. Розпочалося інтенсивне змивання ґрунту з голих схилів, замулювання та обміління гірських річок. Щоб відновити живе срібло стрімких потоків, на Прикарпатті створили нові форельні господарства — неподалік Болехова, Вигоди, Ворохти, Богородчан. Форельне господарство відновлював лісокомбінат. Крім лісівників, нікому було зайнятися відновленням унікального рибного господарства. А що ж то за гірські потоки без форелі? Що то за Карпати без «живого срібла»?

Зараз природу рідного краю бережуть її справжні лицарі в зелених кашкетах. Головне для нас — відродити і зберегти річкове багатство, сприяти відновленню життя в гірських річках, поверненню їм слави форельних, дбати, щоб не оголеними були карпатські схили, щоб голубі потоки надійно охоронялися зеленою сторожею (За М. Пуговицею).

II. Проаналізуйте синтаксичну будову тексту, з'ясуйте, наскільки вона сприяє розкриттю теми й основної думки висловлювання. Визначте тип і стиль мовлення.

187. Спишіть, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Визначте стилістичні функції вставних слів, словосполучень, речень [у науковому та офіційно-діловому стилях — оформлення послідовності викладу думок і ставлення мовця до висловлюваного; у художньому стилі — характеристика персонажа й авторське ставлення до зображуваного].

1. Українські пісні це за словами Гоголя народна історія сповнена барв (*М. Безхутрий*). 2. Очевидно з цим можна погодитись (*О. Жовна*). 3. За статистикою подорожувати повітрям найбезпечніше (*З монографії*). 4. Як правило натюрморти малюють безпосередньо з натури (*П. Білецький*). 5. Такої вродливої жінки відколи й світу мабуть ніколи не бачив (*Д. Кешеля*). 6. Ранок аж дзвенить прозорий (*А. Головка*). 7. Широкою панорамою скільки сягає око сади (*А. Головка*). 8. Лікар високий чоловік з відкритим чолом і м'яким попелястим волоссям зустрів їх люб'язно (*В. Василевська*). 9. По суті це був не ліс а колишній графський парк (*М. Шаповал*).

188. Перебудуйте речення, використовуючи різні синтаксичні засоби для вираження різних смислових відношень.

Зразок. Зима цього року видалася сніжна, морозна, чим цілком були задоволені юні лижники. — Зима цього року видалася сніжна, морозна, внаслідок чого іноді на один-два дні припинялися заняття у школах. — Зима цього року видалася сніжна, морозна, чого давно вже не було в наших краях.

1. Зима цього року видалася сніжна, морозна, чим цілком були задоволені юні лижники. 2. Тут було сухо, хіба якась крапля влітала з вітром під дах (*О. Криворучко*). 3. За розмовами і незчулися, як пролетіло кілька годин (*А. Головка*).

189. Доповніть головні частини підрядними і запишіть речення, указуючи їх вид. З'ясуйте відмінності між синтаксичними синонімами.

1. Стояла така спека, що 2. Цю роботу треба виконати вчасно, тому що 3. Додому дістанемося ввечері, якщо 4. До готелю ми повернулися рано, хоча 5. Ми шукали те місце, звідки 6. Його з інтересом слухали доти, доки

ТЕХНОЛОГІ ХХІ СТОЛІТТЯ

190. I. Прочитайте текст. Простежте, як удосконалювався механізм спілкування людини з комп'ютером та яка роль у цьому належить винайденню комп'ютерної миші.

ЯК «ДОМОВИТИСЯ» З КОМП'ЮТЕРОМ

9 квітня 1989 року американський учений Дуглас Енгелбарт одержав почесний приз у півмільйона доларів за винайдення комп'ютерної миші.

Ще в п'ятдесяті роки минулого століття доктор Енгелбарт, як і інші вчені, замислювався над створенням інструментів, які давали б змогу більш ефективно використовувати комп'ютер. «Кілька років я домагався від комп'ютера здатності безпосередньо спілкуватися з людиною», — згадував учений.

Попередником комп'ютерної миші був громіздкий трекбол, створений групою фахівців Стенфордського університету під керівництвом доктора Енгелбарта. За допомогою цього стаціонарного* пристосування, у якому

вільно крутилася велика куля, курсор переміщувався по монітору. Були й інші варіанти, але в результаті всі тести на швидкість, точність і зручність в експлуатації* пройшов тільки один пристрій, «індикатор положення ікс-ігрек» (саме так він називався в офіційних документах). «Один із науковців-розробників назвав цей пристрій мишкою, і прізвисько приклеїлося назавжди, — згадував доктор Енгелбарт. — Ми думали, що нове світове відкриття здобуде нове, більш серйозне ім'я, та цього не сталося».

Комп'ютерна миша значно полегшила спілкування людини з машиною. Та люди все ж плекають мрію — спілкуватися з комп'ютером без посередників* — за допомогою голосу (За В. Голубєвим).

II. Визначте тип і стиль мовлення. З'ясуйте, які речення переважають у висловленнях цього стилю і зробіть висновок.

191. I. Відновіть первісний вигляд прислів'їв, вилучивши сполучники. Запишіть, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки між частинами складних безсполучникових речень.

1. Якщо здобудеш освіту, то побачиш більше світу. 2. Якщо хочеш їсти калачі, то не сиди на печі. 3. Коли достигне яблучко, то само відпаде. 4. Слово — не горобець, бо коли вилетить, то не піймаєш. 5. Як говорить, то наче шовком вишиває. 6. Якщо менше вкусиш, то швидше ковтнеш.

II. Поясніть, як ви розумієте прислів'я.

192. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Це був острів, який ніким не був досліджений і який приховував чимало нерозгаданих таємниць. 2. У кінотеатрі «Ретро» демонструвався тоді художній фільм «Комісар» у постановці режисера Олександра Аскольдова, який понад двадцять років пролежав на полиці. 3. Чоловік скучав за сім'єю, яку він залишив у теці, яку він дуже любив. 4. Кожен наладчик закріплений за певним сектором, який стежить за його станом. 5. На виставці, що відкрилась в Українському домі, виставлено картини молодих художників, що свідчать про їх творчий ріст.

193. I. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення, укажіть характерні ознаки стилю.

II. Спишіть текст, передаючи цифри словами й обґрунтовуючи розділові знаки.

НАЙВЕЛИЧНІША З ПІРАМІД

Єгипетська піраміда Хеопса — найвеличніша з пірамід — була побудована приблизно шість тисяч років тому фараоном Хеопсом.

Підраховано, що піраміда складається з 23 000 обтесаних вапнякових каменів вагою близько 2,5 тонн кожний. Загальна вага піраміди — 5 750 000 тонн.

Висота піраміди — 137 метрів. Існує припущення, що піраміду Хеопса будували впродовж 20 років 100 000 рабів, яких міняли кожні три місяці. Було пораховано, що з камінців гробниці Хеопса можна було б побудувати сучасне місто з населенням 120 000 чоловік (З журналу).

194. Виберіть зразок тексту наукового стилю. Спишіть його, проаналізуйте синтаксичну будову і лексичне наповнення; сформулюйте висновок.

195. I. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення.

СТАРИЙ МАЕСТРО

Маестро був старий і вельми поважний. Слава давно вже схилила перед ним свою непокірливу голову, а шанувальники, як вірна сторожа, охороняли визнаного метра* од нечастих докорів* сміливців.

Скрипки майстра вважали зразком досконалості. Грати на них прагнули найвидатніші музиканти.

Його порівнювали з гірським орлом, що самотньо і гордо ширяє в чистих небесах високої майстерності. Він і сам був наче орел — високий, з пронизливим поглядом з-під широкого розліту брів.

Багато людей шукали з ним знайомства. Учитися в нього бажали тисячі. Але тим, хто прагнув зустрітися з майстром, кожного разу все важче було здійснити своє бажання.

Зростала кількість скрипок, створених великим майстром, зростали і його роки. І коли кількість перейдених років зігнула його так, що він уже ледь витримував їх тягар, майстер попросив найкращих скрипалів прийти до нього з його скрипками і потішити чарівними мелодіями.

... Один за одним звучали інструменти. Це були юнацькі скрипки майстра. І кімната наче засяяла сонячними променями, що пронизують вранішній туман у лузі.

А інші скрипки дзвеніли про сонячний полудень і жарку працю, про важкі дороги, вірних і невірних друзів. І народжувалася горда радість скорення неприступної вершини.

Голос найпізніших скрипок майстра був величавий і ясний. Можливо, ледь-ледь уловиме самозахоплення було зайве, але кожна нота звучала так підкреслено красиво, мелодійно, що коли останній звук останньої скрипки завмер десь далеко за розчиненими навстіж у зоряну північ вікнами — музиканти, шанувальники, навіть сам майстер ще довго мовчали, не наважуючись сполохати зачарування.

Та ось почувся захоплений вигук одного з найвідданіших шанувальників:

— О, великий маестро! Цим скрипкам, воістину, немає рівних. Якими передбачливими* ви були, відмовившись від учнів! Минуть роки, і ніхто вже не почує чар ваших скрипок. Ви, єдиний, неповторний, заберете їх таємницю з собою!

— Коли заберу? — похолов великий майстер. — Куди?..

Хапаючись тремтячими руками за стіну, він став зводитись...

А його діти — його дерев'яні скрипки — знову співали. Співали про безсмертя життя, нелегкі його шляхи і гордовиту печаль скорення останньої вершини... (Ю. Ярмиш).

II. Яку проблему порушує автор і як вона проявляється в різних сферах життя суспільства? З'ясуйте відповідність назви тексту темі чи основній думці. Наведіть власні приклади на підтвердження основної думки тексту.

196. Проаналізуйте подані тексти щодо додержання вимог стилів, до яких вони належать.

1. Для дослідження умов, з якими зустрінуться астронавти на Марсі, американські науковці Вергін, Ербе і кілька співробітників НАСА зайнялись

імітацією марсіанського снігу. Вони сконденсували двоокис вуглецю і помістили конденсат у ємність, охолоджену до температури на Марсі. Низькотемпературний скануючий електронний мікроскоп дав змогу побачити утворений сніг у вигляді крупних восьмигранних кристалів. За словами Вергіна, ці кристали подібні до тих, які повинні бути в сезонних полярних шапках Марса. Сніг там, за припущеннями, містить суміш води і кристалів двоокису вуглецю. Ці дослідження дадуть змогу фахівцям точніше змодельювати кліматичні цикли на Червоній планеті (*З журналу*).

2. Світає. На небі погасли зорі. Рожево спалахнув обрій на сході, голубий світанок звів над Дніпром свої вітрила. Заграв вітерець на хвилях, а згодом рожева смуга пролягла на воді. То сонце розіслало свої червоні шовкові полотна (*І. Цюпа*).

3. Закон, за яким віками жили українці, був сформульований Максимом Рильським: «У частя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне». У красі шукали люди розраду від тяжкої праці і саму працю підносили до рівня краси.

Побілену, підмазану глиною хату ставили в такому місці, з якого відкривався гарний краєвид. Усередині її прикрашали рушниками, спеціальними тарілками і чашками. Перед вікнами неодмінно висаджували квіти, якими милувалися, щотижня мили тіло і волосся, прикрашали себе й оселю. Доглядала квіти дівчина, затишок у хаті створювала жінка.

У дбайливих господарів найбуденніші речі милували око. Вигадливе переплетення тиночків, розмальований курник з Поділля, оздоблені різьбленням комори, ворота ... можна і сьогодні побачити в Музеї народної архітектури та побуту України (*З календаря*).

197. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Розміщений вокзал у центрі міста добре має сполучення транспортне з пристанями і морським вокзалом. 2. Захоплений хлопчик читанням в юнацькі роки ще більше зацікавився літературою. 3. Заскочені дівчата дощем зненацька спустилися перечекати його в метро. 4. У місті розклеєно було афіші про концерт відомого співака на англійській, французькій і німецькій мовах.

198. Доберіть заголовок і спишіть текст, ставлячи потрібні розділові знаки. З'ясуйте стилістичну роль виділеного речення, визначте доцільність його заміни іншим.

Холодний струмінь торкнувся обличчя. Вона прокинулася. Підвелася. Усе навкруги було незнайомим, ніби вона зайшла в якийсь новий, не відомий їй світ.

Повільно ступала по м'якій густій траві. Забирала все праворуч і праворуч. Сутінки швидко густішали. *Вітер ущух*. Усе довкола було нерухоме й безмовне. Тільки час від часу вона чула якийсь шерех. Ховаючись за деревами, мерехтіли тіні.

Знову під ногами засіріла стежка. Стала, зачудована. На золотистому небі світив блідий місяць і дивився печально у провалля, де шуміла ріка. Було дивно й легко. Попереду вона бачила примарні мерехтливі вогники (*М. Сидоряк*).

199. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Які стилістичні функції видів речень, різних за метою висловлювання?
2. Розкажіть про стилістичні функції різних видів простих речень.
3. З'ясуйте стилістичну роль порядку слів у реченні.
4. Розкрийте стилістичні функції речень:
 - а) з однорідними членами;
 - б) зі звертаннями;
 - в) із вставними словами, словосполученнями, реченнями.
5. Розкажіть про синоніміку й стилістичні особливості складних речень.

Стилістика речень з різними способами вираження їхнього мовлення

МИЛЮЮСЯ-ДИВУЮСЯ, ЧОГО ДУШІ МОЇЙ ТАК ВЕСЕЛО (П. Тичина)

§ 14. Пряма й непряма мова, її призначення і граматично-сміслові особливості

➤ Зверніть увагу!

Пригадайте, що означають поняття «пряма мова», «непряма мова», «діалог»? Як називаються слова кожної особи, яка бере участь у діалозі?

200. 1. Прочитайте текст. Визначте стиль. Дослідіть стилістичні прийоми, їх використання з метою художньо-образного змалювання дійсності. З'ясуйте стилістичне забарвлення виділених слів.

Парубок плівся повагом, позакладавши руки назад себе; позирав навкруги своїми блискучими очима; іноді зупинявся й довго розглядав зелене *нив'я*. То знову йшов; то знов становився де-небудь на згірку — і знов оглядав поле. Ось перейшов і драний місточок посеред лук, на низині, у балці. Під ним ще не висохли весняні калюжі — аж зацвіли, позеленіли: кумкають в них жаби рано й вечір. От опинивсь на *невеличкім* горбу по той бік *місточка*; став, обернувся лицем до його; глянув на рудку; перевів погляд на крайнє жито. «Отже, тут кращі хліба, ніж під селом, — подумав сам собі, — тут, мабуть, сильніший дощ пройшов...» Знов повернувся, — і рушив далі.

Спустившись в долину, повернув з *курного* шляху на обніжок — і пішов поміж зеленими житами. Ось підійшов до однієї ниви, нахилився, вирвав при *самім* корені пучок жита, глянув на його, далі глянув на ниву, — і лице засвітилось *одрадою*. «От де моя праця, — немов казали його очі, — немарно потрачена: вона зробила з мене чоловіка, хазяїна!...» Повертівши в руках

вирване жито, він скинув очима на другий бік межі; знову глянув на свою ниву, наче рівняв дві ниви між собою, — і промовив вголос: «Бач... на нашому полі жито краще, ніж у дядька Кабанця: моє таке густе та гонке, а в його — ледве од землі одлізло, — низеньке, жовте, *засмоктане...*» (Панас Мирний).

II. Випишіть речення з прямою мовою. Дослідіть стилістичну мету вживання речень із прямою мовою. Поясніть розстановку розділових знаків. Скористайтеся теоретичним матеріалом.

Пряма мова — це художній прийом постаті персонажа, розкриття його внутрішнього світу й поведінки, його ставлення до оточення. Це засіб індивідуалізації мови літературних героїв. Пряма мова і діалог широко використовують у *художній літературі* (драматургії, прозі, поезії) та деяких публіцистичних жанрах як зображальний засіб. У науковому стилі пряма мова вживається інформативно за допомогою цитат, які призначені розвивати, аргументувати, підтверджувати думку автора.

Пряма мова та її різновид — діалог у *художній літературі* дають змогу авторові дати мовленнєву характеристику того чи іншого персонажа, **виявити** до нього своє ставлення, намалювати певну картину життя, надати оповіді певного пошвавлення, динамізму. Читач дізнається, як говорить персонаж, якими рухами супроводжує свої висловлювання, які емоції він виражає, який тон його голосу, які його поза, жести, тощо. Отже, пряма мова і діалог є допоміжним засобом створення художнього образу.

201. I. Прочитайте тексти, дотримуючись правильної інтонації. Визначте стиль мовлення кожного. Проілюструйте наведений вище теоретичний матеріал за допомогою виразних синтаксичних засобів у текстах. Зверніть увагу на розділові знаки при діалозі. Чи відрізняються вони від розділових знаків при прямій мові?

1. Лаврін проворно совав заступом по землі. Карпо ледве володав руками, морщив лоба, неначе сердився на свого важкого й тупого заступа. Веселому, жартовливому меншому братові хотілося говорити; старший знехотя кидав йому по кілька слів.

— Карпе! — промовив Лаврін. — А кого ти будеш оце сватать? Адже ж оце перед Семеном тебе батько, мабуть, оженить.

— Посватаю, кого трапиться, — знехотя обізвався Карпо.

— Сватай, Карпе, Палажку. Кращої од Палажки нема на всі Семигори.

— То сватай, як тобі треба, — сказав Карпо.

— Якби на мене, то я б сватав Палажку, — сказав Лаврін. — У Палажки брови, як шнурочки; моргне, ніби вогнем сипне. Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема. А що вже гарна! Як намальована!

— Коли в Палажки очі витрішкуваті, як у жаби, стан кривий, як у баби.

— То сватай Хіврю. Хівря доладна, як писанка.

— І вже доладна! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить, то носом свистить.

— То сватай Вівдю. Чим же Вівдя негарна? Говорить тонісінько, мов сопліка грає, а тиха, як ягниця.

— Тиха, як телиця. Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем, — сказав Карпо.

— То бери Химку. Ця як брикне, то й перекинешся, — сказав Лаврін.
— Коли в Химки очі, як у сови, а своїм кирпатим носом вона чує, як у небі млинці печуть. А як ходить, то неначе решетом горох точить, такі викрутаси виробляє... (І. Нечуй-Левицький).

2. Прислухалась Улянка. Тільки струмок у тиші дзюрчить, і коли ось так заплющити очі, ще й долонями їх затулити, то здається, що вийшла з гущавини дівчинка-березянка, донька старої берези, така собі босоніжка, у вінку з жовтого листя, личко біле з кори березової, а на шиї намисто з тридцяти трьох прозорих скляних дзвіночків. І тихо затанцювала березянка на галявині, закрутилася, все швидше й швидше, і всі тридцять три дзвіночки разом обізвалися.

Довго б отак сидіти із заплющеними очима та слухати, коли ж це дві сороки прилетіли й застрекотали на дубі: «Чи скорро, старра, буррю стрічати? Чи скорро, старра?» А друга: «Не старра я, сестрро-сестр-ра! Не старра!» Жолудь зірвався, застукав по гілках, сердито забубонів: «Буду бити вас обох, білобок! Буду бити вас обох, білобок!»

Ось ти яка, осінь у лісі! (О. Донченко).

3. — Грицю! — сказав батько.

— Га! — сказав Гриць.

— Видиш оту хату?

— Видзу.

— Пам'ятай собі, се школа.

— Ба, — сказав Гриць.

— Сюди будеш ходити вчитися.

— Ба, — сказав Гриць

І. Франко

II. Дослідіть стилістичні особливості діалогу та прямої мови.

202. I. Перепишіть речення, розставте потрібні розділові знаки при прямій мові, поясніть пунктограми. Проаналізуйте стилістичну роль речень із прямою мовою.

1. К. Д. Ушинський писав Якщо ви вдало виберете працю і вкладете в неї всю свою душу, то щастя само знайде вас. 2. Три біди є у людини — смерть, старість і погані діти, говорить українська мудрість. 3. Васильку, го-ов! а йди сюди! гукнув у подвір'я батько (М. Коцюбинський). 4. Коли зайшла мова про Берлін, Роман Блаженко поскаржився Ой, далеко, браття, до нього йти. (О. Гончар). 5. Я так давно тягнуся до краси, Та лиш тепер посміла попросити Навчи мене, ботаніко, роси З пелюсток мрій на землю не трусити (Т. Чубач).

II. Зверте правильність відповіді за наведеним теоретичним матеріалом.

1. **Пряма мова** — це спосіб передачі чужої мови, при якому мовець або автор тексту повністю зберігає її лексичні, синтаксичні та стилістичні особливості, тобто відтворює її дослівно.

2. **Непряма мова** — це спосіб передачі чужої мови, при якому відтворюється тільки її зміст, без збереження лексичних та синтаксичних особливостей.

3. Конструкції з прямою мовою складаються з двох компонентів: чужої мови, як змістового ядра, та слів автора, які її вводять.

4. Непряма мова зі слова автора становить одне складнопідрядне речення і виступає у ньому підрядною частиною.

5. Невласне пряма мова поєднує в собі елементи прямої та непрямої мови.

6. Пряму мову записуємо з великої літери й беремо з обох боків у лапки, причому в лапки береться також і знак питання, знак оклику або три крапки, якщо вони в ній вживаються. Крапка і кома виносяться за лапки (але якщо є знак питання, знак оклику чи три крапки, ані кома, ані крапка вже не вживають): «Ганьба!» — *несподівано закричав хтось на площі.*

Після слів автора ставимо двокрапку. Слова автора після прямої мови записуємо з малої літери.

7. Якщо слова автора стоять в середині прямої мови, то можливі 3 варіанти розділових знаків: «П, – а, – п». «П, – а. – П». «П, – а: – П».

8. Цитати завжди беруть у лапки, крім випадків, коли цитата є частиною речення, тоді вона пишеться з малої літери. Указівку на автора цитати беруть у дужки, після другої дужки ставлять крапку.

9. Віршований текст у лапки не беруть, оформляють як звичайну цитату.

10. Кожну репліку діалогу записують з нового рядка, перед нею ставлять тире.

11. Якщо репліки записуються не з абзацу, а підряд, то кожному з них беруть у лапки, а між ними ставлять тире:

«П, – а. – П?» – «П, – а. – П.»

12. Різновид цитати — епіграф. Він в лапки не береться. Указівку на джерело пишуть під епіграфом справа без дужок, крапку після неї не ставлять.

203. Спишіть, розставте потрібні розділові знаки при прямій мові.

1. Холодним потом обливалась Маланка, Уся терпла і гострим оком вдивлялась у пільму, наче питала Як буде?. 2. Ох-ох-ох!.. стогне пільма над полем, і голосніше завивають собаки в селі... 3. Колись, дуже давно розповідав нам дід Григорій був найдужчим парубком на всю губернію... (О. Довженко). 4. Петро нарешті вимовив Я впевнений, що це правда. 4. Де ж твоя, мій гостю, справа? Далі вже поет озвався (Леся Українка). 5. Ні, не треба, мій таточку, не треба, Ярино Степан каже Я загинув, навіки загинув (Т. Шевченко).

204. I. Прочитайте. Поясніть стилістичні особливості функціонування діалогу в наведеному тексті.

Обабіч дороги в житі з'явилася дівчина з коромислом на плечах. У двох кленових відеречках похлюпувала прозора вода. Дівчина побачила козаків, засоромлено зупинилася. Грицько Підкова схвально та привітно усміхнувся, кивнув:

— Помагайбі, дівчино хорошая, на все добре. Чом зупинилася, перейди дорогу вповні, хай нам пощастить!..

— Дай Боже й вам ясної долі, ласкаві козаченьки, — дзвінким голосом проказала дівчина, переходячи з відрами шлях.

Гордїй здивився на неї, замилувався. Як вона схожа на Соломію. І очі такі, й брови, і вуста повні та рожеві. Як до лиця їй волошковий віночок, як гарно їй у простій полотняній вишиванці. Ні в якій казці не описати такої краси, яку мають українські дівчата.

— Звідки воду несеш? — здивувався Грицько. — Хіба нема колодязя біля хати?

— Є, — осміхнулася дівчина, показавши разок білих зубів. — Але тут є цілющий потічок у полі. У ньому вода солодка й чарівна.

— Може, й нас пригостиш чарівною водою? — пожартував Підкова.

— Ласкаво прошу, козаченьки, — сказала дівчина, зупиняючись. — Доброго здоров'я пивши.

— Спаси Біг, — одказав Гордій, витираючи рукою вуса. — А як тебе звати, хороша дівчино?

— Василюю...

— Будь щаслива, Василюю. Хай буде щастя тобі стільки, скільки маєш вроди! (О. Бердник).

II. Випишіть з тексту етикетні слова. Доведіть, що мовленнєвий етикет має національну специфіку. Як ви вважаєте, чи існує залежність між характером людини, соціальним станом, її вихованням, настроєм і тими формулами привітань, які ця людина використовує?

III. Як впливають ситуації на вибір привітання? Проілюструйте відповідь прикладами. Розкажіть про гостинність і дотримання мовного етикету у вашій родині.

205. Почитайте текст. Перекажіть його зміст, замініть пряму мову непрямою. Речення з непрямою мовою запишіть. Доповніть переказуваний текст своїм яскравим спогадом дитинства.

Спліталися в свідомості уривки минулого...

Безжурні дитячі роки.

Лелека на хаті. Він сидить на димарі, задерши вгору голову, заклично клекоче. З гнізда виглядають четверо лелечат з чорними дзьобами: вони боязко позирають на землю — високо, страшно! Тоді старі лелеки — батько й мати — піднеслися в небо, почали кружляти в блакитній безодні, здіймаючись на дужих крилах вище й вище. І лелечата вже не дивилися вниз, на землю, а, затріпотівши крильми, полинули за батьками, і небесна голубиць прийняла в своє ласкаве лоно, як суджених дітей...

Батько Гордйків теж стежив за тією пригодою, усміхався лагідно в густі вуса, запрягав конячину у воза і загадково казав синові:

— Бач, які мудрі птахи! Не дивися, мовляв, униз, бо страх зв'яже крилята. А дивися в небо. Еге, синочку, учися...(О. Бердник).

206. Складіть і в парі розіграйте діалог відповідно до поданої ситуації.

Ситуація спілкування: ви випадково зустріли друга дитинства на вулиці й з'ясували, що збираєтеся вступати до одного й того ж університету.

207. Укажіть, у якому реченні з прямою мовою допущено пунктуаційну помилку:

А А як ти думаєш, зазираючи в очі, нахилився Ничиталюк. — Хто такі генії?» (П. Загребельний).

Б «Гарний хлопець! Добра дитина! Золоте серце!» — шептала сама до себе тітка Антося... (К. Попович).

В Мовили пращури: «мудрість не в словах, а в діяннях» (Р. Іваничук).

Г «Добре, Грицьку, — пообіцяв дід, лаштуючись в останнє чумакування. — Якщо можна буде, неодмінно сповіщу, — приснюсь або привиджусь якимось», — лагідно обмірковував він нехитромудрий спосіб потойбічних зносин (О. Довженко).

208. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант

Прочитайте виразно. Перепишіть діалог. Розставте розділові знаки.

Микола підводиться з лавки, робить для розминки кілька вільних помахів руками, потім каже задумливо На добраніч тобі, Вірунько. Вітаю твоє класичне чекання. Вітаю в тобі Ярославну, що сумувала колись на валу. Тобі все жарти. Ніяких жартів. Жінки, по-моєму, перевершують чоловіків відвагою почуття і його красою... Коли я бачу жінку в любові, у святості чекання, мені хочеться вклонитися їй! (О. Гончар).

Другий варіант

Напишіть твір-розповідь у художньому стилі на тему: «Мить, яку я пам'ятатиму». Уведіть у текст пряму мову й діалог.

Непряма мова стилістично нейтральна, позбавлена експресивності.

При заміні прямої мови непрямою звичайно випускаються звертання, вигуки, вставні слова, частки. Здебільшого пряму мову зі звертанням, вигуком тощо замінити непрямою мовою неможливо. Можна лише передати загальний зміст речення.

Типовою помилкою є змішування прямої і непрямої мови. Виявляється ця помилка у тому, що підрядна частина складного речення містить елементи прямої мови (форми особових займенників і дієслів): *Дівчина довго висловлювала захоплення полотном художника, що як же ви володієте такою майстерністю.*

209. I. Прочитайте наведені тексти, визначте стиль кожного. Порівняйте стилістичні можливості непрямої мови в наведених текстах.

1. Невимушено зав'язалась розмова, і Галя зізналась, що справді недавно плакала, бо в неї вийшла незлагодка із свекрухою, яка нав'ючила її корзинами та посилала її торгувати, а їй соромно було... Сяючи сльозами, хвилюючи своєю відвертістю та довірою, Галя розповідала йому, як ішла вона до станції мимо елеватора, йшла, де чоловік її вагарює, сподівалась — побачить він її, зігнуту базарною ношею, пожаліє, захистить, а він ще й навздогін гукнув: «Гляди ж там, не проторгуйсь!» І реготав в компанії приятелів. Їм реготати, а їй обличчя горіло від сорому, і сльози капали під ноги, і камінь під ногами кипів (О. Гончар).

2.

Протокол № 107

загальних зборів студентів I курсу природничо-географічного факультету

12.05.03

голова

Мойсеєнко Л. Д

секретар

Доценко В. О.

Присутні: заступник декана факультету доц. Каченко М. П., доц. Макаров І. К., доц. Волошин Г. В., асистенти Кривоніс Б. Н., Литвин С. Ф., студенти I курсу.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

1. Підготовка студентів до виробничо-польової практики.
2. Робота з озеленення та упорядження навколишньої території.

СЛУХАЛИ:

Макарова П. К. Інформація керівника виробничо-польової практики.

ВИСТУПИЛИ:

Кривоніс Б. М. запропонував поділити студентів на підгрупи, визначити кожному завдання й години роботи на ділянці.

Литвин С.О. зазначив, що треба підготувати рослини, реактиви до початку практики.

УХВАЛИЛИ:

1. Усім студентам узяти участь у виробничо-польовій практиці.
2. Доручити керівникові практики скласти графік робіт.
3. Поділити студентів на групи й визначити час роботи на ділянці.

II. Звірте правильність відповіді за наведеним теоретичним матеріалом.

Форма непрямой мови в *нехудожніх* стилях має завданням передавати тільки зміст висловленого без збереження його специфіки, а тому зазвичай пряма мова зазнає тут значних змін: висловлена у будь-якому стилі, вона трансформується у *діловий* стиль, незалежно від того, якими особливостями вона відзначалася до цього. Відтак, непряма мова позбавляється елементів просторіччя, жаргонізмів; її колорит, емоційність, експресивність стираються, приглушуються; зникають засоби безпосередньої передачі ставлення до об'єкта розмови або до співбесідника.

У *художньому* стилі до непрямой мови вводяться слова і звороти, властиві мові персонажа, зберігається колорит чужої мови. Перевагою її є те, що автор має змогу частково відтворити мову персонажа й водночас показати своє ставлення до об'єкта висловлення.

210. Виправте мовностилістичні помилки. Обґрунтуйте свою правку.

1. Я пообіцяв, що виконаю роботу швидко і при великій якості. 2. Дбатимемо, щоб овочі надходили у торговельну мережу у свіжому стані, пообіцяв голова фермерського господарства. 4. Саме головне завдання — здати вчасно об'єкт — наголосив архітектор споруди.

211. I. Спишіть текст, вставляючи пропущені букви. З'ясуйте стилістичне забарвлення речень із прямою і непрямою мовою. Визначте мету їх використання. Поясніть пунктограми.

Він знав Михася по спільній риболовлі. Зовсім малеча, тільки-тільки зіп'явся на ноги і пішов угору, такий собі смирний білявенький хлопчик. Інший, б..шкетник, лише помутить вудками воду і ні з чим пов..ртається додому, ще й огр..знеться на добре слово. А цей — і не чути. Сидит.., пил..нує за поплавками, як цілком дорослий. За вс..ма поплавками устежить. Часом зазівається дід, то вже Михась нагадає:

— Дідус.., дідус.., клює на вашій... — І то тихен..ко, щоб рибу не сполошити.

Недавно дід Антип бачив Михася на вулиці, зняв на його уклін шапку, запросив на риболовлю, але той сказав, що тепер йому бракує часу, закін..чилися літні канікули, треба до школи ходити (В. Земляк).

II. Зробіть синтаксичний розбір речення з непрямою мовою, накресліть його структурну схему.

212. Відредагуйте речення з непрямою мовою. Укажіть, які помилки допущено при передачі чужого мовлення. Відредаговані речення запишіть.

1. Марійка переконувала Тараса, що тільки ти можеш зіграти у спектаклі.
2. Герой твору П. Куліша «Чорна рада» гетьман Сомко запевняв, що все моє життя віддане Україні.
3. Учителька літератури пообіцяла дітям, що я поведу вас на зустріч з цікавим письменником-фантастом.
4. Мати сказала синові, що твому горю постараюся допомогти.
5. Возний із п'єси І.Котляревського «Наталка Полтавка» казав Наталці, що я люблю тебе і хочу з тобою одружитися.

213. Дайте відповіді на запитання.

1. У чому полягає своєрідність прямої мови?
2. Які стилістичні ресурси і сфери розповсюдження прямої мови?
3. Чим відрізняються функції прямої мови в художніх текстах і в текстах інших стилів?
4. У чому полягають стилістичні особливості непрямої мови, її призначення?
5. Яка роль непрямої мови в художніх творах?

214. Укажіть варіант неправильного оформлення цитати.

- А Це «не хочу» було так сказано, що Орлик і не питався далі (*Б. Лепкий*).
- Б Людину визволити — велика річ, нарід — свята! (*Ю. Луна*).
- В На думку Дмитра Мирона, «Національна ідея є підставою, центральною ідеєю і рушійною силою цілої історії України».
- Г Життя — це проба на роль людини, — твердить В. Черняк.

215. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант

Спишіть, розставляючи потрібні розділові знаки при прямій і непрякій мові.

1. Роби добро казала мати і чисту совість не віддай на шмати! (*Д. Павличко*).
2. Чому б і справді мені не женитись? подумав собі Василько (*С. Васильченко*).
3. Правда, Іоанн говорив усім навкруг, що, либонь, помре, швидше велів будувати в Константинополі на Халці храм во ім'я Христа-спасителя, коли ж йому доповіли, що храм цей закінчують, то велів покласти там привезене ним з Палестини волосся з голови Іоанна Предтечі й приготувати там же мармурову гробницю для брєнного свого тіла (*С. Склярєнко*).
4. Серце Андрієве налилося вогнем Ага! Не пропала, ні, не пропала ж його молодість марно! (*І. Багрянний*).

Другий варіант

Перебудуйте й запишіть речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою.

1. «Сьогодні буде дощ», — сказав бригадир, поглянувши на сонце (*І. Вагмут*).
2. «Земля найкраще пахне восени», — говорив сам до себе Тимофій (*М. Стельмах*).
3. «А як там Володимир? — занепокоїлась і відразу втішила себе давньою мудрістю: — Дитя спить, а доля його росте» (*М. Стельмах*).
4. Люди кажуть: «Що має чие бути, те не мине його!» (*О. Кобилянська*).
5. «На сей раз Хома не дурить», — калатало серце в Андрія (*М. Коцюбинський*).

§ 15. Стилїстика і культура мовлення

216. Спишіть висловлювання українських письменників і прокоментуйте їх.

1. Мовна культура — це живодайний корїнь культури розумової, всього розумового виховання, високої, справжньої інтелїгентності (*В. Сухомлинський*).

2. Правильно й чисто говорити своєю мовою може кожен, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів, письменників або вчителїв-мовникїв, це — не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас можуть бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично (*Б. Антоненко-Давидович*).

3. Ми не є і не повинні стати народом суржикової мови чи мови мертво-декоративної. Маємо витворену протягом віків мову дивовижно багату, одну з найбагатших у світі, барвисту, запашну, розмаїту, здатну активно жити і розвиватись, придатну для найскладнішої художньої і наукової творчості. Злочином було б занедбати таке неоціненне духовне багатство (*О. Гончар*).

217. Прочитайте в особах діалог із п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка». Проаналїзуйте реплїки в аспекті вимог культури мовлення.

Виборний. Куди ви, добродїю, налагодились?

Возний. Я наміревал — тее-то як його — посїтити нашу вдовствующю дякониху, но, побачивши тут Наталку, остановився побалакати з нею.

Виборний (лукаво). Наталку? А де ж вона (озирається)?

Возний. Може, пішла додому.

Виборний. А вам що до Наталки?

Возний (признаюсь йому). Послухай, пане виборний! Нїгде — тее-то як його — правди діти, я люблю Наталку всею душею, всею мислюю і всім серцем моїм, так її образ — тее-то як його, за мною і слїдить. Як ти думаєш? Як совїтуєш мені в такому моєм припадцї?

Виборний. А що тут довго думати? Старостів посилати за рушниками та й кінець. Стара Терпилиха не зсунулась іще з глузду, щоб вам одказати.

Возний. Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молода кирпу гне.

Виборний. Що ж вона говорить, чим одговорюється?

Возний. Она ізлагаєть нерезоннїї — тее-то як його — причини, приводить в довод знакомство вола з волом, коня з конем, нарицаєть себе простою, а мене возним і рїшительний приговор учинила, що я її, а она мні не рївня — тее-то як його.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Я пояснил їй, що любов усе равняєть.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Что для мене благопристойнїє панночка, нїж простая селянка.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний. Що я її давно люблю.

Виборний. А вона ж вам що?

Возний. Щоб я одв'язався од неї.

Виборний. А ви ж їй що?

Возний (з жаром). Що? Нїчого! Тебе чорт принїс — тее-то як його — Наталка утекла, а я з тобою остався.

218. Прочитайте. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Автомобіль наближався все ближче. 2. Господарі остались одні. 3. Не дивлячись на негоду ми все ж поїхали на дачу. 4. У Ростових було три дочки: Наташа, Соня і Микола. 5. У фільмі йдеться мова про дійсні факти. 6. Я люблю хокей і плавати в басейні. 7. Всі ми раділи і гордились успіхом нашої збірної. 8. Ще навчаючись у школі дідусь взяв мене на іподром. 9. Старша сестра носила шляпу на голові, а младша — туфлі на високих каблуках.

219. I. Періодично повертаючись до таблиці, запам'ятовуйте форми родового відмінка множини іменників.

Деякі іменники в родовому відмінку множини

ампери, -ів	грами, -ів	мокасини, -ів
апельсини, -ів	гривні, -ень	молдавани, -ан
баклажани, -ів	джинси, -ів	пантофлі, -ів
болгари, -ар	жита, -ів	панчохи, -чїх
брелоки, -ів	житла, -тел	підшви, -шов
бутси, -ів	калоші, калош	плаття, -ів
валянки, -ів	канікули, -кул	помідори, -ів
вільхи, вільх	кеди, кед	сандали, -аль
вірмени, -ен	кілограми, -ів	солдати, -ів
вольти, -ів	консерви, -ів	томати, -ів
галичани, -ан	корективи, -ів	туфлі, -фель
гальма, гальм	кримчани, -ан	центнери, -ів
гастролі, -лей	лазні, -зень	цигани, -ан
гланди, gland	ласти, -ів	шати, шат
городяни, -ян	мандарини, -ів	шорти, -ів
		шпроти, -ів

II. Складіть і запишіть речення з будь-якими сімома іменниками з таблиці у формі родового відмінка множини.

220. Визначте види помилок і запишіть відредаговані речення.

1. Ми ділилися враженнями про мандрівку. 2. Команда була впевнена в свою перемогу. 3. Юнак почав уникати від своїх ровесників і шукати друзів серед старших. 4. Скромністю і серйозністю Марина вирізнялася від остальных дівчат. 5. У зв'язку з переходом на зимовий час змінюється режим працювання магазину.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ТА ІНТЕРНЕТ

221. Прочитайте текст, визначте його основну думку. До якого типу і стилю мовлення він належить? З'ясуйте, як впливає Інтернет на рівень мовленнєвої культури суспільства.

СЛЕНГ ВІРТУАЛІВ

Людина, яка вперше потрапила в Інтернет, часто не розуміє жодного слова на форумі або в чаті, користувачі якого послуговуються сленгом, що склався у Всесвітній павутині роками і розвивається з року в рік.

Що ви подумали б, якби побачили таку фразу: «Аська здохла, кинь інфу на мило?» А насправді все просто — «аською» в Інтернеті називають програму ICQ, яка дає змогу друзям і знайомим дуже швидко і зручно «розмовляти» (тобто листуватися). Програма має властивість підводити своїх господарів у найнесподіваніший момент, і тоді інформацію посилають на «мило», тобто на звичайну електронну пошту. Ось ще кілька «перекладів» з віртуальної мови на буденну. Клава — клавіатура; мессага — повідомлення, лист (від англ. message — повідомлення); юзер — користувач; баг — помилка в програмі; вінт — вінчестер, жорсткий диск; батон — клавіша на клавіатурі (від англ. button — кнопка); прога — комп'ютерна програма; нік — кличка, ім'я в Мережі.

Цікаве походження слова ІМХО, яке часто трапляється в дискусіях і вважається ознакою культурного співрозмовника. Смісл цієї аббревіатури: «На мою думку», «я так думаю». Пішло воно від англійського in my humble opinion, або «на мою скромну думку».

Недосвідчений користувач часто може почути на свою адресу «маляр», що в перекладі з англійської означає «слабак».

А найстрашніше слово в Інтернеті — це «хакер» (від англ. to hack — успішно керувати). Спочатку так називали високопрофесійних програмістів, здатних до нетривіальних рішень. Такий програміст міг як принести велику користь, так і завдати значної шкоди. Сьогодні слово «хакер» означає зловмисника, який зламує в Мережі комп'ютери, скачуючи інформацію, гроші з рахунків і заражаючи вірусами комп'ютери законослухняних користувачів.

А найлегендарнішою особистістю в Інтернеті є віртуальний Вася Пупкін. Так нерідко називають себе під час реєстрації на якомусь сайті користувачі, які не хочуть називати своє справжнє ім'я, прізвище або нік. Мережею гуляє історія про те, як в одній іноземній компанії якимось із здивуванням відзначили, що більшість користувачів із Росії зуть саме Vasya Pupkin... (За М. Фроловим).

222. Відредагуйте і запишіть речення, з'ясовуючи характер помилок.

1. У неї були коричневі очі з веснушками на носі. 2. Художника вразила поза її обличчя. 3. У дівчини були мілкі риси обличчя і білокуре кудряве волосся. 4. У чоловіка був горбоносий ніс і темноокі очі. 5. У юнака був стурбований погляд очей.

223. Відредагуйте і запишіть виправлені речення.

1. Новенький увійшов до класу, коли побачив привітні обличчя нових друзів. 2. Він був коли молодим, світ здавався йому тісним. 3. Ми доки довго стежили за човном, він не зник. 4. Віктор показував, поки Ліза накривала на стіл, Андрію нову квартиру. 5. Щойно як раптом юнак увійшов до вітальні, двері більярдної розчинилися.

224. І. Уявіть, що ви — новонабрана група автоперевізників, яка відпрацювала свій перший робочий день на одному з міських маршрутів. Вам надали маршрутки, які їх колишні власники оформили такими написами:

Загальна пасажиромісткість — 18.
Кількість міст для сидіння — 14.
Быстрее только самолётом,
Надёжнее — только танком,
Дешевле — только пешком.
Спокойствие водителя — ваша безопасность.
Вогнегасник і аптечка знаходяться у водія.
Проїзд по місту Київ 2 гривни.
Вартість проїзду — 2 грн.
Не стой над душой.
Как заплатил, так и поедешь.
Хочешь жить — не отвлекай водителя.
Дверью не хлопать — водитель пугается.
До «здесь» и «тут» добирайтесь сами.
Хочешь выйти — кричи.
Об остановке говорите так, будто вы её 5 минут назад проехали.
Про зупинку говоріть завчасно і голосно.
Не говорите водителю, как ехать, и он не скажет, куда вам пойти.
Семечки кушать с лупшайками.

II. Колективно з'ясуйте, як ці написи узгоджуються з поняттям загальної та мовленнєвої культури і як вони характеризують водія.

III. Порадьтеся, які із написів ви залишили б, а які — зняли б чи переформулювали і чому.

IV. Складіть перелік написів українською мовою, якими ви оформили б салони своїх маршруток, і доведіть його до класу через свого представника, оформивши плакатом чи записом на дошці.

225. I. Прочитайте речення, з'ясуйте, чи правильно вони побудовані.

Рік, у якому народився поет, був багатий на події, які увійшли в новітню історію України. 2. Жінка підійшла до того місця, на якому була тераса, з якої вона могла дивитися на море. 3. Країна, з якої студентів направили на навчання, гостро потребує спеціалістів, яких готує Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 4. Будинок, у якому ми поселились, розташований у мікрорайоні, у якому знаходиться торговельно-розважальний центр. 5. У саду було багато яблук, які любив хлопчик, який щоліта приїжджав до бабусі, яка жила в селі.

II. Відредагуйте речення, замінюючи повторювані засоби зв'язку синонімічними, і запишіть їх, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

УДОСКОНАЛЮМО МОВЛЕННЯ

226. Прочитайте текст. Висловіть своє ставлення до порушеної в тексті проблеми. З'ясуйте, чи збігається воно з авторським. Що слід зробити, щоб попередити помилки у мовленні дикторів?

І ДИКТОРИ ПОМИЛЯЮТЬСЯ

Проблема культури мовлення актуальна не тільки для широкого загалу мовців. Вона торкається також дикторів радіо й телебачення.

Зразок, еталон мовлення — диктор радіо Петро Бойко. Згадаймо також Андрія Євенка. На жаль, цього не можна сказати про сучасних дикторів радіо й телебачення, які часто припускаються помилок, зокрема й у наголосах. Ось деякі з них: конопля́ (треба *коно́пли*), бесіда́ (треба *бесі́да*), захворюва́ння (*захво́рювання*), донька́ (*до́нька*), кида́є (*кида́є*), граблі́ (*граблі́*), на́пій (*на́пій*), ячме́ню (*ячме́ню*), призів (*при́зов*), для то́го (*для то́го*), па́сли задні́х (*па́сли*), збільши́ти у два разі́ (*удві́чі*), де́щця (*де́щця*), за моєю спіно́ю (*за моєю спіно́ю*), на те́рені́ (*те́рені́* — про територію), слина́ (*сли́на*), кварта́л (*кварта́л*), кров стине́ (*кров холо́не*), запросили пана Анатолія Гриценко (*Гриценка*) та ін.

Причина цих помилок, вочевидь, полягає в тому, що для багатьох дикторів радіо й телебачення українська мова не є мовою їх інтелектуального буття і щоденного спілкування, вони послуговуються нею лише на роботі (*Д. Голда*).

227. Виправте помилки в побудові речень і запишіть їх, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Визначте види підрядних частин складно-підрядних речень.

1. Книжка розповідає про життя сучасної молоді, яку подарував мені друг. 2. Директор доручив співробітниці відповідальну роботу, якій він дуже довіряв. 3. Клумби палають різнобарв'ям квітів, які ми розбили перед школою. 4. У річці відпочивальники ловили рибу, на березі якої вони жили. 5. Юнак врятував дівчину від акули, з якою потім познайомився. 6. Теплий дощик змочив землю, якого так потребували посіви.

228. Визначте характер помилок, допущених у складнопідрядних реченнях з підрядними з'ясувальними частинами. Запишіть відредаговані речення.

1. Мені дали зрозуміти про те, що я чекаю даремно. 2. Я не знав, що скільки ще часу треба їхати до потрібної зупинки. 3. Співробітник Державтоінспекції зауважив водієві, що ви порушили правила. 4. Гравці запевняли, що ми свою команду не підведемо.

Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з української мови

ЦІЛЮЩІ ДЖЕРЕЛА ДУХОВНОСТІ

§ 16. Лексикологія і фразеологія

229. I. Зіставте наведені тексти. Визначте тему, тип мовлення й стиль кожного з них. Яким завданням підпорядковується в цих текстах добір лексичних засобів? Поясніть лексичне значення виділених слів.

1. Тихо навкруги, мертво...

Лиш де-не-де прокинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку. Ліс ще дримає... а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів. Небо міниться, небо грає усякими барвами, блідим сяйвом торкає вершечки чорного лісу... Стрепенувся врешті ліс і собі заграв... Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травиці комашня, розітнулося в гущині голосне щebetання й полинуло високо — туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами... (М. Коцюбинський).

2. Спить навколо ліс, і поле
І лиш там, за видноколом,
Прокидається світанок.
Поле тиша ледь колише,

Ліс тихенько вірші пише
І віщує добрий ранок.
Зникли зіроньки останні
На світанні, на світанні.

М. Рильський

3. То темніючи, то просвітлюючись, урочисто гудуть ліси і раз од разу навідмаш кидають на полотнище дороги чіткі передвесняні етюди. З просіки, почувши кроки, зривається жовтогруда вівсянка, сідає на гілку, поправляє дзьобиком свою *пістряву* одяганку і, напевне, вперше в цьому році радить людям: «Покинь сани, бери віз». Степан Васильович мружитьсь від сонця, посміхається пташині й здивовано оглядає лісовий закуток. І знову з якогось дерева невидима пташина *струшує* мелодійний передзвін.

— Романе, а це яке диво так виспіває?

— Підкоришник.

— Оце співець... Романе, ти поглянь-но, як тут гарно! (М. Стельмах).

II. Випишіть виразні лексичні засоби у наведених текстах вправи. Визначені стилістично забарвлені слова запишіть. З'ясуйте їх функції в текстах.

230. I. Прочитайте наведений текст. Випишіть із тексту слова з переносним значенням і визначте їх роль у тексті.

Верби й тополі, діброви й гаї,
Стежка між нивами плідними,

Так би їх пестив руками і мріями,
Так і ступити без них би не міг,

Гордо я вас називаю — «мої»,
Щиро вважаю вас рідними.
Ваша краса, ваша врода нерушена,
Ваше буяння, сади,
Владно ввійшли в моє серце зворушене
Та й залишилися в нім назавжди.
Вам воно звітне у кожнім ударі,
Та пробачайте за правду мені,
Мабуть, якби народився в Сахарі,
То полюбив би степи піщані.

Так би із ними ділився надіями,
Мов наречену, беріг.
Рідні, не будьте за правду озлоблені,
Тим ви для мене миліші од всіх,
Тим дорогі, що ви потом покроплені
Прадідів бідних моїх.
Тому між нами кохання і щирість,
Спільне і щастя й жалі,
Я ж разом з вами підвівся і виріс
Із однієї землі.

В. Симоненко

231. І. Із наведених фразеологізмів випишіть ті, що мають жартівливий відтінок. Які ще відтінки у лексичному значенні можуть передавати фразеологізми?

На городі — бузина, а в Києві — дядько; хліб-сіль; аж пір'я летить; водою не розіллеш; глуха тетеря; дірка від бублика; терпець урвався; ляпати язиком; кинутись навіткача; на вербі груші; не бачити далі свого носа; іскри з очей сиплються; як мокре горить; у поті чола; камінь за пазухою; краяти серце; кривити душею; ні ладу ні складу; гірко з'їсти, жалко кинуть; яке їхало, таке здибало.

ІІ. Згадайте і запишіть прислів'я про мову й мовлення. Хто більше?

232. Зіставте наведені слова. Розподіліть і запишіть стилістично забарвлені слова за групами, які належать до відповідного стилю: 1) наукового; 2) художнього; 3) розмовного. Схарактеризуйте умови їх уживання.

Розповідати, повідомляти, похвалитися; поважати, обожнювати, почитати; пил, пилюка, кіптява; ошатний, святковий, празниковий; отвір, жерло, шпарка; особа, персона, душа; осика, осичина, трепета; освічений, ерудований, грамотний; оригінал, дивак, першоджерело; одяг, гардероб, одежина; одночасний, синхронний, нараз; одержати, здобути, схопити, обов'язково, неухильно, dokonче.

233. Прочитайте тавтологічні вислови. Виправте помилки. Запишіть правильно.

Перспектива на майбутнє, урочиста церемонія, моя автобіографія, вільна вакансія, передовий авангард, вперше дебютувати, помпезна розкіш, відома популярність, мандрівний пілігрим, поважна персона, штрафний пенальті, миттєвий момент.

234. Виберіть із поданих у дужках варіантів правильне тлумачення слова. Відповідь звірте за «Словником іншомовних слів».

Помпезний (потворний, пишний), фальсифікат (підробка, копія документа), моніторинг (спостереження, облік), кутюр'є (модельєр сучасного одягу, висока мода), ексклюзивний (витончений, виключний), менталітет (авторитет, образ мислення особи, групи), дайджест (коротка прес-конференція, короткий огляд новин), електорат (електричний прилад, коло виборців).

235. Випишіть із поданих речень авторські неологізми. Як впливають ці слова на стилістичне забарвлення тексту?

1. Світами вітровінь поля відволочила, Прижовклено збіліла далина — Дніпровими високими очима Дитинно-сіро глянула весна (*М. Вінграновський*). 2. Ні, самі ваші приятелі, — літненькі, скажуть, уже люди, і ті зафізкультурили (*Остан Вишня*). 3. У присмеркові доброї дібровості пшеничний присмак скошеного дня. На крутосхилах срібної дніпровості сідлає вічність чорного коня (*Л. Костенко*). 4. У шумі, говорі дзвінкім Стає стіною Задесення (*М. Шеремет*). 5. Ходить полем молодистим, гонить хвилю з краю в край золотистий, колосистий, коровистий урожай (*А. Малишко*).

236. I. Прочитайте текст. Відшукайте в ньому й випишіть синоніми й антоніми, обґрунтуйте добір цих мовних засобів у кожному конкретному випадку.

Отак живе собі село мало не споконвіку, притулившись десь попід горою край тихої затоки, працює, плодиться, оре-сіє, годує хлібом світ, співає, сміється, плаче, помирає — тихо, немовби в озері. Зате вже як скоїться щось, то вже таке, що й не вигадеш, і в сні не виспить, і ніде в світі не натрапиш, і не збагнеш відразу — що воно, звідки, чому й до чого. Довго потім гудуть — не вгавають балачки очевидців, спогади свідків, перекази старих брехунів, і вже не добрать тоді — так воно було чи не так і чи було справді, чи тільки примарилось Архипові Білоконю (*Г. Тютюнник*).

II. Пригадайте, що називається синонімами? Назвіть особливості функціонування синонімів у різних стилях мовлення. Які тропи пов'язані з явищем синонімії?

237. Складіть словосполучення, дібравши до наведених потрібні за змістом слова. Схарактеризуйте стилістичну доцільність уживання утворених словосполучень.

Кохати, любити, сохнути; життя, життє, існування, життя-буття; боротьба, змагання, дуель, пря; до побачення, до завтра, па-па, всього найкращого, бувайте; діти, малеча, дівчора, дрібнота, малята; вхід, двері, під'їзд, портал*, хвіртка.

238. До поданих фразеологізмів доберіть слова-синоніми й запишіть їх. Виділіть у них значущі частини.

Ні в тин, ні в ворота; ні за що ні про що; не по зубах; на всі часи; все догори ногами; водою не розлити; вола б з'їв; гострий на язик.

239. I. Прочитайте синонімічний ряд, який наводиться у «Словнику синонімів української мови» (*авт. Бурячок А.А., Гнатюк Г.М. та ін.*).

1. Добрий (*готовий прийти на допомогу, сповнений доброти, чуйності; який виражає доброту*), добросердий, добросердний, добросердечний, душевний, добродушний, сердечний, м'якосердий добренький *розм.*, предобрий *підсил. розм.*, добротливий *заст.*; лагідний, м'який, славний, задушевний, кроткий *заст.*, милостивий, милосердний, незлий, незлобливий, незлобний, незлосливий, беззлобний, благодушний.

2. Добрий (*який відповідає високим вимогам, наділений позитивними якостями*), хороший, гарний, гідний, достойний, вдалий, вдатний, пристойний, славний *розм.*, ловкий *розм.*, добрячий *розм.*, порядний *розм.*, бравий *діал.*, файний *діал.*

II. Схарактеризуйте смислові відтінки кожного синоніма і стиль уживання. Які з наведених слів є стилістично нейтральні, а які — стилістично забарвлені? Складіть п'ять-шість речень із будь-якими з наведених слів.

§ 17. Морфологічна будова слова

240. Дайте відповіді на запитання.

1. Згадайте, з яких частин складається слово.
2. Яка морфема називається суфіксом?
3. Яку роль виконує суфікс при творенні слів?
4. Якого стилістичного забарвлення надають суфікси мовленню?

241. Запишіть, вставивши пропущені букви, підкресліть суфікси, поясніть правопис.

Вул..чка, мар..во, кош..ня, застел..ний, доріж..чка, старан..ий, страшен..е, свійс..кий, гороб..ня, дівч..сько, глинян..ий, нездолан..ий, буквен..ий, страшне..ий, плет..во, книж..чка, пол...чка.

242. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Визначте, якого значення надають словам префікси *пре-* і *при-*.

1. Вони чули музику, далеку, незрозумілу, пр..красну (*О. Гончар*). 2. Приб..режні луки були сірі від роси (*З. Тулуб*). 3. Сказав, як гвіздком пр..бив (*Нар.творчість*). 4. Спалахнувши високо, вогонь почав поволі пр..гасати (*Г. Хоткевич*). 5. Стрілами шугали ластівки, і взагалі було пр..красно (*О. Донченко*). 6. Ми знімали картину, у якій було кілька пр..кордонних епізодів (*Л. Смілянський*). 7. Кватирка у вікні була одчин..на, а проти вікна на б..р..зі сидів соловейко та так же в..співував пр..хороше та голосно (*І. Нечуй-Левицький*). 8. Картина пр..кувала до себе очі перших глядачів, критиків (*О. Копиленко*). 9. Ро..цвітай же, слово, і в родині, і у школі, й на заводі, і у полі пр..чудесно, пр..чудово — ро..цвітай же, слово! (*П. Тичина*).

243. Запишіть, вставивши пропущені букви, поясніть орфограми в префіксах слів.

Пр..йти, пр..мудрість, пр..чудовий, бе..сумнівно, ро..смішити, бе..смертний, ро..смішити, пр..клеїти, пр..ікати, бе..вихідний, ..печений, ..шитий.

244. Поясніть, у чому полягає подібність чи відмінність значень поданих слів. Уведіть їх у речення. Проаналізуйте стилістичне забарвлення складених вами речень.

1. Червоний, червонуватий, червонястий, червоненький. 2. Довгенько, довжелезний, довго, довгуватий. 3. Білявий, біленький, білосніжність.

245. У кожному слові виділіть основу і закінчення; з'ясуйте, на м'який чи твердий приголосний закінчується кожна основа.

Ляльковий, кінець, міццю, митець, гордість, березень, відмінниця, гай, зроблений, зроблені, доля, словник, хурделиця, борщ, любов'ю.

246. Запишіть речення, назвіть у виділених словах префікси, з'ясуйте значення кожного (указує на давність, на близькість, утворює форми доконаного виду тощо).

1. Ранок був ясний-найясний і теплий-найтеплій (*Марко Вовчок*). 2. До нас понаходили шофери, поприбивалося кілька місцевих мисливців (*Остан Вишня*). 3. Притаїлося все, пополохалося перед з'явищем тучі грізної; вітерець ушух, — ані подиху, змовк веселий гай, — ані шелесту (*М. Старицький*). 4. Дрімучим пралісом шумлять жита (*Ю. Клен*). 5. Над вікнами розцвітала синя гілка блискавиці (*М. Стельмах*). 6. Ти ще наплачешся в тривозі і навиглядаєшся вночі (*А. Малишко*).

247. Випишіть спільнокореневі слова, виділіть у них корінь.

1. Сміялася коса у морі роси! Хотілось їй честі та слави. Та скоро залишилось півкоси, а пів — скопилось об трави. (*С. Пушик*). 2. Ходить журав понад лугом, журавка — по полю. У нього серце повне туги, у неї жалю й болю самотина журавлина вже їх не покине... І звучить поперед клину, і у всесвіт лине (*О. Білаш*). 3. — Вітрило, вітроньку, вітрисько, в небеснім безкраї лети, на вояків не падай низько, не гни черленії щити (*А. Малишко*).

248. Спишіть, вставляючи пропущені букви у префіксах.

Пр..шерхлий, пр..тихо, пр..в'язь, пр..блуда, пр..гіркий, пр...балтійський, пр..таїти, пр..морений, пр..дивний, пр..трусити, пр..тягти, пр..вразий, пр..тискати, пр..пишний, пр..міряти, пр..мовкати, прикарпатський, пр..досить, пр..грівати, пр..звище.

249. I. Прочитайте виразно вірш. До якого стилю належить наведений текст? Які художні засоби використав поет?

Що за велет — народ,
Що за диво — народ!
Помудруйте,
Збагніть собі.
Що за *могутній* народ,
Котрий в пісні

Скажених своїх ворогів
«*воріженьками*» називає?
Він великий, а значить: дрібні вороги
Проти *зросту* його і *всесилля*.
Рідна пісне, тобою звучить *заповіт*
Бути гідним такого народу!

В. Корж

II. З'ясуйте спосіб творення виділених слів та стилістичну функцію словотворчих засобів.

250. I. Спишіть слова, вставляючи префікси з-(зі-) чи с-.

..милуватися, ..ринутися, ..тесати, ..годитися, ..тягти, ..турбувати, ..рити, ..руйнувати, ..сихати, ..старітися, ..орювати, ..тримувати, ..гнати, ..тужавити, ..кинений, ..чесаний, ..фабрикований, ..трушений, ..хопити, ..клеїти, неславити, ..керувувати, ..тискати, ..паленіти.

II. Виділіть префікси і корені у поданих словах.

Відвідувати, відати, надбавка, надворі, надбити, надихати, невисокий, негода, недовіра, первоцвіт, перевал, передосінній, порядок, предовгий, препарат, Прибалтика, прилад.

§ 18. Написання слів із найуживанішими орфограмами

251. Пригадайте, які орфограми трапляються у префіксах. Запишіть слова, ставлячи потрібну букву.

1. (З,с)плітати, ро..летілося, ро..куйовджений, бе..голосий, (з,с)тримати, бе..межний, бе..шумно, ро..гублений, (з,с)кидати, бе..силля, (з,с)пробувати, (з,с)шити, ро..гадати, (з,с)пантеличений, (з,с)хопити.

2. Пр..красний, пр..їхати, пр..стол, пр..зидент, пр..щепити, пр..чудовий, пр..кріплений, пр..спати, Пр..карпаття, пр..бережний, пр..погано, пр..кордонник, непр..миренний, пр..спокійно.

252. Запишіть слова, вставляючи в корені потрібні літери.

Вип(е,и)кати, згр(е,и)бати, вит(е,и)рати, доб(е,и)рати, заст(е,и)лити, викор(е,и)нити, зач(е,и)пити, вим(е,и)сти, завм(е,и)рати.

253. Запишіть окремо слова з апострофом, а потім з м'яким знаком.

Різ..б..р, бар..єр, Н..ю-Йорк, рел..єф, чотир..ох, п..єдестал, об..єднання, б..юлетен.., матір..ю, черв..як, л..юбов..ю, т..м..яніти, сузір..я, бур..ячиння, бад..орій.

254. I. Запишіть правильно слова, обґрунтовуючи орфограми.

В..юн, в..їзд, рзкіш.., тонал..ніст.., в..їдлиний, бур..як, нен..чин, моркв..яний, двох..ярусний, Г..юго, *подвір..я*, Св..ятослав, ідал..ня, черв..як, кр..юк, різ..бяр, посв..ята, роз..ятрений, фортеп..яно, мавп..ячий, ніч.., сіл.., *пот..м..яніти*, Натал..ці, *піс..ня*, кіл..кіс..т.., тон..ше, *роздоріжж..я*.

II. Із виділеними словами складіть і запишіть складні речення. Підкресліть у них граматичні основи.

255. Спишіть, вставляючи пропущені літери. Поясніть орфограми.

Пш..ниця, ш..вк, веч..ря, перш..сті, уц..лина, бач..ння, міш..ч..ок, сторож..вий, ч..рниця, дж..мпер, ш..колад, щ..одня, щ..міти, ч..ло, на щ..ці, оч..кую.

256. I. Пригадайте, чому в українській мові відбувається спрощення в групах приголосних. Як воно пов'язане з милозвучністю української мови?

II. Знайдіть слова зі спрощенням приголосних. Запишіть речення, вставивши за потреби пропущені літери. Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

1. І вітер жаліс..ливо плаче, і сонце л..є не той мов світ (*І. Манжура*).
2. У шіс..надцятому століт..і, за описом 1572 року, у Житомирі, окрім нев..ликого замку, було всього 142 двори (*В. Шевчук*).
3. Отак за світанком і день переходив, за тиж..нем тиждень, а там місяці (*А. Малишко*).

257. I. Пригадайте орфограму «Найпоширеніші чергування звуків». Складіть таблицю і заповніть її поданими словами.

Крига — крижина, берег — узбережжя, пекти — випікати, котити — катати, нести — носити, клонити — кланятись, свекруха — свекрушин,

мести — замітати, вечоріє — вечір, брести — бродити, гонити — ганяти, деру — задирати, воля — вільний, жінка — жінчин, нога — нозі, рух — у русі.

II. До кожного наведеного прикладу самостійно доберіть аналогічний і запишіть.

258. Запишіть слова, вставивши за потребою пропущені літери. Виділіть м'які приголосні. Чому в одних випадках їх м'якість позначається м'яким знаком, а в інших — ні?

Піс..ні, віз..ми, стіл..чик, св..ято, різ..ба, міс..це, їдал..ня, мужніс..ть, палец.., ки..вс..кий, пос..міятися, гнучкіс..ть, ллет..ся.

259. I. Спишіть, заповнюючи пропуски. Виділіть орфограми, поясніть написання виділених слів.

Довголіт..я, колос..я, *навман..я*, спросон..я, стат..єю, *задоволен..я*, *щедріст..ю*, щаст..ям, радіст..ю, піднесен..я, гіл..я, лист..я, напруженіст..ю, узвиш..я, якіст..ю, річ..ю.

II. Складіть речення з виділеними словами. Якими членами речення вони є?

260. Виправте помилки і запишіть правильно.

Стілчик, сідити, вилитіти, серьозний, їдалня, затиша, барер, ніччу, червяк, св'ято, бурйан, бур'як, Микольчин, здорова, тьмяніти, прозьба, бирізка, зтиснути, безтурботний, прикрасний, прелитіти.

261. Запишіть, вставляючи, де треба, пропущені літери.

Щаст..я, *покликан..я*, л..ет..ся, зран..я, якіст..ю, безліч..ю, мудріст..ю, без..аперечно, бездоган..о, дал..ю, *безмежніст..ю*, передміст..я, чест..ю, зіл..я, порос..я, під..аш..я, ріл..єю, Закарпат..я, клун..я, машин..ий, качин..ий.

262. Запишіть, виправивши помилки. Поясніть уживання великої літери і лапок.

Львівська Площа, повість Тіні забутих предків, західна Європа, балтійське море, будинок учителя, автомобіль Нива, прикарпаття, карпатські гори, десятинна церква, верховна рада, Києво-Могилянська Академія, центральна наукова бібліотека.

263. Спишіть речення, вставляючи пропущені літери й відкриваючи дужки.

1. Як великим (не)щастям об..ртається нищ.. н..я природи, так і боляче б..є по народові зреч..н..я рідної мови чи навіть (не)повага до неї, що є рівноцін..ою (не)повазі до батька й матері (*Г. Нудьга*). 2. З нас кожен і міц..нів, і ріс з г..рячим серцем, (не)байдужим (*О. Ющенко*). 3. Наша дума, наша піс..ня (не)вмре, (не)загине (*Т. Шевченко*). 4. Над нами небо (не)озоре, над нами дах струнких в..рхів (*Б.-І. Антонич*). 5. Прикροщі ще нікого (не)зблизили, (не)вдачі теж (*В. Шевчук*).

264. Спишіть, знімаючи скісну ризку. Поясніть написання слів разом або через дефіс.

Виставка/продаж, темно/брунатний, жовто/гарячий, кіно/зірка, евшан/зілля, близько/спорідненість, українсько/російський, дерево/обробний, загально/освітній, жовто/зелений, світло/любний, шістьма/стами, сорока/мільйонний, семи/поверховий, хліб/сіль, пів/Азії, пів/яблука.

265. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Поясніть орфограми.

Кіровоград..ина, Прикарпа..я, Львів..ина, Миколаїв..ина, Вінни..ина, німе..кий, поль..кий, пари..кий, туре..кий, Слобожан..ина, Доне..ина, Полі..я, Оде..ина, Черніве..ина, гагау..кий, моря..кий.

266. Замість словосполучень запишіть складноскорочені слова.

Сполучені Штати Америки; Китайська Народна Республіка; Організація Об'єднаних Націй; дерево-земляна огнева точка; довгочасна огнева точка; Академія педагогічних наук; Європейське Економічне Співтовариство.

§ 19. Частини мови

267. I. Прочитайте вірш Максима Рильського. Як ви розумієте його зміст? Зазначте слова, ужиті в переносному значенні. До виділених слів доберіть і запишіть синоніми.

Ніколи я не знав, що так <i>люблю</i>	Бур'ян в напівзасипанім рову,
Понад Дніпром сріблясті	Де часом вальдшнеп, поетична птиця,
верболози,	
Березу, що прозорі ронить	Між листям жовтим від стрільця
сльози	таїться.
На <i>тиху</i> , присмирнілу мураву,	

II. Спишіть, підкресліть головні члени речення. Поясніть уживання розділових знаків. Зазначте, якою частиною мови виражено кожне слово.

III. Поясніть різницю між термінами *частина мови* і *член речення*.

268. I. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Спишіть, уставляючи пропущені букви й розкриваючи дужки. Обґрунтуйте орфограми і вживання розділових знаків.

І скіл..ки потім (не)зустрічав найв..значніших творін.. світового людс..кого генія, у яких тіл..ки музеях світу (не)бував! Однак ніщо вже (не)могло так глибоко, так (щемливо)журно, так (сумовито)солонко потрясти його душу, як оті його ще д..тячі (чорно)білі вид..ва, які пізніші пов..рнулися до нього в..селковими барвами на все ж..т..я, навіки найріднішої Третьяковки... (*В. Козаченко*).

II. Підкресліть іменники, прикметники, займенники як члени речення, зазначте їх відмінок.

269. Прочитайте текст. Чому в ньому обрана саме така форма числа іменників? Для якого стилю мовлення вона характерна? Чи можна тут форму однини замінити на форму множини? Обґрунтуйте свою відповідь.

Листопад у нашому кліматі — необхідний для життя дерева природний процес. Із холодного зимового ґрунту коріння не може всмоктувати воду, а листя, якщо воно залишається на зиму, продовжуватиме випаровувати вологу. Внаслідок цього дерево неминуче засохне. Крім того, на вкритій листям кроні затримається величезна маса снігу, і дерево під її вагою зламається. Скидаючи восени листя, дерево готується до зимівлі (*Із журналу*).

270. Запишіть іменники у родовому відмінку однини. За потреби, скористайтесь орфографічним словником.

Барвінок, майдан, гектар, момент, палац, рік, ситець, випадок, вальс, листопад, приклад, міст, лікар, двір, плуг, Львів, шум, сантиметр, біль, камінь.

271. Поставте подані іменники в кличному відмінку. З трьома з них складіть речення.

Земля, край, радість, хлопець, сокіл, донька, бабуся, мрія, тато, козак, молодець, лицар, пісня, Україна, кобзар, мати, брат, Київ, сестра, сміливець.

272. I. Спишіть подані іменники, поділивши їх за групами у формі родового відмінка однини.

Глухар, ковзаняр, базар, поштар, пісняр, командир, лікар, папір, байкар, *повістяр*, декламатор, авіатор, тягар, *бджоляр*, тхір, жар, футляр, косар, тесляр.

II. Перевірте правильність виконання вправи за допомогою орфографічного словника.

III. Зробіть фонетичний розбір виділених слів.

273. I. Прочитайте іменники й усно визначте їхній рід.

Фортепіано, ситро, радіо, колібрі, доміно, авто, кіно, меню, Сочі, Фрунзе, Тбілісі.

II. Складіть 3–4 речення з поданими іменниками, поставивши їх у різних відмінках.

274. Знайдіть помилкові написання іменників. Запишіть ці іменники відповідно до орфографічних норм.

Меццо-сопрано, металовоз, мечо-носець, міні-модель, місто-побратим, міфотворчість, напівпідвал, насінне-сушарка, Новгород-Сіверський, піваркуша, полумисок, пів-Полтави, світло-водолікування, розрив-трава, Переяслав-Хмельницький, п'ятисотріччя, ракетаносій, самозігрівання, соломопідіймач, співдоповідач.

275. Прочитайте. Доведіть, що це текст. Випишіть складні прикметники, поясніть їх правопис.

Хто не збирав восени великі п'ятипалі листки клена! Золотисті, червоні, жовтогарячі, вони нібито випромінюють тепло літнього сонця. Поряд з цими деревами росте їхній непоказний родич, який за зовнішнім виглядом дуже відрізняється від них. Листки в нього непарноперисті й восени довго залишаються зеленими. Лише плоди-крилатки свідчать про приналежність до роду кленів.

Це дерево має багато назв. За формою листків воно дістало назву яснолистий клен (*В. Протопопова*).

276. I. Випишіть прикметники, розподіляючи їх на три групи: а) повні нестягнені форми; б) повні стягнені; в) короткі.

1. Ой хвалилася да берізонька: «Що на мені кора та біленькая, що на мені листя да широкее, що на мені гілля да високее». 2. Ой із-за гори, з-за високої там виступає синяя хмара, не є то хмара, є то стаденько, чорні овечки. 3. За ними іде гречний молодець Іванонько. Ой іде він, іде, три труби несе: одна трубонька золотая, друга трубонька яворовая, третя трубонька роговая. 4. І шумить, і гуде, дрібен дощик іде (*Нар. творчість*). 5. Хмара вражая розтане, ясен, красен день настане (*М. Рильський*). 6. Зелен-золот пишний край (*П. Тичина*).

II. Зробіть спостереження над роллю коротких форм прикметників. У якому стилі вони вживаються?

III. Поясніть розділові знаки у наведених реченнях.

277. Знайдіть помилку у творенні однієї з форм ступенів порівняння прикметників.

Значно ближчий, якнайвіддаленіший, здоровший, здоровіший, найбільш нижчий, тонший, тонкіший.

278. I. Із поданих груп слів утворіть словосполучення прикметника та іменника. Запишіть їх. Поясніть вимову та написання утворених прикметників.

Київ, університет; Чернігів, парк; Буг, лиман; Кременчук, автомобіль, завод; Черкаси, університет; Кавказ, гора; Золотоноша, район.

II. Поясніть, які прикметники з утворених пишуться з великої літери, а які — з малої.

279. Спишіть, розкриваючи дужки.

1. Учення в щасті украшає, а в (не) щасті утішає (*Нар. творчість*).
2. Повновидий червоний місяць заглядає у шибку, пливе в небі, як сургуцева печатка. Знову, мабуть, на (не) году (*І. Цюпа*).
3. Розвернися на всі боки, ниво-десятино! Та посійся (не) словами, а розумом, ниво! (*Т. Шевченко*).
4. Ганна була (не) величка з себе, з (не) величким лицем, але повновіда й кругловида (*І. Нечуй-Левицький*).

280. I. Пригадайте орфограми у складних іменниках і прикметниках. Спишіть, розкриваючи дужки.

Пів(години), пів(яблука), пів(відра), пів(України), пів(Полтави), пів(Дніпра), земле(рийка), кіно(зал), вагон(ресторан), водо(сховище), ліжко(диван), екс(чемпіон), віце(прем'єр), синьо(жовтий), жовто(гарячий), темно(русий), блідо(рожевий), біло(сніжний), кисло(солодкий), темно(червоний), світло(коричневий), військово(морський), фізико(математичний), сільсько(господарський), взаємо(ввічливі), високо(поважний), вельми(шановний).

281. Утворіть і запишіть словосполучення «числівник (від п'яти до десяти) + іменник у формі родового відмінка множини».

Зразок виконання. *Семи баклажанів.*

Чобіт, апельсин, українець, двері, кеди, вареник, сирота, річ, пара, грам, поїздка, грань, калюжа, звір, поле, гості, стаття.

282. Спишіть. Цифри запишіть словами. Визначте відмінки складених числівників.

Посаджено близько 156 кущів троянд; зібрано врожай на 675 гектарах; відправлено з 344 пакунками; альбом з 209 фотографіями; хор із 55 хлопчиків; зал із 867 глядачами.

283. Запишіть цифри словами, позначте орфограму «Буква м'який знак у числівниках». Знайдіть зайві слова, поясніть, чому вони зайві.

17, 20, 5, 800, 70, 10, 80, 12, 60, 900, 500, 6, 7, 11, 50, 4.

284. Розкажіть, чим відрізняється займенник від інших самостійних частин мови.

Запишіть займенники без помилок. До якого розряду вони належать?

а) хтозна що	б) аби хто	в) нівчому	г) де хто
хтозна-що	аби хто	ні в чому	де-хто
хто зна що	аби-хто	ні-в-чому	дехто
г) будь-з-ким	д) де-котрий	е) чийнебудь	є) аби який
будь зким	декотрий	чийнебудь	аби-який
будь з ким	де котрий	чий-небудь	абиякий.

285. I. Від поданих дієслів утворіть і запишіть усі можливі форми майбутнього часу. Якого виду подані дієслова — доконаного чи недоконаного?

Зразок. *Допомагати — допоможу, допомагатиму, буду допомагати.*

Висловлювати, знаходити, накривати, навчати, спрощувати; напруцюватися, виростити, подарувати, змалювати.

II. Поясніть, чому від деяких дієслів не можна утворити складеної форми майбутнього часу? Чи залежить це від виду дієслів?

286. Спишіть прислівники, розкриваючи дужки.

(Босо)ніж, на(швидко)руч, в(три)дорога, (тишком)нишком, (мало)помалу, (голі)руч, (далеко)далеко, (само)хіть, за(пані)брата, (сухо)насухо, (не)виправдано, (після)завтра, (по)(під)тинню, (сьогодні)завтра, (близько)близько, (по)військовому, (на)виворіт, (на)відріз.

287. Спишіть, розкриваючи дужки. Визначте спосіб творення поданих прислівників, виділяючи в них словотворчі префікси і суфікси.

(В)голос, (за)очі, (під)ряд, (будь)де, (казна)коли, (хтозна)як, (як)небудь, (з)верху, з(на)двору, (по)шепки, (по)козацькому, (на)силу, (в)третє, (по)перше, (за)вглибшки, (до)вкола, (на)весні, (на)поготові, з(під)низу, (на)всправжки.

II. Зробіть висновок про те, від яких частин мови може утворюватися прислівник.

288. Випишіть словосполучення із прикметниками, дієприкметниками, прислівниками, вставляючи пропущені букви *н* і *ни*.

На відміну від вітря..ого дня несподіва..о настав спокій..ий вечір. Затихли гармат..і залпи на полігоні. Багряне здорове..е сонце ледь поміт..о засувалося за горизонт. У незвич..ій тиші було чути пташи..ий спів. На призьбі під хат..ою стріхою сиділа бабуся і розповідала гурту діток незрівня..і ні з чим, судячи з їхніх виразів облич, історії (*З журналу*).

289. Запишіть прийменники, розкривши дужки, відповідно до орфографічних правил.

(По)перед, (з)огляду на, (по)за, (з)перед, (за)мість, (у)зв'язку, (у)продовж, (на)прикінці, (з)поміж, (на)відміну від, (у)напрямку, (про)між.

290. Запишіть сполучники відповідно до правил їх правопису.

Ні(би)то, поки(що), мов(би), то(б)то, не(мов)би(то), тому(що), про(те), коли(б), адже(ж), хоча(б), дарма(що), незважаючи(на)те(що), а(ніж).

291. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис часток.

1. Ви чули (ж) (бо), так липа шелестить (*II. Тичина*). 2. Та я все (таки), повірте мені, (не) хвилювався (*М. Хвильовий*). 3. Встигли (таки) повернутися додому засвітла (*О. Донченко*). 4. Я хисту такого ніколи (не) мав (би), хоч (би) й народивсь перед безліччю літ (*Є. Плужник*). 5. Нехай (би) хоч слово камінне однеденьке зронила, нехай би зітханням камінним зітхнула хоч раз (*Є. Гуцало*). 6. (Не) вже ти (не) чуєш мене? (*Л. Костенко*). 7. Ну, як (би) так мені туди? Хоч (би) (ж) тобі (де) небудь щілка (*Л. Глібов*).

§ 20. Слово, словосполучення, речення

292. I. Прочитайте виразно текст і доберіть до нього заголовок, який виражає основну думку. Укажіть у кожній мікротемі тематичне речення.

Людина, юні друзі, може володіти кількома мовами, залежно від її здібностей, нахилів і прагнень. Але найкраще, найдосконаліше, безумовно, вона має володіти рідною мовою. Рідна мова — це невід'ємна частка

Батьківщини, голос народу й чарівний інструмент. На його звуки відгукуються найтонші й найніжніші струни людської душі.

Є мови більше і менше розвинені. Є мови, що своїм чарівним звучанням здобули світову славу. Та наймилішою і найдорожчою для людини є її рідна мова. Бо рідна мова не тільки зберігає світлі спогади з життя людини й зв'язує її з сучасниками. У ній чується голос предків, відлунюються переборнені сторінки історії свого народу. Вона є тим найдорожчим і найміцнішим зв'язком, який з'єднує всі покоління народу в одне велике історичне живе ціле. Мова народу — це саме життя.

Український народ, безперечно, завжди ставився з великою пошаною, вірою й любов'ю до своєї мови. Вона була йому на тернистих шляхах поневір'яння в сумній минувшині і за єдину зброю, і за єдину втіху. Нашою мелодійною, співучою мовою милувались іноземці, які побували в Україні.

Ми повинні, дорогі друзі, цінувати нашу мову — нетлінний скарб українського народу. Її наші предки зберегли, незважаючи на всілякі заборони й утиски, передавши нам у спадщину (*За Б. Антоненком-Давидовичем*).

II. Пригадайте найважливіші ознаки словосполучення й речення, які ви вивчали. Чим відрізняються словосполучення й речення? Наведіть приклади, дібрані із тексту.

III. Розкажіть усе, що ви знаєте про члени речення, наводячи приклади з першого речення передостаннього абзацу. Які з членів речення належать до однорідних? Наведіть приклади використання при них розділових знаків.

IV. Знайдіть у реченнях тексту звертання і вставні слова. Поясніть, як вони виділяються в усному мовленні й на письмі.

293. I. Дайте визначення словосполучення, використовуючи такі ключові слова й сполучення слів: *словосполучення, самостійні частини мови, головне слово, залежне слово, пов'язується за змістом і граматично, змістовий зв'язок, граматичний зв'язок.*

II. Аналогічно сформулюйте визначення речення, використовуючи такі ключові слова і сполучення слів: *засіб вираження думки, граматична основа речення, підмет, присудок, інтонація кінця речення.*

294. I. Прочитайте виразно вірш Д. Білоуса. Передайте авторський задум за допомогою темпу, тембру, гучності читання. Як ви розумієте зміст виділених словосполучень?

Ти постаєш в ясній обнові,
як пісня линеш, рідне слово.
Ти наше диво калинове,
кохана материнська мова!
Несеш барвінь гярячу, яру

в небесну синь пташиним граєм
і, спивши там від сонця жару,
зеленим дихаєш розмаєм.
Плекаймо в серці кожне гроно,
прозоре диво калинове.

II. Випишіть із тексту чотири-п'ять словосполучень. Доведіть, що вони є словосполученнями. Позначте в них головне й залежне слова. Укажіть, якою частиною мови вони виражені.

III. Спишіть останнє речення, поясніть уживання коми.

295. I. Прочитайте крилаті вислови. Які з них мають форму словосполучень, а які мають ознаки речень?

Канути в Лету. Спочивати на лаврах. Не можна двічі ввійти в ту саму річку. Ганнібалова клятва. Спинись, хвилино! Тисяча і одна ніч. Прийшов, побачив, переміг.

II. Поясніть значення кожного з крилатих висловів.

III. Доберіть два крилатих вислови і складіть з ними речення.

296. I. Утворіть і запишіть словосполучення «дієслово (неозначена форма) + прислівник», використовуючи подані слова.

Завжди, красиво, вправно, грамотно, ніколи, уважно, відмінно, результативно, бездоганно.

297. Прочитайте і замініть подані словосполучення і речення складними словами з таким самим значенням. Дібрані слова запишіть.

Будівельник метро; половина Донецької області; медичний інститут; геометрична фігура, що має чотири кути; той, хто любить волю; міська рада; виконавчий комітет; стіл з трьома ніжками; соціальне страхування; пастух свиней; опис життя кого-небудь; середні віки; здатний до праці; державний університет.

298. Прочитайте словосполучення. Визначте в кожній групі словосполучень одне, у якому прикметник ужито неправильно. Доберіть замість нього потрібне слово і запишіть його.

1. Музикальна душа, музикальна школа, музикальна людина, музикальні пальці. 2. Робоче місце, робочий день, робоча їдальня, робочий одяг. 3. Робітничий профілакторій, робітнича слава, робітничі збори, робітнича честь. 4. Батьківський обов'язок, батьківська любов, батьківська шапка, батьківське почуття.

II. Позначте головне й залежне слова; запишіть питання до залежного слова.

299. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Сміливий наскок половина спасіння (*Нар. творчість*). 2. І земля і вода і повітря все поснуло (*М. Коцюбинський*). 3. Перед очима розгортався типовий для Угорщини хвилястий степовий ландшафт вибалки пагорби рівнини і знову пасма горбів (*О. Гончар*). 4. Мій давній друже Мушу я з тобою розставатися надовго... (*Леся Українка*). 5. Довженко-оповідач здається мені перевершував Довженка-художника (*Ю. Смолич*).

300. Виконайте тестові завдання і проведіть взаємоперевірку.

1. Чергування приголосних звуків при словотворенні або при словозміні відбувається у всіх словах рядка:

А ходити, лука, рік, віск В дорога, берег, порядкувати, барак
Б козак, Рига, хокей, молодець Г пташка, Прага, убогий, Ужгород

2. Усі слова, у префіксі яких пишеться буква з, містяться у рядку:

А ..чистити, ..кувати, ..пітніти, ..лити
Б ..цілювачка, ..близитися, ..тискати, ..сипати

В ..стародавна, ..червонілий, ..шкребти, ..чесати
Г .. цілений, ..садити, ..крити, ..молоти

3. У всіх словах іншомовного походження пишеться *i* у рядку:

А іб..с, ..кона, жур.., д..над
Б Батум.., омон..м, ш..фер, ман..кюр
В ілюз..он, б..знес, до..сторичний, Соч..
Г кор..андр, к..но, візав.., Йоркш..р

4. Усі слова рядка мають закінчення -у(-ю):

А ефір.., етюд.., га.., ескадрон.., начальник..
Б волейбол.., парнас.., оркестр.., педант..
В ефект.., альманах.., поверхх.., суво..
Г посів.., щавл.., інвертар.., паркет..

5. *Не* з словами пишеться окремо у рядку:

А Київський митрополит Арсеній був засмучений: надто вже (не)показним здавався йому майбутній храм (*І. Шаров*)

Б Вся земля — живі квітчасті фрески, вічний шум (не)вигорілих трав (*О. Ющенко*)

В Щастя (не) дається дурно (*М. Коцюбинський*)

Г Нині відчувається якість (не)хтування народним мистецтвом (*І. Шаповал*).

6. Укажіть рядок, у якому всі займенники пишуться через дефіс:

А хто/небудь, будь/кому, аби/хто, казна/кого
Б будь/чим, хтозна/кому, хтозна/на/кому, де/який
В казна/хто, хтозна/ким, будь/хто, кого/небудь
Г казна/що, будь/хто, аби/кого, хтозна/ким.

7. Орфографічну помилку не допущено у рядку:

А глиняний, в'юн, увійти, уманьський
Б потьмянілий, абиде, бюрократ, пів'яблука
В овва, краков'як, Чикаго, хотиньський
Г польський, білці, наддніпровський, стратегічний.

8. Укажіть рядок, у якому міститься антонім до слова неологізм:

А вульгаризм
Б архаїзм
В діалектизм
Г історизм.

9. Укажіть стилістичну мету вживання застарілих слів у наведеному реченні: «*Мов стріли б'ються о щити сталеві, Так твій глагол о серць людських щити*» (*І. Франко*).

А створення іронії
Б для передачі колориту певної історичної епохи
В підкреслення піднесеності, урочистості
Г мовна характеристика героїв.

10. У формі родового відмінка множини мають закінчення *-ів* усі іменники рядка:

А солдат, подвір'я, помідор
Б дідусь, обличчя, заробітчанин

В кілограм, ікло, роздоріжжя
Г сузір'я, море, львів'янин.

11. У реченні *Завтра ми пишемо контрольну роботу з алгебри* вживається дієслово:

А минулого часу у значенні мабутнього
Б теперішнього часу у значенні минулого
В теперішнього часу у значенні майбутнього
Г майбутнього часу у значенні теперішнього

12. Службовими частинами мови є всі слова рядка:

А посеред, немов, щось
Б щоб, таки, з-помід
В проте, тому що, дуже
Г якби, для, агов.

Речення

НАЙСВЯТІШЕ В ЖИТТІ

§ 21. Просте речення

303. І. Прочитайте текст, визначте його основну думку. Скажіть своє слово про маму.

СЛОВО ПРО МАМУ

Згадую пам'ятний вечір у школі — вечір великої шани до мами — і думаю про святе. Хочу поклонитися мамі, яка присутня на цьому святі.

Я хочу сказати найсердечніші слова про її сивини, її руки, такі теплі, добрі, що вміють пестити, пригортати, про її серце, яке вміє любити і працювати.

Це мати, яка виховала двох синів і доньку. Вклоняюся вам, дорога мамо, а у вашій особі всім матерям. Вони дарують нам життя, перші виводять нас на дороги життя, роблять з нас поетів, журналістів, педагогів, роблять з нас людей. Ми їм завдячуємо всім: і своїм щастям, і своєю долею, і своєю радістю.

Своїм життям ми продовжуємо мамине життя. Мама оберігає нас, своїх дітей, коли ми ще й не народились. Мама чує наш перший крик як вітання світові. *Мама навчила нас мовити перше слово і зробити перший крок.* Мама дала нам життя й охороняє це життя, як ангел-хранитель. А коли нам важко, то в критичну мить кличемо маму порятувати нас.

Радість велика, коли мати жива, коли можна сісти коло мами і разом заспівати пісню, як у дитячі роки. Цю радість треба берегти, так дорожити нею, як найсвятішим у житті (*За Я. Гояном*).

II. Випишіть із тексту виділені речення; з'ясуйте, прості вони чи складні, двоскладні чи односкладні; підкресліть члени речення.

304. I. Розгляньте таблицю «Односкладні речення» на с. 110 і пригадайте вивчений раніше матеріал.

II. Прочитайте. Зверніть увагу, що в реченнях бракує одного з головних членів, скажіть, чи можна його визначити або відновити. Поясніть таку будову речень, з'ясуйте, як впливає на їх смисл брак підмета чи присудка.

1. Повернули коридором праворуч (*О. Гончар*). 2. Підвівся і пройшовся просторим кабінетом (*М. Сидоряк*). 3. Невському підвели коня (*О. Югов*). 4. Пісню про нього склали (*О. Довженко*). 5. З пісні слова не викинеш (*Нар. творчість*). 6. Не з медом братові (*Б. Харчук*). 7. Скільки там слів написано! (*І. Франко*). 8. Версаль... Женева... Вашингтон... (*В. Еллан*).

III. Спишіть речення, визначаючи і характеризуючи їх види, підкресліть наявні головні члени, з'ясуйте, чим вони виражені.

Односкладні речення

	Тип	Що означають	Чим виражений головний член	Приклади
з головним членом – присудком	Означено-особові	вказують на певну особу	дієсловом у 1-й чи 2-й особі дійсного або наказового способу	<i>Люблю</i> , мов сонце, материнську мову (<i>С.Литвин</i>). <i>Сяйте</i> , зорі, сяйте, чисті! <i>Сипте</i> огне-цвіт! (<i>М. Вороний</i>).
	Неозначено-особові	вказують на неозначену кількість осіб	дієсловом у 3-й особі мн. теп., мин., майб. часу	Візит високого гостя <i>покажуть</i> по телебаченню.
	Узагальнено-особові	вказують на узагальнену особу	дієсловом у 2-й особі	Від похвал розумним <i>не станеш</i> (<i>Нар. творчість</i>).
	Безособові	виражають дію або стан, незалежні від будь-кого	безособовим дієсловом, неозначеною формою дієслова, прислівником та ін.	Мені <i>приємно</i> і світло на душі (<i>Леся Українка</i>). <i>Немає</i> черг (<i>Б. Олійник</i>).
з головним членом – підметом	Називні	стверджують наявність предметів, явищ	іменником у називному відмінку	Міський <i>парк</i> (<i>А. Головка</i>).

305. Подискутуйте про те, що можна вважати успіхом. Яку людину називають успішною? Що є успіхом у вашому розумінні? Чи можна вважати успіхом виграш у лотерею або придбання престижних речей?

Чи можна стверджувати, що спортсмен домігся успіху, якщо він переміг слабшого від себе суперника?

306. Напишіть невеликий твір на основі власного досвіду за поданим початком. Уживайте вивчені види простих речень.

Найпам'ятніший день мого життя

У житті людини бувають моменти, які вона зберігає в куточках свого серця, мов недоторкані найцінніші коштовності. Пам'ять про них зігріває, радує...

ЛЮДИНА І ВСЕСВІТ

§ 22. Складне речення

307. І. Прочитайте текст. Визначте його тему і основну думку, виділіть головну й другорядну інформацію. Обґрунтуйте тип і стиль мовлення.

ЧОМУ ДО КОСМОСУ ЛІТАЮТЬ НА РАКЕТИ?

Чому до космосу не літають на літаку або повітряній кулі?

Передусім з двох причин.

По-перше, літак і повітряна куля можуть літати тільки в повітряному просторі. *Літак летить, спираючись на повітря, як це роблять птахи.* Повітряну кулю в безповітряному просторі просто розірвуть гази, що її наповнюють.

Другою причиною, з якої ні літак, ні повітряна куля не можуть дістатися космосу, є те, що вони не зможуть вирватися з області земного тяжіння.

Ракета перетинає атмосферу Землі настільки швидко, що планета не встигає повернути її назад своїм тяжінням. Щоб подолати земне тяжіння, треба летіти зі швидкістю 8 кілометрів на секунду. Літак з такою швидкістю летіти не може, а повітряна куля — й поготів. Тільки в ракеті є двигун, здатний розігнати її до потрібної швидкості. Ця швидкість називається «перша космічна».

Першій космічній швидкості, однак, вистачає тільки на те, щоб не впасти на Землю і піднятися в космос. Щоб відправитися до інших планет, наприклад, до Марса, треба летіти ще швидше — 11 кілометрів на секунду. Ця швидкість називається «друга космічна».

Щоб вирватися з Сонячної системи, подолати тяжіння Сонця, треба летіти з третьою космічною швидкістю — 16,7 кілометрів на секунду. Такий космічний корабель уже спорядили й відправили до зірок земляни, щоб розповісти всім, хто трапиться на шляху, про нашу планету й про тих, хто на ній живе (*3 кн. «Світ навколо нас»*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чому до космосу не можна дістатися літаком чи на повітряній кулі?
2. Чому для того, щоб злетіти в космос, недостатньо однієї швидкості?
3. Чим відрізняються перша, друга і третя космічні швидкості?

III. Випишіть із тексту виділені речення і проаналізуйте їх:

- а) визначте види речень за будовою;
- б) укажіть головну і підрядну частини;
- в) встановіть межі підрядної частини та її місце щодо головної;
- г) з'ясуйте, до якого слова (якої частини мови) у головній частині речення відноситься підрядна, на яке питання відповідає і яке значення виражає;
- г) укажіть, як підрядна частина приєднується до головної.

308. Прочитайте. Визначте, яка з частин речень, що входять до складно-підрядних, є головною, а яка — підрядною. Визначте місце підрядної частини щодо головної, з'ясуйте, на які питання вона відповідає, що пояснює (слово, словосполучення чи головне речення в цілому).

1. Три теплих літніх місяці, які прожив з родиною на дачі в Києві, були чудові (*Василь Шевчук*). 2. Британський учитель фізики і математики Том Вейтс спроектував стілець, який неможливо перекинути (*З журналу*). 3. Хто багато взяв од людей, той багато мусить віддати (*Р. Іванчук*). 4. Сідаю так, щоб було видніше, і дивлюся на неї (*М. Коцюбинський*). 5. Щоб тих щасливих днів не загубити, потрібно працювати цілий рік (*Д. Павличко*). 6. Хоч було ще рано, сіре каміння нагрілося вже (*М. Коцюбинський*). 7. Час — це корабель, який ніколи не кидає якоря (*А. Крісті*). 8. Тоді лиш пізнається цінність часу, коли він втрачений (*Г. Сковорода*).

309. I. Прості речення з відокремленими означеннями перебудуйте у складнопідрядні з підрядними означальними частинами й запишіть, ставлячи розділові знаки.

Зразок. Час — найбільша цінність, яку дало людині життя.

1. Час — найбільша цінність, дана людині в житті (*Я. Гоян*). 2. Бузок, розквітлий у середині травня, вкриває схили Дніпра. 3. Ми йшли через луг, зарослий польовими квітами. 4. Вечеря, приготована мамою, завжди смачна.

II. Як ви розумієте афоризм?

310. Дайте короткі усні відповіді на запитання один одного. У відповідях, по можливості, використовуйте складні речення.

Зразок. — Як довго ви відпочиватимете на морі?
— Доки в батьків не закінчиться відпустка.

1. Як довго ви відпочиватимете на морі?
2. Як довго ти перебуватимеш у школі?
3. Як довго ти вчитимеш іноземну мову?
4. Як довго ти переконуватимеш мене у своїй правоті?

311. Прочитайте речення, визначте їх види. Спишіть, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Підкресліть засоби зв'язку частин речень.

1. Тому хто не засвоїв добра будь-яка наука приносить тільки шкоду (*М. Монтень*). 2. Друзів на Землі не так багато. Дбайте щоб в житті їх берегти (*Д. Луценко*). 3. Їм цікаво подивитися як робиться кіно (*Є. Гуцало*). 4. Усе що відбувається в природі має свій смисл (*Є. Гуцало*). 5. Споглядаю як ліс проростає осінньою синню (*В. Коротич*). 6. Не пригадую як я опинився в човні (*М. Коцюбинський*). 7. Не пам'ятала вже який він (*Т. Зарівна*). 8. Він уже знав кого вона йому нагадує (*Л. Таран*).

312. Перебудуйте і запишіть речення, замінюючи виділені другорядні члени підрядними частинами часу з різними сполучниками. Поясніть розділові знаки.

Зразок. Ти не повинен виходити з дому, доки повністю не одужаєш.
1. До повного одужання ти не повинен виходити з дому. 2. Зі сходом

сонця ліс ожив. 3. З настанням ночі рух у місті завмирає. 4. Після приїзду гостей у домі все змінилося.

313. Перебудуйте прості речення в складнопідрядні, замінюючи виділені друго-рядні члени підрядними частинами. Запишіть їх, ставлячи розділові знаки. Визначте види речень.

Зразок. Усі кинулись до місця, де приземлився літальний апарат (означ.).

1. Усі кинулися до місця приземлення літального апарата. 2. Місто стоїть на розкинутих мальовничих пагорбах. 3. Ми не знали місця знаходження аеропорта. 4. Ніхто не здогадувався про напрямок чартерного рейсу. 5. Тільки дехто знав про походження назви міста.

314. Здійсніть уявну прогулянку містом (до лісу, на луг, на берег моря, у гори, за кордон, — будь-куди) і опишіть її, звертаючи увагу на неповторність живої природи, багату політру її барв. Уживайте складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами, з'єднаними з головним різними сполучними словами.

315. Доповніть головну або підрядну частини й запишіть складнопідрядні речення ступеня і способу дії, використовуючи різні засоби зв'язку. Поясніть розділові знаки.

1. Вода в річці була настільки тепла ... 2. Час приїзду було розраховано так ... 3. ... як ми і передбачали. 4. ... ніби давно не бачились.

316. Складіть усно речення за поданими схемами. Визначте види речень.

[так], наче [.....] [так], немов [.....]
[такий], ніби [.....] [.....], неначе [.....]

317. Доберіть заголовок і опишіть одне з природних явищ, яке вам довелося спостерігати, використовуючи складнопідрядні речення з порівняльними підрядними частинами і порівняльні звороти.

318. Дайте відповіді на запитання, використовуючи складнопідрядні речення з підрядними частинами мети.

1. Для чого ви вивчаєте українську мову?
2. До яких джерел ви звертаєтеся, щоб одержати потрібну інформацію?
3. Для чого треба займатися спортом?
4. Для чого вивчають іноземні мови?
5. Навіщо люди їздять за кордон?
6. Для чого вирощують квіти?

319. Поставте один одному запитання і дайте відповіді на них, уживаючи складнопідрядні речення з підрядними умовними частинами.

1. Коли ви зрадієте?
2. Коли ви здивуєтеся?
3. Коли ви засмуχετεся?

4. За якої умови ви погодитеся взяти участь у конкурсі кмітливих і винахідливих?

5. За якої умови ви позичите книжку?

6. За якої умови ви погодитеся взяти участь у туристичній поїздки?

320. Замініть виділені сполучення слів підрядними умовними частинами й запишіть складнопідрядні речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

Зразок. Якщо різко похолодає, треба тепліше вдягатися.

1. За різкого похолодання треба тепліше вдягатися. 2. За сприятливої погоди ми поїдемо на дачу. 3. По закінченні робіт із благоустрою містечко невпізнанно зміниться. 4. У разі потреби він зможе швидко приїхати. 5. За бажання вони зможуть поужити в ресторані.

321. Посперечалися двоє учнів. Один ствержував, що речення «*Як радісно мені, що знову сніг розтане*» (В. Сосюра) — складнопідрядне з підрядною з'ясувальною частиною, мотивуючи це характерним для нього засобом зв'язку (*що*). Інший йому заперечував, наводячи власні аргументи.

Розіграйте діалог і з'ясуйте істину.

322. Спишіть речення, визначаючи їх види, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки. Накресліть схему першого речення.

1. Людей багато так що в натовпі важко когось знайти. 2. Пасажир заснув міцно так що не бачив жодної станції. 3. Під вікнами буйно розцвів бузок так що кімнати наповнював запаморочливий аромат. 4. Теплий туман слався по полю і наливався балку по самі вінця так що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський). 5. Погода стояла тепла сонячна так що шибки на вікнах аж миготіли (Григорій Тютюнник).

323. Перебудуйте прості речення в складнопідрядні, замінивши виділені другорядні члени підрядними допустовими частинами, і запишіть їх. З'ясуйте, які смислові зміни відбулися у складних реченнях порівняно з простими.

Зразок. Хоча мандрівники вкрай стомилися, вони все ж ішли вперед.

1. Украв стомившись, мандрівники все ж ішли вперед. 2. Незважаючи на пізній час, молодь не розходилась. 3. При всьому бажанні я не міг встигнути на літак. 4. Вислухавши зауваження колег, архітектор не погодився переробляти свій проект.

324. Із кожних двох простих речень утворіть і запишіть складні з підрядними допустовими частинами, використовуючи різні сполучники.

Зразок. Хоч сонце вже сіло, та було ще видно.

1. Сонце вже сіло. Було ще видно. 2. Ми з ним по-справжньому потоваришували. Він був удвічі старший від мене. 3. Професор говорив англійською досить швидко. Студент розумів усе. 4. Були сильні снігопади. Поїзди ходили точно за графіком. 5. Я не відпочив з дороги. Я пішов оглянути місто. 6. Був ранній час. Вулиці були багатолюдними.

325. Прочитайте. Спишіть складнопідрядні речення з кількома підрядними частинами, обґрунтовуючи розділові знаки. Усно визначте будову речень. Назвіть види підрядних частин, укажіть спосіб їх зв'язку з головною частиною і між собою.

1. Розкажи, як за горою сонечно сідає, як у Дніпра веселочка воду позичає (*Т. Шевченко*). 2. До батьків стався так, як ти хотів би, щоб твої власні діти ставилися до тебе (*В. Сухомлинський*). 3. Я думаю щодня, щоб ти хорошим зріс, щоб чиста і пряма була твоя дорога (*М. Гірник*). 4. Хоч сонце сліпло їй очі, йшла туди, де воно горіло (*Б. Лепкий*). 5. Добре, що навпроти його будинку знаходився сад, звідки долинали пташині голоси (*І. Цюпа*). 6. Він так запрацював, що не помітив, як почав згасати день (*І. Цюпа*). 7. Уже повертаючись від Олі, біля кущів бузку, що росли вздовж будинку, де були наші квартири, я побачив чийсь силует (*О. Жовна*).

326. I. Спишіть речення, ставлячи розділові знаки, яких бракує, та обґрунтовуючи їх. Визначте види речень, укажіть їх частини, з'ясуйте смислові відношення між ними.

II. Прочитайте речення, додержуючись інтонації переліку чи протиставлення.

1. Ішли мовчки кожен думав про своє (*II. Колесник*). 2. Поруч із дружиною сідає Заболотний ми втрюх — на задньому сидінні (*О. Гончар*). 3. Минали роки росли діти (*Григорій Тютюнник*). 4. З праці — радість з безділля — смуток (*Нар. творчість*). 5. Був сильний мороз сяяло сонце (*В. Орлов*). 6. Ліпила у вікно лапата зима мороз вимальовував на шибці химерні візерунки (*Р. Іванчук*).

III. Накресліть схеми першого, четвертого і шостого речень.

327. I. Прочитайте, укажіть граматичні основи і визначте види речень.

1. День видався спокійний, і хмари не затуляли сонця (*М. Сидоряк*). 2. Сніг нестерпно блищав, і палали на сонці кучугури (*Д. Менюк*). 3. Сьогодні була субота, і в скверику гуляло багато людей (*О. Гончар*). Був літній день, і все навколо зеленіло і пахло (*Григорій Тютюнник*). 5. Наближався вечір, і сонце спускалося до обр'ю (*М. Чернявський*). 6. На заході червоніло небо, і де-не-де по ньому світилися зірки (*С. Васильченко*).

II. Опустивши сполучники, перетворіть подані речення в складні безсполучникові й запишіть, ставлячи розділові знаки. Визначте смислові зв'язки між частинами кожного складного речення, з'ясуйте, як вплинула перебудова на смислові відтінки речень.

III. Прочитайте записані речення з відповідною інтонацією.

328. Прочитайте речення, визначте їх види. Спишіть, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

1. Настала весна зазеленіли верби на Россю зазеленіла трава над берегами (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Після великодніх свят небо осяяне лагідним весняним сонцем поголубіло садки зазеленіли (*М. Сиротюк*). 3. Сонце високо підбилося вгору надворі стало душно (*І. Нечуй-Левицький*). 4. День видався сонячний здавалося високі небеса дзвеніли блакитним кришталем скликаючи дітей до школи (*І. Цюпа*).

329. I. Прочитайте виразно прислів'я, поясніть, як ви їх розумієте. Визначте, до якого виду складних речень належать прислів'я. З'ясуйте смислові відношення між частинами, обґрунтуйте розділові знаки.

1. Поспішиш — людей насмішиш. 2. Тихіше їдеш — далі будеш. 3. Сім разів відмір — раз відріж. 4. Вовків бояться — в ліс не ходити. 5. Багато няньок — дитина без носа. 6. Говорити до нього — як горохом об стінку. 7. Перемелеться лихо — добро буде (*З нар. творчості*).

II. Поміркуйте, чому багато прислів'їв має саме таку будову. Як вона допомагає розкрити смисл прислів'їв?

III. Укажіть синонімічні прислів'я.

330. Спишіть речення, поставте пропущені розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. З другого поверху добре було видно, як вирує неспокійна ріка, як стелиться над нею димною смугою туман, як низько висять хмари (*М. Сидоряк*).
2. Не знаю я, що буде після нас, в які природа убереться шати (*Л. Костенко*).
3. Коли до тебе прилечу, засяє в сонці все навкруг, як після теплої дощу в росі важкій зелений луг (*Д. Павличко*).
4. Подалі від трамвайних вулиць знов захотілося пожити, де тихий сад, де повний вулик, де мак, що полум'ям пашисть (*В. Крищенко*).
5. На тлі блакитного неба сяє дівоче вбрання, вишите часом з таким бездоганним смаком, якому позаздрили б і принцеси, коли ще є такі десь по глухих закутках Європи (*О. Довженко*).

331. Складіть і запишіть речення за поданими схемами.

1.

	—	протиставлення
--	---	----------------
2.

час	—	
-----	---	--
3.

умова	—	
-------	---	--
4.

	—	результат
--	---	-----------

332. Закінчте усно речення так, щоб вийшли складні безсполучникові речення. Поясніть розділові знаки. Визначте, які з утворених вами речень мають синтаксичні синоніми серед сполучникових (назвіть їх види).

Зразок. Ми зробимо так: ви купите валізу, я зберу речі.

1. Ми зробимо так: 2. Я вам раджу: 3. Він зрозумів: 4. Вони знали 5. Раптом ми почули: 6. Кожен робив свою справу: 7. Іноземці не повірили своїм очам:

333. Складіть речення, що відповідають поданим схемам, і запишіть їх.

1.

	:	доповнення
--	---	------------
2.

	:	пояснення
--	---	-----------
3.

	:	причина
--	---	---------

334. Прочитайте речення з відповідною інтонацією. Поясніть розділові знаки.

1. Упустиш хвилину — втратиш годину (*Нар. творчість*). 2. Прокинуся — сонце і квіти побачу (*Л. Первомайський*). 3. У житі синіли волошки і сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку (*М. Коцюбинський*). 4. Я ж бачу: ви засмучені (*Василь Шевчук*). 5. Минуло кілька хвилин; вода знову стала чистою-пречистою; дно просвічувало, як крізь скло (*Є. Гуцало*). 6. Ще чарівнішою стала українська земля тепер: міриади зірок у небі зливаються з морем вогнів на землі (*М. Рудь*).

335. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Які речення називаються складносурядними?

2. Які речення називають складнопідрядними?

3. Які групи складнопідрядних речень вам відомі?

4. Розкажіть про значення й будову складнопідрядних речень з означальними і з'ясувальними, а також обставинними частинами (до якого виду простих речень можуть належати, до чого відносяться, чим приєднуються до головної, яке місце відносно неї можуть займати).

5. Назвіть основні види складнопідрядних речень з кількома підрядними частинами; з'ясуйте, що вони пояснюють при супідрядній і послідовній підрядності. Наведіть приклади.

6. Розкажіть про розділові знаки в складнопідрядних реченнях з однією і кількома підрядними частинами; наведіть приклади.

7. Чим складні безсполучникові речення відрізняються від сполучникових?

8. Скільки частин може входити до складу безсполучникових складних речень?

9. Як поєднуються на письмі частини безсполучникових складних речень?

10. Які смислові відношення існують між частинами безсполучникових складних речень, якими засобами виражаються вони на письмі? Деталізуйте, наводячи приклади, коли між цими частинами ставляться: кома; крапка з комою; двокрапка; тире.

11. З'ясуйте стилістичну роль безсполучникових складних речень.

336. Виконайте тестові завдання.

1. Спонукальним є речення:

А Як високо сходить сонце весною! (*О. Гончар*).

Б Буяли всіма кольорами південні дивовижні квіти (*О. Іваненко*).

В Чи зможе художник змалювати ось такий петрівчанський вечір? (*М. Стельмах*).

Г Любіть Україну всім серцем своїм і всіми своїми ділами (*В. Сосюра*).

Д Сонце ледве пробивалося крізь листя (*В. Винниченко*).

2. Простий ускладнений дієслівний присудок є в реченні:

А Авто мчало широким автобаном вже за міською околицею (*М. Босак*).

Б Деталі довідаєтесь дорогою (*М. Босак*).

В Зрідка зблискували зорі (*Р. Іванчук*).

Г Виблискував, переливався сяйвом сніг (*І. Ільєнко*).

Д Батько взяв таки з собою молодшого сина.

3. Присудок виражений фразеологізмом у реченні:
 А Я вам даю п'ятнадцять хвилин на роздуми (Ю. Яновський).
 Б Ллється і ллється місячне світло (О. Гончар).
 В Учитель обвів поглядом клас (Р. Іваничук).
 Г Синє небо всипане було зорями (М. Коцюбинський).
 Д Стояла дзвінка осінь (О. Югов).
4. Складений іменний присудок є в реченні:
 А Моє дитинство проминуло ось у цьому просторі (У. Самчук).
 Б Лічу я тільки сонячні години (Микола Зеров).
 В Попід тинами спориші, сиві од роси (А. Головка).
 Г Ромашки подекуди на картинах завбільшки з соняшники (М. Босак).
 Д Все небо було засноване хмарами (І. Нечуй-Левицький).
5. Складений дієслівний присудок є в реченні:
 А Транслювалася чергова молодіжна програма (М. Босак).
 Б Річечка, гублячись у зеленій низинній гущавині, біжить та й біжить (В. Козаченко).
 В До занять лишилося два тижні (С. Плачинда).
 Г Степові балки затоплювало літнє різнотрав'я (М. Босак).
 Д У травні в Закарпатті починають цвісти вузьколисті нарциси (М. Коцюбинський).
6. Підмет і присудок виражені неозначеною формою дієслова в реченні:
 А Будьте добрими — і станете щасливими (Буддійське прислів'я).
 Б Скромність — прикраса мудрості (Японське прислів'я).
 В Гарний це народний звичай — побажати людям новорічної днини здоров'я та гараздів (Я. Гоян).
 Г Знати багато мов — означає мати багато ключів до одного замка (Вольтер).
 Д Дружба — найбільший скарб після мудрості (І. Ільєнко).
7. Односкладним є речення:
 А Особливо помітнішою, яскравішою стала його усмішка (Григорій Тютюнник).
 Б Картинками старих дитячих книг здається далеч (М. Рильський).
 В Говорили, радилися, сперечались (М. Сиротюк).
 Г На сірому небі показалося блакитне озерце (М. Коцюбинський).
 Д Далі від берега море стає прозоре й чисте (О. Гончар).
8. Пунктуаційну помилку допущено в реченні:
 А Доброта — це найбільше досягнення людини, найбільш прекрасне і святе (І. Цюпа).
 Б І враз затремтіло молоде листя, зашамотіло, струсило з себе дощ самоцвітів (М. Коцюбинський).
 В Дощові крапельки на деревах і травах мерехтіли червоно-зеленими іскорками, сповнювали ліс тоненьким дзвоном (Григір Тютюнник).
 Г Вона стояла навпроти парубка, як намальована (Панас Мирний).
 Д Я знав міста, ліси і гори, і в морі бачив кораблі (А. Малишко).
9. Складнопідрядним є речення:

А Зеленим духом дихнули смереки, зеленим сміхом засміялись трави, на всьому світі тільки дві барви: у зеленій — земля, у блакитній — небо (*М. Коцюбинський*).

Б Минають дні, минає літо, настала осінь, шелестить пожовкле листя... (*Т. Шевченко*).

В Схід якось одразу наповнився перлисто-рожевим сяйвом, і по ньому розгонисто шугонули промінці (*М. Стельмах*).

Г Хотів би я знати, про що той струмочок у мріях своїх гомонить між травою? (*П. Тичина*).

Д Грозою вмито перші ніжні трави, в квітневий сад розчинено вікно, і серце позбувається печалі: весні таїти смуток не дано! (*В. Кузьменко*).

10. Встановіть відповідність між складнопідрядними реченнями і видами їх підрядних обставинних частин:

1. Часу.	А Помилки друзів ми повинні вміти виправляти або зносити, коли вони несерйозні (<i>Г. Сковорода</i>).
2. Мети.	Б Хто питає, той не блудить (<i>Нар. творчість</i>).
3. Умови.	В Жива краса жовтневої пори, дарма що осінь млоу небо вкрила (<i>Д. Луценко</i>).
4. Допустове.	Г Стрілки годинника зійшлися на десятки, коли подзвонили у двері (<i>О. Жовна</i>).
	Д Соняшники високо попіднімали свої жовті голови, щоб погрітися на сонці (<i>Панас Мирний</i>).

11. Складнопідрядним з кількома підрядними частинами є речення:

А Риба, щоб жити, має воду, птиця — має небо, а людина повинна мати землю (*М. Стельмах*).

Б У гаю щебетали соловейки, кували зозулі, туркотали горлиці, щебетало всякептаство (*І. Нечуй-Левицький*).

В Сонце ще не зійшло, хоч на східному прюзі небо налилося багряним спалахом, неначе якийсь незримий художник заґрунтував його червоними барвами, щоб відбити на велетенській картині рожевий схід (*І. Цюпа*).

Г Весна переходила в літо, але в місті це було помітно дуже мало (*М. Чернявський*).

Д Широкою панорамою розгортається сонячний пейзаж — золота осінь: зжаті поля, молотьба біля скирд... (*А. Головка*).

12. Пунктуаційну помилку допущено в реченні:

А Яблунька схилялась над ними, і всяяна квітами земля дихала на них живими свіжими ароматами ночі (*О. Гончар*).

Б На неокрає пречисте небо висипали міцні весняні зорі, і навіть світло лампочки не заважало цій степовій південній казці (*Василь Шевчук*).

В Розпогодилось, і навколо заблищали калюжі (*О. Жовна*).

Г Місяць підіймається все вище, і краплі, зриваючись з дерев, мерехтять самоцвітами і своїм однотонним перестуком заколисують землю (*М. Стельмах*).

Д Вранці сніг заблищав так, ніби зима жменями понасипала блискіток, і вони всі сяяли і промінилися (*О. Іваненко*).

*Ніжна, мила, світанкова,
Ясна, чиста, коліскова,
Найдорожча, добра, власна,*

*Мудра, сонячна, прекрасна,
Солов'їна, барвінкова,
Українська рідна мова!*

Олександр Пархоменко

СЛОВО — НОСІЙ ДОБРА, ІСТИНИ І КРАСИ

§ 23. Різновиди аудіювання. Докладний переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням

(Слухаємо, читаємо, говоримо, спостерігаємо, аналізуємо, моделюємо)

➤ **Зверніть увагу!**

Цей спеціальний урок з розвитку мовлення є першим серед таких уроків у новому навчальному році, що проводяться відповідно до календарного планування. На ньому ви матимете змогу узагальнити відомості про види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), над якими працюватимете протягом року, і зокрема про особливості аудіювання як найпоширенішого виду мовленнєвої діяльності.

Зверніть увагу на те, що кожний такий урок містить дві теми. Наприклад, перша тема «Слово — носій добра, істини й краси» об'єднує всю роботу на уроці, а назва параграфа «Різновиди аудіювання. Докладний переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням» передбачає вид роботи (це усний переказ тексту з виконанням творчого завдання, а в інших випадках може бути твір, доповідь, реферат, виступ під час дискусії, аудіювання, читання мовчки, діалог тощо).

Під темами уроку (у дужках) зазначається, якими вміннями ви оволодіватимете під час опрацювання поданого в цьому параграфі матеріалу (наприклад, під час ознайомлення з матеріалом цього уроку ви вдосконалюватимете вміння читати, слухати, будувати усні висловлення, учитиметеся спостерігати, аналізувати, моделювати). Отже, такі записи до кожного параграфа уроку з розвитку мовлення допомагатимуть вам аналізувати свою діяльність на уроці, визначати її результати. Велику увагу приділено вдосконаленню вашої культури спілкування і поведінки в різних мовленнєвих ситуаціях, а рубрика «Зі скарбниці крилатих висловів» сприятиме збагаченню вашого мовлення. Подані варіанти домашніх завдань допоможуть самостійно визначитися у ваших рівнях сформованості знань і вмінь з української (рідної) мови.

337. І. Прочитайте текст. Пригадайте, що ви знаєте про види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), їх особливості.

Аудіювання (слухання і розуміння) — вид мовленнєвої діяльності, тісно пов'язаний з усним мовленням, хоча можна слухати і озвучене писемне мовлення (наприклад, читання книжок уголос; останні новини

по радіо тощо). Проте можна слухати і не розуміти, наприклад, слухати носіїв мови, якої ви не знаєте, а отже, не розуміти мовця. Тому і вживають термін *аудіювання*, який означає *слухання і розуміння*. Без слухання неможливе спілкування в повсякденному житті, засвоєння інформації як у школі, так і поза її межами.

Розрізняють такі види аудіювання:

Ознайомлювальне — сприйняття почутого тексту в цілому, коли слухачеві достатньо визначити, про що йшлося у почутому висловлюванні, яка його основна думка; **докладне** — це усвідомлення якщо не всіх, то найголовніших смислових блоків тексту чи висловлювання залежно від настанови, яку ставить перед собою той, хто сприймає почуте; **критичне** — сприйняття тексту базується на глобальному і докладному, проте воно ще вимагає критичного осмислення сприйнятого на слух, висловлення свого погляду на те, про що говориться у висловлюванні, умотивованої згоди чи незгоди з основною думкою автора, його аргументацією, формою вираження думки тощо.

Слухати співрозмовника можна по-різному. Зокрема існують орієнтовні прийоми аудіювання, наприклад:

мовчазне слухання і розуміння, яке передбачає вміння мовчати, не заважати мовленню співрозмовника своїми зауваженнями. Воно може супроводжуватися мімікою згоди-незгоди, розуміння-нерозуміння, запитання, подиву, посмішкою, уважним поглядом, киванням голови тощо. Усе це — несловесні засоби мовлення.

Немовчазне слухання пов'язане з тим, що слухач втручається в мовлення того, хто говорить, проте це робить дуже **ввічливо**. Наприклад, доцільно звернутися до мовця за уточненням типу: «*Вибачте (перепрошую), я вас не зрозумів, повторіть, будь ласка, ще раз...*»; «*Що ви маєте на увазі, поясніть, будь ласка, свою думку...*». Запитання повинні бути конкретними: «*Я не зрозумів (ла), хто...; коли...; де...; чому...; що означає...; як виправити...; яка відмінність...; хотілося б уточнити, з'ясувати ...*» і т.п.

Проте ніколи не перебивайте співрозмовника, не перекрикуйте, не задавайте запитання, недослухавши до кінця висловлювання мовця. Завжди пам'ятайте про культуру спілкування.

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання:

1. Якими видами мовленнєвої діяльності вам доводиться в житті користуватися найчастіше?
2. Які розрізняють види аудіювання, чим вони відрізняються?
3. Назвіть прийоми аудіювання.
4. Оцініть власне вміння слухати і зробіть висновок про те, що слід зробити для його вдосконалення.

338. I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

Ми часто вживаємо слово «культура». Із тлумачного словника довідуємося, що це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених фізичною і розумовою працею людей, на відміну від явищ природи. Отже, це результат людської діяльності.

Культура тісно пов'язана з культурою мовлення людини, яка передбачає рівень володіння людиною нормами усної і писемної літературної мови, а крім того, передбачає майстерне володіння мовцем виражальними засобами літературної мови у різних обставинах спілкування. Оволодіння культурою мовлення є життєвою необхідністю кожної людини в суспільстві.

Головним завданням культури мовлення є формування навичок літературного мовного спілкування, засвоєння літературних мовних норм, оволодіння лексичним, стильовим багатством рідної мови і не лише в письмовій, а й в усній формі, бо останнім часом спостерігаються недоліки саме в усному мовленні. Поширення так званого «суржика», який свідчить про бідність людської думки, мовленнєвої культури людини.

Високий розвиток культури мовлення є показником загальної культури людини, її духовного багатства, вихованості. Відомий польський письменник-фантаст Станіслав Лем говорив: «Мова для культури — те саме, що центральна нервова система для людини». Ось чому передові країни світу так дбайливо ставляться до розвитку культури, зокрема до захисту рідного слова.

Дбати про культуру мовлення в суспільстві — це не тільки турбуватися про забезпечення вільного володіння нормами літературної мови, а й про розширення сфери застосування рідного слова, формування національної свідомості громадян, виховання любові до рідної мови.

Дехто говорить: «Яка різниця, як я говорю і якою мовою?» Але люди, які недбало ставляться до своєї мовної культури, по-перше, позбавлені почуття власної гідності, а по-друге, вони не можуть стати у суспільстві творцями оригінальних ідей, бо байдуже ставлення до своєї мови понижує рівень їхньої культури і можливість якнайповніше виразити у творчості свою особистість, проявити себе у будь-якій галузі суспільної діяльності. Це вже доведено науковими дослідженнями. Отож, дбаймо про культуру мовлення (*В. Цимбалюк*).

II. Дайте відповіді на подані нижче запитання.

1. Що передбачає культура мовлення?
2. Яке основне завдання культури мовлення?
3. Чому так важливо дбати про культуру мовлення?

III. Перекажіть усно текст, доповнивши його роздумом про те, як ви працюєте над удосконаленням власного мовлення. Розкрийте зміст поданого нижче вислову.

**Зі скарбниці
крилатих
висловів**

Людина створила культуру, а культура — людину.
Людина реалізується в культурі думки, культурі праці
й культурі мови (*В. Русанівський*).

339. Напишіть невеликий твір-роздум на тему «Слово — носій добра, істини і краси», використавши для його початку вислів відомого мовознавця І. Вихованця (с. 123) і доповнивши словами, які можуть зацікавити своїм значенням, походженням, звучанням, написанням тощо.

Багато таємниць є у світі, і одна з найбільших з-поміж них — мова. Здається, ми знаємо якесь слово, немовби розуміємо його. Проте все, що закладено в нього протягом віків, нерідко не можемо повною мірою видобути. Потрібно докласти чимало зусиль, щоб заховане у слові постало перед нами у всій красі, глибині, неповторності (*І. Вихованець*).

ГОВОРИ З ПЕРЕКОНАННЯМ — СЛОВА І ВПЛИВ НА СЛУХАЧІВ ПРИЙДУТЬ САМІ СОБОЮ (Й. - В. Гете)

§ 24. Виступ під час дискусії на морально-етичну тему

(Слухаємо, читаємо, говоримо, аналізуємо, узагальнюємо, моделюємо)

340. Пригадайте, що означають слова *дискусія**, *диспут**, *полеміка**. За потреби скористайтеся тлумачним словником у кінці підручника. Чи доводилося вам брати участь у дискусії? Що вам здалося найскладнішим?

341. І. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Складіть план (складний) прочитаного.

Усні виступи звичні в нашому житті. Кожному потрібно вміти виступити і на зборах, і з лекцією чи доповіддю, взяти участь у диспуті тощо.

В одних випадках є можливість підготуватися до виступу, в інших — немає. Тому часто є виступи як підготовлені, так і непідготовлені, наприклад, під час обговорення різноманітних питань виникають ситуації, коли потрібно відстояти свою думку, підтримати виступ іншого чи навпаки — заперечити висунуте положення, оцінити чийсь діяльність, відповісти на висловлені зауваження тощо. Як правило, такі виступи доводиться іноді продумувати і планувати протягом декількох хвилин.

Виступ під час дискусії — це роздум проблемного характеру. Автор такого роздуму намагається знайти розв'язання певної проблеми чи складного питання. Оскільки багато проблем, які постають у нашому житті, не передбачають однозначного розв'язання, то роздуми часто мають дискусійний характер.

Щоб виступ під час дискусії був цікавим, той, хто виступає, повинен сам бути зацікавленим у предметі свого висловлювання. Коли кажуть: людина спроможна добре виступити перед аудиторією, уміє самостійно роздумувати, сперечатися, відстоювати свої думки, судження тощо це означає, що вона не просто володіє необхідними знаннями, а й уміє їх використовувати практично, у неї добре сформовані риторичні вміння.

Композиція виступу дискусійного характеру здебільшого буває такою: вступна частина (указівка на те, що говоритиме той, хто виступає, і чому, зокрема чужа думка, що привернула увагу; погоджується чи не погоджується той, хто виступає, з цією думкою), основна частина (ствердження своєї думки — тези про певну проблему чи питання), докази (аргументи), висновки (пропозиції). Особливу увагу слід приділити формулюванню основної думки. Це допоможе вилучити зайве, надасть виступу чіткості, композиційної стрункості.

Коли в цілому задум виступу визрів, фіксують його у вигляді ключових слів, що утворюють «каркас» понять, на яких тримається публічний виступ.

Потім на основі ключових слів записують у повному словесному обсязі основну частину виступу, розподіляючи її на мікротеми і оформляючи кожен мікротему в окремому абзаці. Між абзацами мають бути логічні переходи, що пов'язують мікротему абзацу з попередньою мікротемою чи основною думкою.

Для переходів між окремими реченнями використовують сполучні слова та вирази типу: *унаслідок цього, незважаючи на це, тому що, через те, крім того, натомість, по-перше, по-друге, з цього погляду* тощо. Лише після завершення основної частини формулюють вступ і висновки, у яких, зазвичай, подаються посилання на основну частину.

У такому виступі часто використовується ілюстративний матеріал для доведення основної думки (тези) висловлювання. Ним може бути так званий місцевий матеріал (приклади з життя свого класу, школи тощо). Такий матеріал, безперечно, оживляє виступи, привертає увагу слухачів, викликає до нього інтерес. Крім того, під час такого виступу слід чітко уявляти, з якою метою говорить той, хто виступає, якої реакції слухачів він домагається.

Виступ дискусійного характеру намагайтеся будувати з доброзичливістю. **Навіть виступ проти якоїсь ідеї, думки потрібно будувати як підтримку позитивного, що є в запереченнях того, хто з вами сперечається.**

До основних способів виступу належать:

1. Читання тексту.
2. Відтворення тексту виступу по пам'яті з читанням окремих фрагментів.
3. Вільна імпровізація, * інтерпретація* підготовленого тексту виступу.
4. Відповіді на запитання.
5. Ведення полеміки.

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Якою має бути композиція виступу дискусійного характеру, як її потрібно дотримуватись, розкриваючи основну думку виступу?
2. Які способи виступу ви знаєте?
3. Чи доцільно, на вашу думку, заучувати перед виступом текст напам'ять?
4. Який тон, інтонацію потрібно вибрати, щоб викликати інтерес у слухачів до змісту виступу?
5. Як ви вважаєте, чи потрібно мовцеві спостерігати за виразом обличчя слухачів, установлювати контакт з аудиторією? Як це слід робити?

342. I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

УМІННЯ ПЕРЕКОНУВАТИ

Під час дискусії необхідно вміти швидко визначити головні проблеми й зосередити зусилля на їх розв'язанні.

Досвід показує, що в дискусії потрібно керуватися правилом: «Поступись опонентові всім, чим можна поступитися, і не стверджуй нічого такого, чого не можеш довести».

Якщо ви хочете переконати слухачів у правильності того, що говорите, то не досить буде сказати «це так і ось так». Не думайте, що люди повірять вам лише тому, що ви їм про це говорите. Щоб їх переконати, треба неодмінно викласти докази у формі фактів або свідчень.

Одним із видів доказу є посилання на авторитет*. Адже більшість знань нам опосередковано передали люди, які були або є фахівцями* у тій чи іншій галузі.

Щоб доказ був переконливим, необхідно назвати ім'я і прізвище авторитетної людини, на яку посилаєтесь. Замало сказати: «Багато визначних учених вважають, що...».

Щоб вплинути на аудиторію, промовець повинен бути впевнений у своїх силах, уміти завоювати повагу слухачів своїм виступом. Його мова має свідчити про те, що він досконало знає предмет і добре підготувався до виступу. Початок виступу має вирішальне значення для створення у слухачів приємного враження. Жести й міміка повинні бути невимушеними, а темп мовлення ні монотонним, ні надто швидким. Усе це належить до *несловесних виражальних засобів*.

Запальна дискусія закінчилася. Ваші аргументи перемогли, більшість учасників дискусії з вами погодилися. Аргументи іншої сторони було відкинуто. Постає себе на місце опонента. Подбайте про те, щоб ваш супротивник після дискусії не залишався самотнім, щоб він не відчував озлобленості і гіркоти поразки.

Запам'ятайте, що там, де один тріумфує, в іншого виникає неприємне відчуття програної справи. Натомість там, де ніхто не поводить себе як переможець, ніхто не відчуває себе переможеним (За І. Томаном).

II. Користуючись матеріалом тексту, визначте, яких вимог слід дотримуватися під час дискусії. Запишіть їх у формі пам'ятки. З'ясуйте значення слова *опонент** за тлумачним словником. Прочитайте вислів Бернарда Шоу і враховуйте цю пораду у своєму житті.

**Зі скарбниці
крилатих
висловів**

Є 50 способів сказати «так» і 500 способів сказати «ні» (Бернард Шоу).

343. I. Колективно перебудуйте поданий простий план на складний, додаючи відповідні підпункти, щоб конкретизувати основні вимоги до публічного виступу.

1. Прийоми підготовки до виступу.
2. Зміст і структура виступу.
3. Особистість мовця і його стосунки з людьми.
4. Виразальні засоби виступу (словесні, несловесні).
5. Уміння переконувати.
6. Редагування підготовленого тексту.
7. Виступ перед аудиторією.
8. Контроль і самоконтроль.

II. Стисло усно розкажіть про основні вимоги до публічного виступу, використовуючи конкретизований план і скориставшись поданою пам'яткою.

ПАМ'ЯТКА

Як готуватися до публічного виступу

1. Добре продумайте тему виступу; підготуйте заздалегідь матеріал, з яким збираєтесь виступати.
2. З'ясуйте мету і адресата мовлення: чи це бажання поінформувати слухачів, чи переконати їх у чомусь, спонукати до якоїсь дії чи розважити.
3. Згрупуйте матеріали відповідно до плану виступу, який є його основою.

4. Дбайте про композицію виступу (загальноприйнята композиція — *вступ, основна частина, висновок*).

5. Пам'ятайте, що розвивати думку можна по-різному: пояснювати, описувати, розповідати, доводити.

6. Добирайте відповідні виражальні *словесні* засоби, характерні для обраного стилю і типу мовлення, і *несловесні* засоби (жести, міміка, тон, інтонація, темп мовлення).

7. Напишіть повний текст виступу і кілька разів прочитайте його вголос удома комусь із рідних або друзям. Це допомагає уточнити зміст, знайти потрібні слова і необхідний тон, інтонацію тощо.

344. I. Прочитайте текст, у якому виправдовується загальновизнана негативна риса характеру — нескромність. У який спосіб автор тексту вдається до захисту (апології*) нескромності? Наскільки успішно це робиться?

НЕСКРОМНІСТЬ

Нескромний у всьому прагне взяти участь і у всякій долі стати дійовим чинником. Найвища нескромність — поставити себе врівень зі світом, а прирівнявши, відповідно, прийняти на себе весь тягар світового існування.

Із сказаного випливає, що ті, кого ми називаємо подвижниками*, хто прокладає дорогу новій справі і новим стосункам між людьми, можуть бути названі нескромними, наскільки простим і невибагливим не здавався б їхній спосіб життя. У самому існуванні полягає неприкрита зухвалість, небажання змиритися з тим, що є, і прийняти існуюче в його наявному вигляді. У творчості, подвижництві, усякому відкритті і навіть просто рішучому вчинкові виявляється очевидна нескромність. Небажання поринути у вульгарність, бути «як усі» — хіба вже саме це не нескромно?

Позбавте людину домагань, її духу, прищепіть їй беззаперечну повагу до довколишнього — і ви одержите абсолютно скромну особистість, що нічим не виділяється. Подібна людина настільки непримітна, що, здається, інколи вона зникає зовсім. І не знаєш напевно: чи то вона є, чи то її немає. А якщо пересвідчишся, що все ж ніби є, то і тоді мимовільно подумаєш: «Що вона є, що її немає — усе одно»... (Т. Флешлі, *учений, філософ*).

 II. Якщо ви залишилися переконаними, що нескромність — це вада людської натури, то підготуйте виступ дискусійного характеру, дібравши контраргументи, і спростуйте аргументи Т. Флешлі. Скористайтеся пам'яткою «*Як готуватися до публічного виступу*» і крилатими висловами. Поясніть їх зміст.

*Зі скарбниці
крилатих
висловів*

Скромність необхідно вважати деревом, корінь якого в русі, а плід у спокої (*Східна мудрість*).

Із розсудливості і скромності, змішаних з мужністю, може виникнути третя чеснота — справедливість (*Платон*).

Хочете, щоб про вас добре говорили? Самі про себе ні слова (*Б. Паскаль*).

§ 25. Підготовлений виступ під час дискусії на морально-етичну тему

(Читаємо, говоримо, аналізуємо, узагальнюємо, моделюємо)

345. I. Прочитайте текст. Яка його основна думка?

Полеміка, дискусія, диспут — це методи виявлення і доведення істини. Однак під час полеміки слід дотримуватися певних *правил і прийомів*.

По-перше, потрібно визначити предмет дискусії.

По-друге, необхідно точно сформулювати тези, які мають бути ясними і для опонента.

По-третє, у ході дискусії не можна відхилитися від теми полеміки, важливо дотримуватися логічної послідовності у доведенні своїх положень, обдумувати кожний логічний хід: не тільки свій, а й супротивника, не тільки реальний, а й можливий.

По-четверте, особливе значення під час диспуту має вміння слухати і розуміти *не тільки самого себе, а й свого супротивника*.

До відомих *прийомів* диспуту належать прийом удаваного «погодження» з опонентом, щоб завдати йому подвійного логічного удару, прийом передбачення можливих доказів опонента, щоб спростувати їх (*З підручника*).

II. Візьміть участь у дискусії з однокласниками на тему, підготовлену вдома, про нескромність як рису характеру людини. Пам'ятайте про способи і прийоми виступу, а також скористайтеся пам'яткою «*Як володіти голосом під час виступу*».

III. Оцініть результативність дискусії та обґрунтуйте своє твердження.

ПАМ'ЯТКА

Як володіти голосом під час виступу

1. Пристосовуйте свій голос до обстановки, де відбувається спілкування (не говоріть голосно в громадських місцях).

2. Хто говорить занадто тихо, справляє враження людини, яка не вірить у свої сили.

3. Не говоріть занадто голосно — це справляє враження агресивної людини.

4. Постійно тренуйте свій голос; найзручніший спосіб для цього — читання вголос, під час якого постійно контролюється правильність вимови.

5. Голос підвищують тоді, коли ставлять запитання, висловлюють радість, здивування. Якщо вам потрібно когось переконати, відповісти на запитання, то голос понижують.

6. Будьте тактовні: спочатку зважте, чи нікого не образить те, що ви хочете сказати, а тоді вже говоріть.

346. I. Прочитайте текст. Знайдіть у позиції автора слабкі місця і доведіть, що лукавство, нещирість — це людська вада.

ЛУКАВСТВО

Лукавому докоряють у тому, що він міняє своє ставлення до того самого залежно від зміни обставин. Справді, це часто виглядає непривабливо. Однак

завдяки такій поведінці лукава людина привчається розглядати всякий предмет різнобічно, виявляти різні його грані й властивості. Це, у свою чергу, гарний ґрунт для формування недогматичного*, гнучкого розуму.

І взагалі, я не розумію, за що засуджувати лукаву людину? Сучасне життя настільки складне й різноманітне, воно влаштоване так суперечливо, що вимагає від людини мати не два навіть, а двадцять два обличчя. І хто їх рахував? Кожен з нас грає безліч ролей, і як би ми впоралися з цією нелегкою справою, якби не виховання лукавством? Не я — сучасне суспільство саме щокроку виправдовує лукавство і вимагає його, неначе голодний — шматка хліба (*Т. Флешлі*).

II. У години дозвілля прочитайте цікаву книжку «Енциклопедія пороков» (К.: Наукова думка, 1996), у якій виправдовуються 100 людських вад і крайнощів людської вдачі. Потренуйтеся у спростуванні позиції автора. Водночас відзначте, у чому він має рацію. Прочитайте крилаті слова і запам'ятайте їх.

*Зі скарбниці
крилатих
висловів*

Обов'язок оратора — говорити правду (*Платон*).
Давайте людям відчуття їхню значущість — і робіть це щиро (*Д. Карнегі*).

347. I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Що ви знаєте про афінського філософа Сократа?

СЕКРЕТ СОКРАТА

У чому ж полягає він? Чи говорив він людям, що вони неправі? Зовсім ні! Будь-хто інший, тільки не Сократ. Він був дуже мудрим для цього. Його прийоми доказу, відомі тепер під назвою «сократівського методу», базувалися на отриманні ствердних відповідей. Він формулював свої запитання-твердження так, щоб його опонент змушений був з ним погоджуватися. Він вигравав одне твердження за іншим, доки не вибудовувався довгий ланцюг виграних «так». Сократ продовжував ставити запитання доти, доки його опонент, не встигнувши зміркувати, як це сталося, виявляв, що дійшов висновку, проти якого заперечував кілька хвилин тому.

Якщо ви хочете схилити людей до свого погляду, пам'ятайте правило: нехай ваш співрозмовник із самого початку буде відповідати вам «так, так» (*За Д. Карнегі*).

II. Прочитайте подані афоризми. Оберіть один із них як тему для виступу і підготуйтеся до нього. Пам'ятайте про «секрет» Сократа.

1. У собі самому шукай справжніх благ (*Г. Сковорода*). 2. Егоїзм заважає людині піклуватися про себе розумно (*В. Голобородько*). 3. Віра в себе — таїна життєвих успіхів (*Л. Силенко*). 4. Любов — це насамперед відповідальність, а потім уже насолода, радість (*В. Сухомлинський*).

МУДРІСТЬ БАГАТЬОХ ПОКОЛІНЬ

§ 26. Докладний переказ тексту художнього стилю мовлення

(Читаємо, говоримо, пишемо, аналізуємо, моделюємо)

348. I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Складіть план. До якого стилю мовлення належить текст? Знайдіть його основні ознаки. З'ясуйте, якого стилістичного ефекту досягає автор, використовуючи в тексті порівняння.

КРИЛАТІ МРІЇ

Вітряки з дитячих літ приваблювали Христину. Якесь вишукана, таємнича принада була в обрисах цих дерев'яних птиць, у глухому помахові їхніх крил, біля яких народжувався і клубився вітер. Темні, як осінні орачі, вони трудилися з ранку до пізньої ночі, викидаючи з своїх камінних душ струмочки запашного борошна. На цих тремтливих струмочках трималося селянське життя.

Христина найбільше любила весняні вітряки, саме тоді, коли вони, перелопачуючи вітер, затихали під великими туманними зорями. У цю пору звідусіль напливала така тиша, що навіть напівоглухлі мірошники чули, як із села по вогких нивах пробивалася бентежна задумана ніжність дівочих голосів.

Сьогодні ж, стривожена і радісна, Христина зупинилася біля вітряка і заніміла від здивування: невтомні крила його були білі й іскристі, мов зліплені з срібла. Оце й не зима, а вони, крутячись, клубили навколо себе хуртовину й порозтрушували навкруг стільки снігів. Аж схвилювалася від такої здогадки, тому входила всередину вітряка, мов у якусь недоказану казку.

А місяць і сніги творили біля дівчини своє диво. Здавалося, на рівних полях в'юнилися з кованого срібла непотоптані стежки. Обрисовувалися лінії дивовижних озер, а над самим обрієм в неспокої кількох хмарин відчувалася передвесняна вільгість.

Христина ще недавно відійшла від тих років, коли в найсолодших мріях їй усе хотілося кудись летіти. Ото, бувало, тільки сплющить очі, а руки враз легшають, стають крильми, і вона в радісному переляці підіймається-підіймається над хатами, летить понад левадами проноситься над ріками, лісами і все-все бачить, що робиться внизу: он діти, прикладаючи руки до очей, проводжають її захопленими поглядами, а мати жене до череди корівку і свариться на дочку; он рибалки притягують бредень із срібною рибою, а за рікою досягає-хилиться колосся, а над ним підіймається сонце, і воно теж, здається, зіткане із колосся. Отак і в сон щасливо влітала дівчина, де все було кращим або страшнішим, аніж в житті.

Може, через те що Христині найбільше в світі хотілося мати крила, вона й по землі не ходила, а наче літала. І ні одне весілля, ні одні танці, ні одне колядування не обходилося без неї. Навіть на буряках сапка у Христини теж не полола, а пританцьовувала, доганяючи найкращих поліельниць. І тільки в цьому році, трохи присмирніла непосида, коли вперше взула не перешиті, а нові чобітки, а на голову начепила півкрамниці стрічок і запишалася перед дзеркальцем, що вона вже таки дівчина. Це несподіване і захоплююче відкриття порадувало і розсмішило дівчину. Тому-то сама собі по-змовницьки підморгнула в дзеркальце, потім споважніла, ураз дійшовши до думки, що вона вже стала дорослою (*За М. Стельмахом*).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Чому Христину приваблювали вітряки?
2. Що викликало у Христини здивування?
3. Як вітряки пов'язувалися з мріями дівчини?
4. Визначте стилістичну належність тексту. Якими зображальними засобами виразності досягається його художність?

349. Прочитайте ще раз текст «Крилаті мрії», докладно (письмово) перекажіть його.

350. Напишіть невеликий твір-роздум на тему, пов'язану з проблемами сучасної родини, скориставшись, у разі потреби, основною думкою поданого тексту. Поясніть уживання в ньому розділових знаків.

У світі є батьки і діти. Твій батько і твоя мати — діти своїх батьків і матерів — твоїх дідусів і бабусь. Рід людський складається з поколінь — це велика мудрість нашого буття. Одночасно живуть у світі кілька поколінь — покоління, що відходить; перебуває в розквіті творчих сил, висхідне; і покоління, яке тільки-но з'явилося на світ і починає усвідомлювати своє буття. Крім безлічі інших відносин, наше життя рухається також відносинами поколінь. Ти — в поколінні висхідному. Перед тобою — високо над горизонтом сонце, до полудня ще дуже далеко, життя уявляється тобі неозорим, чарівно прекрасним, яскравим і водночас загадковим полем, ти сповнений сил і райдужних надій. Попереду тебе два покоління — покоління, для якого сонце в zenіті, і покоління, чие сонце схилилося на захід.

Людина смертна, але безсмертний народ. Його безсмертя — у наступності поколінь. Мудрість віків зберігається в книжках і нашій історії, а багатства народної душі зберігаються в пам'яті, серці, у вчинках старших поколінь — твоїх батьків. Тим, ким ти став і ким станеш у майбутньому, ти зобов'язаний старшим поколінням. Ти пригадай, як вразив тебе допитливий, пильний, вдумливий і разом з тим здивований погляд дідуся чи батька, — погляд, спрямований ніби в саму душу твою, погляд тривожний і неспокійний.

Це дід твій і батько твій намагаються побачити в тобі самих себе, замислюються, як їм удалося повторити себе в тобі, і що ти зумів створити сам в собі — своє. Вони мають право так дивитися на тебе.

Повага, шанування старших поколінь — закон нашого життя. Поважати старших треба тому, що вони мудріші, духовно багатші за тебе.

Кожної хвилини спілкування зі старшими вмій вчитися в них. Не будь самовпевненим. Не думай, що коли ти молодий і сповнений сил, — ти все можеш. Є речі, які посильні тільки для старості, тому що в ній — мудрість багатьох поколінь. Воля і слово старших — закон для всіх нас (*В. Сухомлинський*).

ДОБРЕ ГОВОРТИ — ЗНАЧИТЬ ПРОСТО ДОБРЕ ДУМАТИ ВГОЛОС (*Б. Ренан*)

§ 27. Доповідь у науковому стилі мовлення

(*Читаємо, говоримо, пишемо, аналізуємо, узагальнюємо, моделюємо*)

351. I. Чи часто вам доводилося виступати на зборах, семінарських заняттях? Чи вдалими були ваші виступи? Чи завжди слухачі розуміли те, про що ви хотіли їм повідомити, переконати? Що здалося вам найважчим у процесі підготовки?

II. Чим, на вашу думку, відрізняється доповідь від повідомлення, виступу, промови? Скористайтеся тлумачним словником.

352. I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Складіть до нього тези.

Мистецтво усного публічного виступу — складне мистецтво, але оволодіти хоча б його основами може кожен.

Д о п о в і д ь — один із найпоширеніших жанрів усного висловлювання. Здебільшого шкільні доповіді тематично пов'язані з виучуваними в школі предметами (це переказ суті якоїсь проблеми в одному із її аспектів). Основна мета такої доповіді — донести до слухача певну інформацію, щоб її зрозуміли і засвоїли.

Оскільки доповідь сприймається на слух і немає можливості (як під час читання написаного тексту) повернутися до її початку, середини, уточнити незрозуміле, доповідач повинен допомагати слухачам зрозуміти і запам'ятати новий матеріал: із самого початку зацікавити темою, підтримувати увагу протягом усього виступу, налагоджувати контакт.

Щоб такий виступ мав успіх, добре сприймався слухачами, необхідно зробити його оригінальним за будовою, своєрідним і неповторним. А для цього потрібно працювати над композицією доповіді.

Найпоширенішою структурою доповіді вважається така, що складається з трьох частин: вступу, основної частини, висновку. Кожна частина має свої особливості, які треба враховувати в процесі підготовки доповіді.

Від того, як оратор розпочав доповідь, значною мірою залежить успіх виступу. Невдалий початок знижує інтерес слухачів до теми, розсіює увагу.

У в с т у п і доповіді виділяється її тема (наприклад: «Темою моєї доповіді є «Походження і розвиток української мови»»). Далі вказуються причини вибору даної теми (актуальність проблеми, значення її для конкретної аудиторії, формулюється мета доповіді, іноді коротко викладається історія питання).

Досвідчені доповідачі рекомендують розпочинати виступ з цікавого прикладу, прислів'я чи приказки, крилатого вислову тощо. У вступі також може бути використано цитату, яка змусить слухачів задуматися над словами доповідача, глибше усвідомити висловлене положення.

О с н о в н а частина розпочинається із характеристики проблеми. Виділивши основний аспект проблеми, варто запропонувати слухачам перспективу обговорення (наприклад: «*Подальше обговорення проблеми, на наш погляд, доцільно зосередити навколо таких основних положень: 1)... ; 2)*... ; 3)... 4*). Перехід до обговорення кожної окремої тези надалі робить доповідь чіткою, логічною і дає змогу потім перейти до висновків.

Переконливе яскраве з а к і н ч е н н я доповіді запам'ятовується слухачам, залишає приємне враження про неї. Тому рекомендується наприкінці доповіді повторити основну думку, підсумувати найважливіші положення. Якщо перші слова оратора повинні завоювати увагу слухачів, то останні — покликані посилити ефект виступу.

Пам'ятайте, що слухачам не байдуже, куди дивиться доповідач. Нерідко можна спостерігати таку картину: робить учень доповідь, виступає на зборах і час від часу поглядає у вікно, кидає погляд на стіни, опускає очі, підводить до стелі, розглядає свої руки, тобто дивиться куди завгодно, тільки не на слухачів. Буває гірше: доповідач дивиться на аудиторію «відсутнім» поглядом. Чи можна говорити про взаєморозуміння між мовцем і аудиторією? Звичайно, ні.

Якщо ж під час виступу переводити повільно погляд з однієї частини аудиторії на іншу, то можна створити враження гарного зорового контакту зі слухачами. Саме за таких умов можна розраховувати на успіх.

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке доповідь? Яке її практичне значення?
2. Які види монологічного мовлення найчастіше трапляються в повсякденному житті?
3. Які існують варіанти підготовки доповіді та її виголошення?
4. Яких вимог слід дотримуватися в процесі підготовки і виголошення доповіді (скористайтеся пам'яткою «Як готуватися до публічного виступу» на с. 125).

353. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант

Уявіть ситуацію: ви стали учасником міжшкільної конференції на тему: «Традиції і символи українського народу». Підготуйте доповідь для виступу на цій конференції на одну із запропонованих тем: «Рушник в українських обрядах і звичаях», «Дерева-символи, тварини і птахи», «Символіка рослин у народних обрядах і піснях». Текст доповіді запишіть. Дотримуйтеся вимог, поданих у пам'ятці «Найважливіші вимоги до підготовки і виступу з доповіддю». Скористайтеся рекомендованою нижче літературою.

ПАМ'ЯТКА

Найважливіші вимоги до підготовки і виступу з доповіддю

1. Визначте адресата мовлення і мету спілкування.
2. Вдумайтеся в тему, визначте основну думку майбутньої доповіді.
3. Опрацюйте літературу з цієї теми, осмисліть її.
4. Добираючи матеріал, зверніть увагу на ті факти, які будуть цікаві аудиторії, перед якою буде виголошено доповідь; зробіть певні виписки.
5. Складіть робочий план і відповідно до нього систематизуйте дібраний матеріал.
6. Узагальніть основні положення кількох джерел для того, щоб думки, викладені в кількох працях, звучали повніше, переконливіше.
7. Запишіть текст доповіді повністю або частково (початок, кінцівку).
8. Виділіть терміни, незнайомі слова, уточніть вимову і наголошення слів.
9. Говоріть нешвидко, робіть паузи, дотримуйтеся правильної інтонації.
10. Виступаючи, завжди стежте за слухачами: якщо вас перестали слухати, змініть тон мовлення, наведіть цікавий факт, ніколи не намагайтеся перекричати аудиторію.
11. Якщо потрібно заглянути до рукопису, опустіть очі, не нахилиючи голови.
12. Стежте за своїм мовленням: уникайте слів-паразитів, не заповнюйте паузи звуками («е-е-е», «ну-у») та ін.
13. Будьте тактовними: дякуйте за кожне зауваження навіть тоді, коли ви з ним не згодні.
14. Перекажіть усно текст доповіді вдома (відводиться 10–12 хв.).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис (репринтне видання). — Мюнхен, 1966.

Борисенко В. Весільні звичаї та обряди в Україні. — К.: Наукова думка, 1988.

Боровський Я. Світогляд давніх киян. — Київ, 1992.
Братко-Кутинський О. Феномен України. — Київ, 1996.
Дмитренко М. та ін. Українські символи. — Київ, 1994.
Ковальчук О. Українське народознавство. — К.: Освіта, 1994.
Ой вербо, вербо. Українські народні пісні. — К.: Музична Україна, 1984.
Павленко Л. Біла лілея. — К.: Рад. письменник, 1988.
Скуратівський В. Берегиня. — К.: Рад. письменник, 1987.
Українська бувальщина. Ілюстративний етнографічний довідник. — К.: Либідь, 1993.

Цимбалюк В. Мова як генетичний код народу. Навчальний посібник для факультативних занять. — Тернопіль: Мандрівець, 2009.

Щедрий вечір. Колядки, щедрівки, засівалки. — Київ, 1992.

Другий варіант

Уявіть ситуацію: вам запропонували виступити на факультативі з української мови з доповіддю на тему «*З історії українських імен*». Підготуйте доповідь, запишіть її. Скористайтеся пам'яткою «*Найважливіші вимоги до підготовки і вступу з доповіддю*» і рекомендованою літературою.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Вихованець І. Таїна слова. — Київ, 1990.
Глинський І. Твоє ім'я — твій друг. — Київ, 1970.
Коваль Л. Слово про слова. — К.: Рад. школа, 1986.
Масенко Л. Українські імена і прізвища. — Київ, 1990.
Матвієнко Л. Рідне слово. — Київ, 1994.
Передрій Г., Карпенко Т. У світі власних назв. — Київ, 2005.
Потапенко О., Кузьменко В. Шкільний словник з українознавства. — Київ, 1995.
Редько Ю. Довідник українських прізвищ. — Київ, 1969.
Скрипник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей. — Київ, 1996.
Цимбалюк В. Мова як генетичний код народу. Навчальний посібник для факультативних занять. — Тернопіль: Мандрівець, 2009.

➤ Зверніть увагу!

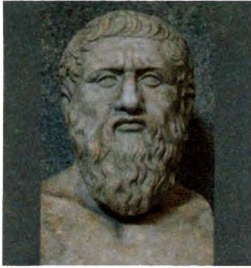
Під час підготовки доповіді використовуйте звернення до слухачів; для встановлення контакту з ними користуйтеся словосполученнями: *зверніть, будь ласка, увагу; як ви вже знаєте; на цьому вже наголошувалось; важливо підкреслити (виділити) такі питання, як ... ; як уже зазначалося тощо;* вставні слова і словосполучення: *отже, отож, таким чином, скажімо, наприклад* та ін.

КРАСНОМОВСТВО — ЦЕ МИСТЕЦТВО УПРАВЛЯТИ УМАМИ (Платон)

§ 28. Виступ з доповіддю

(Читаємо, говоримо, пишемо, спостерігаємо, аналізуємо, моделюємо)

354. І. Прочитайте текст. З'ясуйте стиль мовлення та основну думку. Визначте мовні засоби, характерні для цього стилю. Розгляньте портрет видатного політика, філософа і оратора. Як ви розумієте його вислів про красномовство?

Платон

Лекція, доповідь, виступ на зборах називаються жанрами усного монологічного мовлення: говорить одна людина, її мовлення не розраховане на словесну реакцію співрозмовника. Але чи добре це? Адже слухачам теж хочеться що-небудь сказати: заперечити оратору чи погодитися з ним, попросити уточнити якусь думку, роз'яснити щось, пояснити незрозуміле слово. Чому ж не прийнято перебивати лектора, оратора? Може, тоді цікавіше було б слухати виступ? Уявіть собі, що в залі сидить 20, 50, а то й більше людей. Що вийде, коли кожний слухач (бодай тільки один раз) перерве

оратора? Базар якийсь буде, а не лекція.

Але досвідчений оратор розуміє, що аудиторія краще сприйматиме виступ і з більшим інтересом слухатиме його, якщо монолог переходить у діалог, але в діалог особливий, який веде той, хто виступає.

Ось чому в практиці ораторського мистецтва відпрацьовані прийоми, які не тільки оживляють розповідь, надають їй виразності, а й діалогізують монологічне мовлення.

Одним із таких прийомів є *п и т а л ь н о - в і д п о в і д н и й* хід. Він полягає в тому, що оратор ставить запитання собі або слухачам і сам на них відповідає. Цей хід перетворює монологічне мовлення в діалог, робить слухачів мимовільними співрозмовниками оратора, активізує їхню увагу, залучає до наукового пошуку істини.

Крім цього прийому, у виступах часто використовуються так звані емоційні або *р и т о р и ч н і* запитання.

Особливістю риторичного запитання є те, що воно не вимагає відповіді, а служить для ствердження або заперечення чогось. Звернення із запитанням до аудиторії — ефективний прийом. Запитання, запропоноване слухачам, не тільки несе відповідну інформацію, а й залучає аудиторію до обговорення теми, змушує задуматися над порушеною проблемою.

До засобів виразності відносять також цитати. Декому з виступаючих здається, що цитування не вимагає особливого вміння. Проте і в цитуванні є свої особливості, свої позитивні й негативні сторони, які необхідно враховувати ораторові. А тому потрібно домагатися, щоб із дібраних для доповіді цитат використовувалися найцікавіші, найзмістовніші, оригінальні або найменш відомі. Не завжди доповідач уміло вводить цитату, не враховуючи, як вона сприймається на слух. Потрібно так її подавати, щоб слухачі легко зрозуміли, де її початок і кінець. Цитата має бути точною. Мовець повинен знати, кому належать слова, з якого джерела вони взяті. Іноді ці відомості повідомляють після цитати, іноді — у кінці виступу.

Отже, ви дізналися про основні виражальні засоби. Завдання кожного доповідача — оволодіти ними, сміливіше вводити їх у свої виступи, постійно вдосконалювати мовну майстерність, підвищуючи мовленнєву культуру (*За Л. Введенською*).

П. До якої форми мовлення належить доповідь, виступ на зборах, під час дискусії? Це діалог чи монолог? Обґрунтуйте свою думку. Назвіть необхідні засоби виразності (словесні і несловесні) для публічного виступу. Скористайтеся матеріалом поданого тексту.

355. Прочитайте текст. Чи можна його використати для початку доповіді на тему «*Дерева-символи, тварини і птахи*»? Які виражальні прийоми й засоби вжиті автором доповіді? Чи вдалося зацікавити слухачів темою? Відповідь аргументуйте.

Шановні друзі!

Майже в усіх народів є улюблені рослини-символи. У канадців — клен, у росіян — берізка, а в нас — верба й калина. Правду каже прислів'я: без верби й калини нема України.

Український народ завжди дбайливо охороняв і доглядав калину. Наруга над нею вкривала людину ганьбою. А як потрібна була калина в численних обрядах, особливо у весільному! Коли випікали коровай, неодмінно прикрашали його калиною. Також калиновим цвітом чи ягодами оздоблювали весільне вільце молодої. А верба, прикрашена квітами і свічечками, була центром купальського свята. Перед Великоднем ми святкуємо Вербну неділю.

Спробуємо розкрити етимологію* назв дерев-символів України. Цікаву гіпотезу щодо пояснення цих назв висунув О. Братко-Крутецький у своїй книзі «Феномен* України». Він розбиває слово «верба» на дві частини (вер-ба) і пояснює, що перша частина споріднена із такими словами, як «вершина», «верхній», «верховина», а друга — зі словом «баба» (колись так називали матір). Отже, верба, як своєрідна небесна матір, є символом галактики (Чумацького Шляху), небесного бога Сварога*, дерева життя або Березині.

Походження назви «калина» йде від «коло» або від «калити, розкалювати», що в обох випадках пов'язано з небесним вогнем, сонцем.

Наші предки вшановували гаї і ліси, вважаючи їх священними місцями, де мешкали боги. Тому на лісових галявинах відбувалися масові дійства, богослужіння, приносилися жертви богам. Особливе ставлення в людей було до дуба. Це дерево стало найголовнішим символом у наших предків. Такі дуби вважалися священними, їх оберігали. Так, на Рівненщині є дуб, якому 1200 років. Це найстаріше дерево в Україні. Особливо поширеними були такі гаї в Києві і Чернігові. Дуб став символом міцності й довговічності.

Хочу звернути вашу увагу на цікаві дослідження щодо походження назви дуба. Виявляється, що це слово індоєвропейського* походження, бо зустрічається у всіх індоєвропейських мовах і первісно мало значення «дерти» (обдирати кору). Інші дослідники виводять походження цього слова від грецького «будувати»... .

356. Прослухайте підготовлені вдома учнівські доповіді. Скористайтесь критичним різновидом слухання, який передбачає усвідомлення змісту почутого з висловленням власного ставлення до нього. Складіть письмовий відгук відповідно до поданого орієнтовного плану аналізу доповіді.

➤ Зверніть увагу!

Для того, щоб добре сприйняти почуте, треба вміти слухати до кінця, не роблячи поспішних висновків про правильність і змістовність виступу; постійно зосереджуватися на матеріалі виступу, виділяти основні положення і робити узагальнення почутого; призвичаїтися сидіти рівно, «не розвалюватися», «не лежати», не згинатися і т. п., виявляти увагу до того, хто виступає, дотримуючись культури слухання.

План аналізу учнівської доповіді

1. Зміст доповіді, його відповідність темі, адресату мовлення.
2. Логічність викладу матеріалу.
3. Дотримання характерних особливостей вибраного стилю мовлення.
4. Характер виголошення доповіді (голос, темп, інтонація, використання міміки, жестів).
5. Раціональне використання відведеного часу (приблизно 10 – 12 хв.).
6. Обраний варіант виголошення доповіді (написаний весь текст доповіді; виголошення з пам'яті, іноді заглядаючи в записи; наявність коротких записів, тез; виступ без будь-яких записів).
7. Використання виражальних засобів, риторичних запитань, цитат та ін.
8. Мовне оформлення.
9. Загальний висновок.

➤ Зверніть увагу!

До типових недоліків усних учнівських висловлювань відносять:

- 1) відсутність початкової фрази, яка організовує загальне висловлювання;
- 2) непродуманість у розшаруванні окремих його частин;
- 3) надуживання таких слів, як «ще», «ще є», «буде», «ну от» тощо;
- 4) відсутність зв'язку між частинами висловлювання;
- 5) невміння користуватися засобами вираження протиставних, причинно-наслідкових, класифікаційних та інших відношень.

357. Виголосіть свою доповідь перед ровесниками, дотримуючись пам'ятки «Найважливіші вимоги до підготовки і виступу з доповіддю». Ознайомтеся з висловом Леонардо да Вінчі, запам'ятайте його.

**Зі скарбниці
крилатих
висловів**

Суперник, який викриває ваші помилки, набагато корисніший для вас, ніж друг, який приховує їх (Леонардо да Вінчі).

358. Проведіть анкетування після прослуханих доповідей. Дайте відповіді на запитання.

1. Як сприйняли вашу доповідь слухачі?
2. Чи був контакт з аудиторією?
3. Якими засобами було його досягнуто?
4. Чи досягли ви взаєморозуміння зі слухачами?

359. Уявіть ситуацію: на класних зборах, присвячених темі «Рослини-символи в творчості українських художників», з доповіддю про картини художників виступила дівчина, яка навчалася в художній студії. Даючи відповідь на запитання анкети («Як сприйняли вашу доповідь слухачі?»), вона написала: «Деякі учні не слухали мій виступ, по-моєму, через те, що нічого в цьому не розуміють».

Як ви вважаєте, чи мала рацію дівчина в оцінці власного виступу? Чи не здається вам, що у відповіді відчувається нещирість до аудиторії, бажання поставити себе вище за слухачів? Що, на вашу думку, могло спричинити неуважність деяких учнів до її виступу? Яких вимог слід дотримуватися під час підготовки і виголошення доповіді?

СПІЛКУВАННЯ — ЦЕ ЄДИНА РОЗКІШ, ЯКА ГІДНА ЛЮДИНИ (А. Сент-Екзюпері)

§ 29. Діалог

(Читаємо, говоримо, пишемо, аналізуємо, моделюємо)

360. I. Прочитайте текст. Визначте основну думку. Розгляньте портрет стародавнього філософа Епіктета, про якого йтиметься в тексті. Складіть складний план і запишіть його.

Епіктет

II. Поясніть уживання тире й двокрапки в тексті.

Як відомо, взаємини з людьми можуть обмежуватися посмішкою, кивком голови та іншим жестом, але найчастіше — це привітання, а далі жвава розмова або поважна бесіда. Якщо художники мислять образами, музиканти — звуками, учені — поняттями, то всі разом, а з ними й решта суспільства, послуговуються *мовою, словом як основним засобом вияву наших думок*. Зрозуміло, що не можна навчитися думати, не вмючи говорити, і навпаки.

Що ж потрібно, аби оволодіти вмінням говорити? Певно, знати мову — цього замало, треба ще усвідомлювати, як і про що розмовляти. Опанувати мистецтво ведення бесіди людство намагається здавна. На основі багатого досвіду воно виробило основні правила бесіди. І кожне нове покоління вносить у неї свої особливості.

Ще стародавній філософ Епіктет пояснював, що людина має слухати вдвічі більше, ніж говорити. Мудрець наполягав:

— Краще слухати, як говорити.

Хтось запитав:

— Чому?

Мудрець відповів:

— Недарма Бог дав нам один язик і пару вух.

Дейл Карнегі пропонує простий спосіб стати найцікавішим співрозмовником: для цього, по-перше, слід бути уважним слухачем з початку і до кінця розмови, заохочуючи інших розповідати про себе, бо їх набагато більше цікавлять їхні проблеми, ніж ваші; по-друге, треба приєднатися до погляду співрозмовника.

Кажуть, що розумних і приємних співрозмовників так мало передусім тому, що більшість людей думає над тим, *що вони хочуть висловити, а не як необхідно відповісти*.

Пам'ятайте: розмова має бути цікавою для всіх учасників, а за характером — не монологом, а *діалогом*. Увічлива людина не дозволить собі випробувати терпінням свого співрозмовника, гаючи час у порожніх розмовах, галасливому марнослів'ї, безконечних паузах, болісному підшукуванню слів, промовлянні беззмістовних фраз (За О. Корніякою).

361. На основі поданих ситуацій складіть діалог, виконавши його в особах:

а) продавець зайнятий розмовою з приятелькою, а вам треба щось купити;

б) ваше замовлення виконане з дефектами. Ви звертаєтеся до майстра.

362. Використовуйте формули мовленнєвого етикету. Поясніть поданий нижче вислів давньогрецького філософа і вченого Арістотеля, розгляньте його портрет.

**Зі скарбниці
крилатих
висловів**

Розумна людина завжди знайде спільну мову з іншою розумною людиною, а дурень ніколи не погодиться ні з розумним, ні з дурним» (*Арістотель*).

Арістотель

363. Прочитайте. Наведіть синонімічні варіанти до таких висловів і поясніть, чим вони відрізняються.

1. А ось і я! 2. Коли ми зустрінемося? 3. Вас це влаштовує? 4. Що змусило Вас прийти? 5. Радий Вас бачити. 6. А я вже й не чекала вас! 7. Яка зустріч! 8. Скільки літ, скільки зим! 9. Кого я бачу! 10. З приємністю! 11. Не обіцяю. 12. Можливо, я прийду. 13. А чи можна в інший час? 14. Не чекали мене?

364. I. Кому й у якій ситуації ви скажете:

1. На жаль, не зможу. 2. Скільки літ, скільки зим! 3. Чим викликаний ваш прихід до мене? 4. Як гарно, що ви прийшли. 5. Оце так зустріч! 6. Даруйте, що змусив вас чекати. 7. Навряд чи зможу. 8. Коли ми зустрінемося? 9. Ви не зайняті сьогодні? 10. Домовилися. Обов'язково прийду. 11. Перепрошую, що прийшов без попередження. 12. Краще пізно, ніж ніколи.

II. Складіть три-чотири діалоги з наведеними репліками. Ознайомтеся з поданим нижче крилатим висловом, поясніть його зміст.

**Зі скарбниці
крилатих
висловів**

Чимало скарбниць у світі відкривається, як Сезам казкового Алі-Баби, словесним ключем (*Т. ван-Дейк, нідерландський лінгвіст*).

365. Прочитайте ситуації. Складіть діалоги (по декілька реплік) до кожної з них. Пам'ятайте про правила поведінки і мовленнєвий етикет.

1. Друг (подруга) продовжує займати вас розмовою, а ви хочете залишити його (її). Ви говорите... .

2. Ваш сусід по парті забруднив ваше сидіння. Ви підходите і говорите

3. Люди, які сидять позаду вас у кінотеатрі, заважають вам голосною розмовою. Ви звертаєтеся до них... .

4. Ваш знайомий укотре вже забуває повернути вашу річ (книжку, карту тощо). Ваша реакція

Завдання для самоконтролю

366. I. Товариськість людини не завжди означає приємне спілкування з нею. Є люди, які своєю «товариськістю» набридають майже з першої хвилини розмови. Якщо уважніше придивитися до свого оточення, то кожен може знайти таких людей. Задумайтеся, чи є ви приємним співрозмовником. На що вам слід звернути увагу для самовдосконалення поведінки й мовлення?

II. Виконайте завдання тесту «Чи є в мене проблеми з етикою під час спілкування?». Якщо ви позитивно відповіли на запитання 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, можете зарахувати собі по одному балу за кожну відповідь.

Тест «Чи є в мене проблеми з етикою під час спілкування?»

1. Що ви любите більше — слухати чи говорити?
2. Чи ви завжди можете знайти тему для розмови навіть з незнайомою людиною?
3. Чи завжди ви уважно слухаєте співрозмовника?
4. Чи ви любите давати поради?
5. Якщо тема розмови вам не цікава, чи будете ви про це натякати співрозмовникові?
6. Чи ви роздратовуєтеся, коли вас не слухають?
7. Чи є у вас особиста думка з кожного питання?
8. Якщо тема розмови вам не знайома, чи будете її розвивати?
9. Чи ви любите бути в центрі уваги?
10. Чи є хоча б три предмети, з яких ви володієте досить вагомими знаннями?
11. Чи ви гарний оратор?

Самооцінка (критерії оцінювання):

1–3 бали. Ви часто мовчазні і не настільки товариські, щоб вас не уникали. Спілкуватися з вами не завжди приємно, навпаки здебільшого дуже важко. Вам потрібно серйозно над цим задуматися.

4–8 балів. Ви, можливо, і не надто товариська людина, проте майже завжди уважний і приємний співрозмовник, хоча можете бути і не уважним, коли не в настрої, але ви не вимагаєте у такі хвилини особливої уваги до себе від навколишніх.

9–11 балів. Ви, мабуть, один із найприємніших людей у спілкуванні. Навряд чи друзі можуть без вас обійтися. Це прекрасно. Проте виникає одне запитання: вам справді приємно бути весь час у цій ролі, чи інколи доводиться грати, як на сцені?

ВИДАТНІ УКРАЇНЦІ: ІВАН МИКОЛАЙЧУК

§ 30. Контрольний докладний переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням

(Читаємо мовчки, пишемо, моделюємо)

Перевірте себе.

367. I. Прочитайте мовчки текст. Визначте його основну думку. Напишіть докладний переказ за самостійно складеним планом (складним). Розгляньте фото Івана Миколайчука.

Іван Миколайчук

УКРАЇНСЬКИЙ САМОРОДОК

Івана Миколайчука називали обличчям і душею українського поетичного кіно, блискучим самородком. Він був особливий, народний, справжній, найкращий.

Іван народився 1941 року на Буковині. Закінчив Чернівецьке музичне училище, театр-студію при Чернівецькому музично-драматичному театрі, театральний інститут імені І. Карпенка-Карого.

У кіно дебютував ще студентом. Ролі молодого Тараса Шевченка у фільмі «Сон» та Івана Палійчука у «Тінях забутих предків» одразу принесли йому загальне визнання. Кінострічка «Тіні забутих предків» була визнана однією з двадцяти найкращих картин світу. Безперечно, успіхові цього фільму сприяла участь у ньому талановитих митців і передусім Івана Миколайчука. Майже випадково потрапивши на кінопроби, він приголомшив своєю грою всю творчу групу. Після блискучого дебюту в кіно його знімали часто, і він запам'ятовувався в більшості картинах. Запам'ятовувався навіть тоді, коли йому, по суті, й не було чого грати, але він «витягував» роль завдяки своєму вмінню створити образ майже з нічого.

Іван уособлював яскравого романтика, націленого на рух угору. З фільму «Білий птах з чорною ознакою» починається нова сторінка у його творчості — він стає ще й сценаристом.

У яскравому фільмі Бориса Івченка «Пропала грамота» Іван був не тільки виконавцем колоритної ролі козака Василя, а й фактично співрежисером. Він працював над музичним оформленням фільму. Він відходив від традиційного кіно, віддаючи перевагу філософському.

У сімдесяті роки ХХ ст. Івана звинуватили в націоналізмі за те, що він намагався пояснити різницю між націоналізмом і патріотизмом. А після фільму «Білий птах з чорною ознакою» його життя зовсім ускладнилося. Поклали на полицю і «Тіні забутих предків». Так поступово Миколайчука почали відлучати від творчого процесу.

І досі залишається загадкою, як Іванові вдалося втілити давню мрію — зняти свій фільм. «Вавилон ХХ» прозвучав як вибух в українському кіноматографі. Яскравий, наповнений фантастичними і водночас реальними образами фільм увібрав у себе все найкраще, що міг їй дати Миколайчук-сценарист, Миколайчук-режисер, Миколайчук-актор.

Постійні потрясіння, заборони творчих задумів, «табу» на фільми спричинили до того, що в серпні 1987 року Івана Миколайчука не стало. Кажуть, того року, коли він помер, на стави його рідного села прилетіли лебеді. Люди назвали їх Івановими... (З журналу).

II. Виконайте творче завдання: напишіть про своє враження від розповіді про життя і творчість українського актора, режисера і сценариста Івана Миколайчука або від перегляду фільмів за його участю.

§ 31. Робота над виправленням помилок, допущених у письмовій роботі (Читаємо, пишемо, аналізуємо)

368. Прочитайте свою письмову роботу. За умовними позначеннями вчителя з'ясуйте, яких помилок ви допустились. Удоскональте свій переказ з погляду змісту, послідовності викладу та мовного оформлення, скориставшись поданим переліком текстових недоліків.

ПАМ'ЯТКА

Текстові недоліки, які трапляються в усному і писемному мовленні

1) невідповідність змісту темі (у творах) або недостатнє відтворення змісту (у переказі);

- 2) наявність елементів змісту поза темою;
- 3) неповний виклад, пропуски важливого матеріалу;
- 4) безсистемність викладу матеріалу, непослідовне розташування речень і абзаців;
- 5) відсутність смислового зв'язку між частинами тексту;
- 6) відсутні чи невдалі зачин або кінцівка твору;
- 7) незавершеність міркувань, необґрунтованість тверджень;
- 8) невідповідність композиції твору обраному типу мовлення.

369. Прочитайте письмову роботу вашого однокласника. Визначте, які помилки з погляду змісту, послідовності викладу і мовного оформлення допущено в ній.

370. Напишіть невеликий твір розповідного характеру на тему «Як я працюю над власним самовдосконаленням» (*самовдосконалення* — це вдосконалення самого себе — розумове, фізичне, моральне і т. ін., підвищення своєї майстерності).

СПРИЙМАННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ

§ 32. Аудіювання тексту художнього стилю мовлення

(Слухаємо, аналізуємо, узагальнюємо)

371. Перевірте себе. I. Прослухайте запропонований учителем текст художнього стилю мовлення. Оскільки це контрольна робота, то текст має бути для вас незнайомий, тому його немає в підручнику. Намагайтеся під час слухання зрозуміти його якнайкраще. Після цього потрібно відповісти на запитання за текстом. Будьте уважні в процесі вибору правильної відповіді із запропонованих учителем варіантів.

II. Прочитайте подані прислів'я. Дотримуйтеся цих народних порад у повсякденному житті. Запам'ятайте деякі з них.

*Зі скарбниці
крилатих
висловів*

1. Слухай перший, говори останній. 2. Мовчання сотні слів варте. 3. Слухай багато, а говори мало. 4. Хто говорить — сіє, хто слухає — жне. 5. Не вислухана мова — не варта нічого. 6. Хто має добрі вуха, май і доброго язика. 7. Раз промовчиш, де слід, і відвернеш тисячу бід. 8. Де багато слів, там мало мудрості (*З нар. творчості*).

ХАЙ ОЖИВАЄ ІСТИНА СТАРА: ЛЮДИНА ПОЧИНАЄТЬСЯ З ДОБРА

§ 33. Стаття на морально-етичну тему в публіцистичному стилі

(Читаємо, говоримо, пишемо, аналізуємо, узагальнюємо, моделюємо)

372. Прочитайте текст, визначте його основну думку. До якого стилю мовлення він належить? Відповідь аргументуйте. Складіть план.

Добро і Зло — міфологічні персонажі, які виступають, як правило, у дуалістичних міфах і базуються на протиставленні двох символів — корисних і шкідливих; персонажі давньоукраїнського фольклору.

Між Добром і Злом постійно точиться боротьба, яка за народними устремліннями, бажаннями повинна закінчуватися перемогою першого.

Етимологічний словник української мови зазначає історичну спорідненість слів *добрий*, *добро* зі словами на означення «хоробрий», «міцний», «корисний», «гарний», «граціозний». Слова «злий», «зло» споріднені у своєму походженні із лексемами, що означають «лихий», «грубий», «нахаба», «кривда», «несправедливість», «ударити», «фальш», «брехня».

У народі поняття Добра і Зла пов'язувалися з такими важливими категоріями, як людина, рід, діло, розум, доля, душа, серце та ін. У стародавніх іменах *Доброслав*, *Добромисл* теж не випадково є перша частина. Називаючи так дітей, батьки вірили, що у них буде добра, світла доля. У стародавніх колядках, побажаннях, примовках люди зичили один одному саме добра. Коли зустрічались: «Доброго здоров'я!», «Доброго вечора!», «Дай, Боже, час добрий!» Коли були у гостях, прощаючись, теж зичили тільки добра: «На добро!», «У добрий час» (побажання щасливої дороги у житті). Існував звичай платити добром за добро, і хто його порушував, піддавався загальному осуду.

Усна народна творчість і нині розглядає Добро і Зло як антиподи, віддаючи перевагу першому. Наприклад: «Добре роби, добре й буде», «Добро довго пам'ятається, а лихо ще довше», «Хто людям добра бажає, той і собі має», «Добре діло роби сміло», «До доброї криниці стежка утоптана», «Добрий чоловік надійніше кам'яного мосту», «Від добра добра не шукають», «Усе добре переймай, а зла уникай», «З добрим поживеш — добре й переймеш, з лихим зійдешся — і свого позбудешся».

Водночас добро і зло нині — це моральні категорії, у яких даються позитивна і негативна оцінка людям, явищам, подіям тощо. Добро розглядають як морально-позитивне у мотивах діяльності людини, суспільстві, зло — негоже, негативне. Протягом багатовікового розвитку історії Добро і Зло пояснювали як надприродні незалежні від людини сили, як вираження лише емоцій людини, як історичні поняття, що мають конкретний зміст і відображають реальні умови життя в суспільстві (За О. Потапенком).

374. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Доберіть заголовок. Доведіть, що текст належить до публіцистичного стилю мовлення. Які особливості характерні для цього стилю? З'ясуйте тип мовлення. Чи можна цей текст віднести до такого жанру, як стаття в газету, журнал?

Є така тонка і ніжна, сильна і мужня, недоторканна і незламна річ — гідність людської особистості. У житті людина зустрічається з красою і підлістю, радістю і горем; у її духовному житті бувають години торжества і години страждання; душу її стрясає всепоглинаюча любов і відчуття мерзенності; бувають такі повороти і збіги обставин, коли треба відмовлятися від задоволення й піти на жертву в ім'я блага рідної, близької людини, особливо блага дружини й дітей, треба підвестися силою своїх думок, переконань над почуттями й емоційними поривами.

Усе це вимагає гідності. Треба з гідністю жити, працювати, користуватися матеріальними і духовними благами, на які ти маєш право, з гідністю переживати радість і горе, з гідністю хворіти і зустрічати свою останню годину. У найважчих обставинах — навіть тоді, коли життя здається

неможливим, не можна переступати ту грань, за якою кінчається владарювання розуму над нашими вчинками і починається темна стихія інстинктів та егоїстичних бажань. Бережи, утверджуй, розвивай, піднось свою людську гідність! Корінь твоєї гідності — у благородних переконаннях і думках.

Гідність — це мудра влада тримати себе в руках. Благородство твоєї людської особистості виявляється в тому, наскільки мудро і тонко ти зумів визначити, що гідне і що негідне. Гідне повинне стати самою суттю твоєї духовної культури, негідне нехай викликає в тебе презирство, огиду (В. Сухомлинський).

➤ Зверніть увагу!

Стаття в газету — це твір-роздум проблемного характеру. Завдання автора статті — звернути увагу читача на якусь важливу, актуальну проблему, переконати його в справедливості чи помилковості якоїсь думки, ідеї. Сила статті не в насиченості фактами, а в узагальненнях, які спираються на аналіз явищ, подій.

375. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Яким має бути емоційний світ морально-порядної людини? Запишіть. Задумайтеся над проблемою вашого емоційного світу.

Видатний педагог В. Сухомлинський у своїй книжці «Як виховати справжню людину» розповідає про те, як він формував у своїх учнів такі поняття, як ставлення до людей і обов'язок перед ними, ставлення до батьків, рідних, близьких, розуміння життя, добра і зла в ньому, виконання високих моральних якостей і норм поведінки.

Ось дев'ять недостойних речей, на зневазі яких ґрунтується емоційний світ морально-порядної людини:

негідно здобувати своє благополуччя, радість, задоволення, спокій за рахунок утисків, невлаштованості, засмученості, хвилювань іншої людини;

негідно залишати людину в біді, небезпеці, проходити байдуже повз чуже горе, смуток, страждання;

негідно користуватися результатами праці інших, ховатися за чужу спину;

негідно бути боязким, розслабленим, ганебно проявляти нерішучість, відступати перед небезпекою;

негідно давати волю потребам і пристрастям, які нібито визволилися від контролю людського духу;

негідно мовчати, коли твоє слово — це чесність, благородство і мужність, а мовчання — малодушність і підлість;

негідно справжній людині не тільки брехати, лицемірити, плазувати, підлаштовуватися під чийсь волю, а й не мати власного погляду, втратити своє обличчя;

негідно легковажно кидатися словами, давати обіцянки, що їх не можна виконати;

негідно бути спокійним і незворушним, коли поруч з тобою важко жінці.

В. Сухомлинський підкреслював, що тонкість внутрішнього світу людини, благородство її морально-емоційних стосунків не можна утвердити без високої культури словесного виховання (3 кн. «Шкільний меридіан»).

376. Уявіть ситуацію: вам запропонували взяти участь у випуску рукописного журналу «Люди навколо нас». Напишіть до нього статтю у публіцистичному стилі на тему «Хай оживає істина стара: людина починається з добра». Пригадайте, як писати статтю, скориставшись пам'яткою.

ПАМ'ЯТКА

Як писати статтю

1. Вдумайтеся в тему, сформулюйте основну думку висловлювання.
2. Дбайте про правильне розуміння теми та глибину і повноту її розкриття.
3. Для підтвердження своїх думок використовуйте життєвий досвід, наводьте лише достовірні факти і конкретний ілюстративний матеріал.
4. Викладайте матеріал переконливо, дбаючи про доказовість основних положень.
5. Доцільно і правильно цитуйте.
6. Дотримуйтеся композиційної стрункості, пропорційності частин твору, логічної послідовності у викладі думок.
7. Намагайтеся робити висновки й узагальнення, у яких міститиметься особисте ставлення до подій, оцінка фактів.
8. Користуйтеся різними типами мовлення, дотримуйтесь єдності обраного стилю мовлення.
9. Стежте за грамотністю.

ДОСВІД МОЖНА ПРИДБАТИ ЗА ДОПОМОГОЮ ДІЯЛЬНОСТІ, А ВДОСКОНАЛИТИ З ЧАСОМ (В. Шекспір)

§ 34. Ділове мовлення

(Читаємо, говоримо, пишемо, спостерігаємо, аналізуємо)

377. Прочитайте мовчки текст. Скористайтеся вивчальним різновидом читання. Визначте його основну думку і стиль мовлення. Про які вимоги, що ставляться до офіційного документа, ви дізналися вперше? Скажіть, чому саме до точності викладу в текстах офіційно-ділового стилю ставляться особливо високі вимоги. Назвіть стилі мовлення, у яких точність є важливою стильовою рисою.

Ділове мовлення — це особливий стилістичний шар літературної мови, який відрізняється від інших стилів мовлення не тільки лексичними, морфологічними і синтаксичними особливостями, а й певними композиційними синонімами й стереотипними зворотами мовлення, зручними для практики ведення ділових паперів.

Діловий папір — це носій офіційної інформації, від нього залежить регулювання ділових стосунків, характер взаємин між державами, установами й організаціями, членами суспільства. Тому документ повинен бути повноцінним джерелом спілкування, з усіх поглядів правильним.

Ділове мовлення — один із видів писемного мовлення, який характеризується особливостями стилю, лексики, сфери використання.

Кожна людина повинна вміти скласти й написати заяву, довідку, доручення, розписку, автобіографію, протокол, характеристику, правильно написати доповідну записку, заповнити анкету, скласти текст телеграми, написати план роботи, запрошення тощо.

Для всіх текстів рукописних чи друкованих документів характерні такі ознаки, як: ясність, точність, компактність, стислість викладу з використанням термінології, часте вживання віддієслівних іменників, відіменних прийменників (*на основі, за рахунок, згідно з, з метою* та ін.), складних сполучників (*унаслідок того що, у зв'язку з тим що, зважаючи на те що*), розповідний характер викладу, перевага прямого порядку слів у реченнях, слабка індивідуалізація стилю мовця, повна відсутність художньо-зображальних засобів.

В офіційно-діловому стилі до точності мовлення ставляться найвищі вимоги. Вони виявляються у використанні спеціальних термінів, дат, цифрових даних, у точній назві установ.

Лаконічність ділового мовлення досягається стислістю слів і використанням спеціальних форм паперів.

Щоб правильно оформити різноманітні ділові папери, потрібно враховувати особливості офіційно-ділового стилю мовлення, дотримуватись основних вимог до будь-якого документа, а саме:

1) додержуватися прийнятих у даному суспільстві форм ділових паперів, їх структури та ін.;

2) дотримуватися норм сучасної української літературної мови, не вживати калёк, використовувати загальновідомі, зрозумілі слова й конструкції;

3) не використовувати просторічних, діалектних, розмовних, емоційно-експресивних мовних засобів;

4) домагатися логічної завершеності, чіткості висловлювань, точності викладу, вичерпності й переконливості обґрунтувань;

5) уникати двозначності, багатослів'я;

6) писати слова, відступаючи від краю аркуша (зліва), бо цього вимагають технічні умови (підшивання ділових паперів); не варто «втискувати» в рядок частину фрази, а потрібно перенести її в наступний рядок (не можна переносити в наступний рядок прізвище, залишаючи в попередньому ініціали; не слід відривати при перенесенні назви посад, звань від прізвищ);

7) дотримуватися пунктуаційних правил (після цифрових позначень може ставитися крапка, тоді речення розпочинається з великої літери, а фраза закінчується крапкою; цифрові й буквені позначення можуть подаватися з дужками (а), б); 1), 2) і т. д.), тоді перше слово переліку пишеться з малої літери; словесна нумерація передбачає здебільшого завершене речення, крапку в його кінці, кому після вставного слова *по-перше* і т. ін.

378. Випишіть групи мовних засобів у такій послідовності:

1) часто вживаються в офіційно-діловому стилі; 2) можуть уживатися в цьому стилі; 3) не вживаються в офіційно-діловому стилі.

Розмовна лексика, слова загального роду, неповні речення, особлива поетична лексика, архаїзми, повні поширені речення, складносурядні речення, звертання, вставні слова, слова в переносному значенні, визначення-епітети, офіційна термінологія, стійкий прямий порядок слів, слова іншомовного походження, фразеологізми офіційного характеру.

379. Прочитайте. Визначте, які слова в наведених синонімічних рядах можуть бути вжиті в діловому мовленні. Наведіть приклади. Свій вибір умотивуйте.

Особистий, індивідуальний, персональний.
Обмежений, вузький, однобічний, недалекий.
Переважно, головним чином, в основному, більшою мірою, здебільшого.

**Зі скарбниці
крилатих
висловів**

Доки не навчений, не соромся вчитися (*Г. Сковорода*).

380. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Доберіть заголовок. Поясніть вислів у поданій нижче рубриці «Зі скарбниці крилатих висловів».

Спілкуючись, ділові люди дотримуються певного етикету, тобто встановлених норм і правил поведінки людей у суспільстві. Тим часом культура ділового спілкування передбачає ще й обов'язковий мовленнєвий етикет, норми мовної (мовленнєвої) поведінки, які, як свідчить практика, істотно впливають на успіх спілкування.

Багато форм мовленнєвого етикету в українській мові дає змогу в кожній конкретній ситуації вибрати найвідповідніше слово вітання, подяки, вибачення, прощання тощо. Вибір зумовлюється багатством словника людини, її загальною інтелектуальною культурою. Важливо пам'ятати, що вдале, доречне слово, вимовлене з повагою до співрозмовника, створює добру емоційну основу спілкування. Бажання діяти, творити виникає у колективі, де панує щире, доброзичливе, вимогливе, відповідальне слово (*За Л. Бондарчук*).

**Зі скарбниці
крилатих
висловів**

Слово є образом дії (*Солон, давньогрецький поет і політичний діяч*).

НОСІ ОФІЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

§ 35. Протокол. Витяг з протоколу

(Слухаємо, читаємо, говоримо, пишемо, аналізуємо, моделюємо)

381. Пригадайте, що таке протокол. До якого стилю мовлення він належить? Які мовні засоби вживаються в ньому? Чим відрізняється простий протокол від складного? Скористайтеся поданим матеріалом.

Протокол — це офіційний документ колегіальних* органів, у якому фіксуються: 1) хід засідань, нарад, зборів, конференцій тощо; 2) склад присутніх; 3) питання, які розглядаються; 4) прийняті рішення.

Протокол ведеться під час засідання колегіального органу.

Як і всі документи, протокол має чітко визначену структуру й форму. До основних частин протоколу належать: вступна частина (номер протоколу; назва того, що фіксується, — збори, нарада, засідання; відомості про присутніх, записується кількість їх або перераховуються прізвища та ініціали; склад президії, порядок денний).

Основний текст протоколу поділяється на розділи, які відповідають пунктам порядку денного. Вони складаються з рубрик: «Слухали» й «Ухвалили», а також «Виступили» — у складному, або розгорнутому вигляді.

У такому протоколі відбивається весь хід зборів чи засідання, точно й повно (але не докладно) записуються непрямою мовою кожне повідомлення і виступ.

З питань, які мають особливо важливе значення, приймають не рішення чи ухвалу, а резолюцію (постанову).

Резолюція, як правило, містить розгорнутий вступ, який називається констатувальною частиною. У вступі описується фактичний матеріал, дається оцінка виконаної роботи (традиційно спочатку говориться про успіхи, потім про недоліки), визначаються завдання для подальшої роботи, а в резолюції (постанові) зазначаються заходи, спрямовані на виконання поставлених завдань.

382. Прочитайте зразок протоколу. Визначте, що саме становить його фактичний зміст. Які особливості мови характерні для протоколів? Поясніть вислів «*протокольна мова*».

Зразок:

ПРОТОКОЛ № 4

класних зборів учнів 11 класу Броварської ЗНЗ №2 I–III ступенів
від 25 грудня 2010 року

На зборах присутні 30 осіб.

Голова зборів — Федоренко В.

Секретар — Бурчак Л.

Порядок денний:

1. Підсумки успішності й поведінки учнів 11 класу за I семестр 2009/2010 навчального року.
2. Організація вечора, присвяченого зустрічі Нового року.

I. СЛУХАЛИ: Про підсумки успішності та поведінки учнів 11 класу за I семестр 2009/2010 навчального року.

Інформація старости класу Гончарук Н.

Гончарук Н. відзначила, що переважна більшість учнів має успішність високого й достатнього рівнів. Проте є учні, які мають низькі бали успішності (Сиротенко Т., Скиба А. — з алгебри і геометрії, Матвійчук П. — з історії).

ВИСТУПИЛИ:

Миколайчук С. нагадала, що Сиротенко Т. довго хворіла в цьому півріччі. Вона вважає, що учениці треба допомогти, і запропонувала свою допомогу з алгебри й геометрії.

Василенко А. зазначив, що Скиба А. і Матвійчук П. несумлінно ставляться до навчання, часто пропускають уроки, приходять на заняття не підготовленими.

УХВАЛИЛИ:

1. Скибі А. і Матвійчуку П. серйозно і відповідально ставитися до навчання.

2. Доручити Миколайчук С. допомогти з алгебри і геометрії Сиротенко Т.

3. 26 січня 2010 заслухати звіт усіх, хто мав низьку успішність, про їхні навчальні досягнення.

II. СЛУХАЛИ: Про організацію новорічного вечора. (Інформація Ткаченко О.).

У своїй інформації Ткаченко О. зазначила, що якість проведення новорічного свята залежатиме від його організації. Тому запропонувала добре продумати, хто відповідатиме за організацію і проведення вечора, випуск цікавого новорічного номера стіннівки.

УХВАЛИЛИ:

1. Новорічний вечір провести 27 грудня.
2. Відповідальними за організацію і проведення вечора призначити Кириченка С., Грицай Ю., Пономаренко В.
3. Відповідальний за випуск новорічного номера стіннівки — Степанчук В.

Голова зборів
Секретар

Федоренко В.
Бурчак Л.

➤ **Зверніть увагу!**

Після слів «На зборах присутні 30 осіб» двокрапка не ставиться, оскільки немає переліку; якщо йде перелік прізвищ (наприклад, «Присутні: Іванчук О., Борисенко Л.» і т. д.), двокрапка ставиться обов'язково.

383. Проаналізуйте фрагмент протоколу. Знайдіть помилки, допущені під час складання документа. Скористайтесь *реквізитами** протоколу.

Реквізити протоколу:

- 1) назва установи та її підвідомчість; 2) назва документа; 3) найменування колегіального органу; 4) вид засідання; 5) дата засідання; 6) номер; 7) місце проведення; 8) ініціали, прізвища секретаря (секретаріату) і голови; 9) склад присутніх (список або число); 10) порядок денний; 11) текст протоколу; 12) перелік додатків (якщо вони є); 13) підписи.

ПРОТОКОЛ № 2
засідання учнівської ради 11-А класу

Порядок денний:

1. Про роботу з естетичного виховання (доповідає *Середа А.*).
2. Гуманітарна допомога дитячому будинку.
- 3 першого питання **слухали:** інформацію відповідального за роботу з естетичного виховання **Сидоренка А.**, який повідомив, що план роботи виконується. Не завжди дотримується зазначений термін проведення заходу, але це часто пов'язано з об'єктивними причинами. Удаło пройшов вечір поезії, у якому особливо активну участь взяли учні нашого класу. Проте більшість учнів все ще не активні, не хочуть брати участь у вечорах, екскурсіях.

Палій В.: Думаю, що потрібно уважніше продумувати план. Для цього передбачати заходи, які цікаві для більшості учнів класу.

Петруньок Л.: Але ж вони голосували за цей план.

Палій В.: Для цього в плані слід не вказувати число, коли, наприклад, відбудеться відвідання музею чи театру.

Гончаренко В.: Роботу з естетичного виховання організовано непогано.

Учні стараються, дістають квитки, домовляються про екскурсії, зустрічі з цікавими людьми. Це не так просто, а буває, що йти майже ніхто не хоче.

384. Прочитайте текст. Про що ви дізналися? Розгляньте зразок такого документа.

Часто для ведення різних офіційних справ виникає необхідність у так званому «витязі із протоколу».

Витяг із протоколу — це копія частини протоколу. Один із наймасовіших видів документації, що надсилається (передається) окремим особам (підприємствам). Він має такі **реквізити**: назва виду документа (витяг із протоколу); номер відповідного документа, назва органу, засідання, наради; дата; порядок денний; питання і текст з нього; підпис (переносять реквізит з оригіналу*, але голова і секретар не підписується); позначка про завірення (у правому верхньому куті аркуша).

Зразок:

ВИТЯГ ІЗ ПРОТОКОЛУ
засідання батьківського комітету ЗНЗ № 12 м. Житомира
від __ грудня 2010 року

СЛУХАЛИ 1: Інформацію голови батьківського комітету про перевірку стану дитячого харчування в школі.

УХВАЛИЛИ:

1. Вважати стан дитячого харчування в школі задовільним.
2. Потребує особливої уваги стан забезпечення шкільної їдальні якісними молоком і соками.
3. Від батьківського комітету призначити відповідальною Михайлюк Г.М.

Голова засідання
Секретар

Кузьменко Т.І.
Жук К.О.

385. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант

Напишіть протокол (складний) зборів чи засідання (на вибір): 1) у яких ви самі брали участь; 2) про роботу редколегії; 3) про проведення в школі конкурсу на краще виконання пісні. Дотримуйтеся вимог, поданих у попередніх вправах.

Другий варіант

Напишіть витяг із протоколу засідання педагогічної ради про організацію літнього відпочинку учнів.

КУЛЬТУРА СЛОВА Й ДОКУМЕНТА

§ 36. Діловий лист. Доручення. Розписка

(Читаємо, говоримо, пишемо, спостерігаємо, аналізуємо, моделюємо)

386. I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

Лист — це поширений вид документації, один із способів обміну інформацією. Службові листи належать до основних засобів встановлення і

підтримки офіційних, службових контактів між підприємствами, організаціями, установами, фірмами й закладами.

За тематичною ознакою умовно поділяють кореспонденцію на **ділову і комерційну**.

Комерційні листи фіксують укладення й виконання комерційної угоди. За їх допомогою розв'язуються питання збуту продукції (послуг) постачання. До чисто комерційних видів ділового листування належать: листи-запити, пропозиції, листи-рекламації*, відповіді на ці види листів.

За допомогою *ділових* листів розв'язують організаційні питання, правові проблеми, а також питання економічних відносин кореспондентів. Ділові листи вирізняються різноманітними формами: це може бути розписка, повідомлення, запрошення або протокол, рекламний проект, що викладається на багатьох сторінках.

Ділова кореспонденція завжди має офіційний характер.

За функціональною ознакою ділові листи поділяють на ініціативні й листи-відповіді (листи-прохання, листи-звернення, листи-пропозиції, листи-запити, листи-вимоги).

Діловий лист може відправлятися традиційною чи електронною поштою, факсимільним*, телеграфним зв'язком тощо.

За структурними ознаками ділові листи поділяються на *стандартні й нестандартні*. Стандартні листи розв'язують типові питання регулярних економіко-правових ситуацій. Під час їх складання використовуються стандартні фрази, синтаксичні конструкції, стандартний формат паперу, реквізити тощо. Ці листи мають чітко визначену *структуру*: вступ, мотивацію та основну частину.

Нестандартний діловий лист є авторським листом. Він менш формалізований, може мати експресивні елементи. У цьому жанрі офіційно-ділового стилю автор може продемонструвати своє вміння користуватися виражальними засобами мови і неординарність викладу думок.

Обов'язковими *реквізитами офіційних паперів* є такі:

назва організації (організація, її структурний відділ); довідкові відомості про організацію (адреса, номери телефонів, факсів, електронної пошти), дата документа, реєстраційний номер документа, посилання на номер і дату вхідного документа, адресат, текст документа, підпис, відмітка про виконавця.

Назва організації й довідкові відомості про організацію (адресанта) ставляться у верхньому лівому куті аркуша.

Нижче ліворуч пишуть дату документа, яка позначається арабськими цифрами (08.10.10) або словесно-цифровим способом (21 січня 2010 р.). Дата проставляється у день підписання документа.

Реєстраційний номер документа — це його порядковий номер, який ставиться під датою.

Адресатом ділової кореспонденції можуть бути організації, їх структурні підрозділи, посадові й фізичні особи. Цей реквізит розташовується у правому верхньому куті листа. Назва організації та її структурного підрозділу пишеться в називному відмінку. Посаду, прізвище особи, якій адресовано документ, зазначають у давальному відмінку:

Діловий лист повинен бути стислим, зазвичай його обсяг не перевищує 1–2 аркуші. Текст офіційного листа обов'язково містить звертання до адресата.

Під текстом ставиться підпис, до якого входять назва посади особи, що підписала документ, її особистий підпис і його розшифрування. Нижче ліворуч зазначається прізвище виконавця (укладача листа) та його телефон (За Г. Волкотруб).

II. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Назвіть види офіційних листів за тематичною ознакою.
2. Які питання розв'язуються за допомогою ділових листів?
3. Якими є ділові листи за функціональною ознакою?
4. Якою є структура стандартних листів?
4. Назвіть обов'язкові реквізити ділових листів.
5. Яким повинен бути за змістом офіційний лист?

8 387. Ділове листування передбачає дотримання певних мовленнєвих правил, використання мовних формул. Ознайомтеся з ними і запам'ятайте їх. Прочитайте нижче пораду Езопа і намагайтеся дотримуватися її в житті.

1. Починати листа необхідно із звертання, яке є формою ввічливості.

До найпоширеніших належать: *Шановний, вельмишановний, глибокошановний, високошановний, високоповажний (ім'я та по батькові)!*; *Шановний пане ...!*; *Шановні панове! Шановні колеги!*

2. Першою частиною будь-якого листа є мотивація, що пояснює спонукальні мотиви, причини складання листа. Наприклад: *Зважаючи на ...; з огляду на неотримання ...; у зв'язку з невідповідністю...; унаслідок затримки отримання вантажу...; ураховуючи зміни цін...*

3. Дієслова вживаються переважно у формі 1-ї особи однини і множини: *Прошу Вас...; повідомляємо вам...; вважаємо необхідним повідомити вам, що... ...; цим повідомляємо вам, що...; бажаємо успіхів... та ін.*

**Зі скарбниці
крилатих
висловів**

З ким доводиться мати справу, з тим будь поступливим і чемним (Езоп).

8 388. Запишіть звертання для використання в офіційному листі, поставивши їх в ключній формі.

Андрій Вадимович, Юрій Іванович, Тарас Андрійович, Євген Григорович, Наталія Петрівна, Лідія Миколаївна, Неллі Володимирівна, Сергій Євгенійович, Ольга Євгеніївна; пан міністр, пан учитель, пані лікар; колега Юлій, подруга Надія.

➤ **Зверніть увагу!**

Кличний відмінок уживається віддавна, є виявом природної потреби ніби наблизитися словом до особи, предмета, явища — цю комунікативну функцію і виконує зміна закінчення іменника.

У звертаннях, що складаються з *двох власних назв* — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Юрію Васильовичу! Маріє Тимофіївно! Анатолію Миколайовичу! Петре Борисовичу!*

У звертаннях, що складаються з *двох загальних назв*, правопис дозволяє друге слово вживати або в кличному, або в називному відмінку: *пане вчителю* і *пане вчитель*.

У звертаннях, що складаються із *загальної назви та імені*, використовується форма кличного відмінка: *добродійко Маріє, друже Іване*.

У звертаннях, що складаються із *загальної назви і прізвища*, останнє завжди виступає у формі називного відмінка: *пані Голуб, добродію Мартинюк*.

389. Назвіть документ, користуючись яким одна особа дає право іншій від свого імені виконати певні дії (наприклад, одержати гроші, цінності та ін.). У яких випадках і з якою метою він видається? Чи доводилося вам його складати? Які труднощі при цьому виникали (у змісті, формі)? Скористайтеся поданим матеріалом.

Доручення — це документ, що дає право кому-небудь діяти від імені особи, що видала цей документ. Доручення бувають *службові* (коли доручає організація) і *особисті*; *разові* і на *тривалій* період. Якщо ж термін дії доручення не вказується, то воно зберігає силу протягом року.

Службове доручення здебільшого пишеться на спеціальних бланках, у яких від руки вказується, кому видається, що і де. Таке доручення може бути набране на комп'ютері.

В *особистому* дорученні пишеться:

1) назва документа; 2) хто доручає (прізвище, ім'я, по батькові); 3) кому доручається (прізвище, ім'я, по батькові в давальному відмінку); 4) що доручається (числові дані пишуться словами і цифрами); 5) назва установи чи організації, у якій будуть одержані товарно-матеріальні цінності; 6) дата видачі доручення; 7) підпис того, хто видав доручення; 8) засвідчення підпису відповідальною особою і печаткою.

Особисті доручення передають повноваження одній особі іншій. Здебільшого це доручення на отримання заробітної плати, стипендії, поштового переказу тощо.

390. I. Прочитайте зразок особистого доручення. Визначте, чи відповідає він вимогам, поданим у попередній вправі.

ДОРУЧЕННЯ

Я, учень 11 класу Тарасівського загальноосвітнього навчального закладу Маковей Олександр Андрійович, доручаю учневі 11 класу Зайченку Михайлу Петровичу одержати в ТОВ «Тарасівка» зароблені мною в серпні ц.р. гроші в сумі... () гривень.

Число

Підпис

О. Маковей

Печатка

Підпис Маковей О. А. посвідчую

Директор школи Підпис І. В. Пилипчук

II. Як на вашу думку, чи вважатиметься дійсним документ, у якому не вказано дати і немає підпису? Яке значення і яку мету має засвідчення підпису?

391. Складіть документ, у якому ви доручаєте своїй матері або батькові отримати вашу стипендію (у документі слід зазначити адресу матері або батька і паспортні дані — серія, №, ким виданий, число видачі). Запишіть доручення.

392. Прочитайте. Визначте основну думку тексту. Чи доводилося вам складати такий офіційний особистий документ?

Розписка — це документ, який підтверджує отримання документів, грошей, товарів тощо. Розписка оформляється за такою формою:

1) назва виду документа (розписка); 2) прізвище, ім'я, по батькові й посада того, хто дає розписку; 3) прізвище, ім'я, по батькові й посада того, кому дається розписка; 4) перелік того, що передається; 5) дата; 6) підпис отримувача.

Для матеріальних цінностей повинне даватися повне найменування, кількість отриманих предметів. Грошові суми обов'язково вказуються цифрами і прописом.

393. Прочитайте зразки розписок. Чи оформлені вони відповідно до вимог, які подано в попередній вправі?

Розписка

Я, Ярмолюк Валентина Іванівна, одержала від Ігнатенко Тетяни Борисівни 300 (триста) гривень. Зобов'язуюсь повернути цю суму до 30 серпня 2010 року.

Підпис

В.І. Ярмолюк

30 червня 2010 р.

Розписка

Я, Несторенко Володимир Денисович, староста навчальної групи №3 Педагогічного коледжу №1 м. Києва, отримав від завідувача складом туристичної бази «Рідні джерела» Пономаренка Віталія Анатолійовича 4 (чотири) намети для триденного походу.

Підпис

В.Д. Нестеренко

10.07.2010 р.

> Зверніть увагу!

Розписка пишеться обов'язково від руки в одному примірнику, і в ній не повинно бути ніяких виправлень чи підчисток.

394. Виконайте одне із поданих завдань.

Перший варіант

Напишіть розписку про отримання у бібліотеці словників.

Другий варіант

Напишіть доручення братові (сестрі) чи комусь із друзів про отримання поштового грошового переказу.

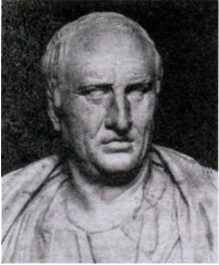
ВИДАТНІ ПОСТАТІ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

§ 37. Контрольний докладний переказ тексту публіцистичного стилю мовлення

(Читаємо мовчки, пишемо, моделюємо)

395. Перевірте себе. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Напишіть докладний переказ за самостійно складеним планом (складним). Розгляньте портрет давньоримського політика і філософа, видатного оратора.

Марк Туллій
Цицерон

ПОЕТАМИ НАРОДЖУЮТЬСЯ, ОРАТОРАМИ СТАЮТЬ

Багато тисячоліть тому знаменитий оратор Стародавнього Риму, видатний теоретик ораторського мистецтва Марк Туллій Цицерон виголосив фразу, яка стала крилатою і дійшла до наших днів: «Поетами народжуються, ораторами стають». Великий римлянин був упевнений, що з поетичним талантом людина народжується, а оратором можна стати, якщо докласти певних зусиль.

Цікаве й висловлювання А. Коні (юриста і громадського діяча, видатного судового оратора) про те, що потрібно розрізняти красномовність і вміння говорити публічно. Якщо красномовність — це дар, яким наділена людина від природи, то вміння виступати набувається в результаті повсякденної практики, систематичних тренувань.

Справді, гарним оратором може стати лише той, хто хоче ним стати, хто прагне цього, хто багато працює над собою. Звичайно, природні дані допомагають людині досягти кращих результатів, але самі по собі вони не є запорукою успіху.

Давайте звернемося до історії ораторського мистецтва.

Кому не відоме ім'я знаменитого давньогрецького оратора Демосфена? Проте, мабуть, не всі знають, що його виступи спочатку не мали успіху. Коли Демосфен виголошував першу промову, то народ сміявся з нього і, висловлюючи своє невдоволення, так кричав, що оратор не міг закінчити її. Тільки ціною величезних зусиль, постійної і наполегливої праці Демосфен домігся визнання сучасників.

Давньогрецький історик Плутарх у книзі «Порівняльний життєпис» розповідає про те, як Демосфен зумів побороти свої слабкості, позбувся недоліків, які йому заважали. Щоб зміцнити свій слабкий голос, навчитися жестикулювати, позувати перед слухачами, володіти мімікою, він влаштував собі в підземеллі кімнату для занять і працював там щодня.

Демосфен навчався ораторського мистецтва в інших відомих ораторів, його сучасників. Він уважно слухав їхні виступи, стежив за ходом роздумів, відзначав для себе позитивне і негативне. Він запам'ятовував удалі слова й вислови, а потім використовував їх у своїх виступах, придумував різні варіанти висловлення тієї самої думки, уносив до них поправки, шліфував, відточував, вибирав серед них кращий і найточніший варіант.

Уся майстерність Демосфена-оратора, уся його сила були здобуті постійною, наполегливою, цілеспрямованою працею.

Надзвичайно освіченим, різнобічним і невтомним оратором, за словами Плутарха, був Цицерон. Ще будучи підлітком, він з пристрасстю вбирав всяку науку, не нехтуючи ніякими знаннями. Завдяки працьовитості й природним здібностям, Цицерон став відомим серед своїх ровесників, а їхні батьки навіть приходили на заняття, щоб власними очима побачити Цицерона й переконалися в його блискучих успіхах.

Закінчивши шкільні заняття, Цицерон продовжував навчатися з величезною старанністю: знайомився з філософськими вченнями різних шкіл, вивчав грецьку мову, студював різні науки. Він відточував свою красномовність, як зброю. Наполегливо працював сам, відвідував знаменитих ораторів. Коли Цицерон став виступати захисником у суді, то його промови зразу ж привернули увагу сучасників.

Як бачите, видатні оратори багато працювали над собою, приділяли велику увагу повсякденній підготовці до публічних виступів.

І хай їхня ораторська діяльність буде прикладом для тих, хто захоче навчитися виступати в аудиторії, хто захоче стати справжнім оратором (За Л. Введенською).

СПРИЙМАННЯ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ.

§ 38. Читання мовчки тексту наукового стилю мовлення

(Читаємо, аналізуємо, узагальнюємо)

396. Перевірте себе.

I. Прочитайте вислів Макса Фріша і запам'ятайте його. Чи згодні ви з його твердженням?

II. Прочитайте мовчки запропонований учителем текст наукового стилю мовлення. Оскільки це контрольна робота, то текст має бути для вас незнайомий, тому його немає в підручнику. Намагайтеся під час читання зрозуміти його якнайкраще. Після цього потрібно відповісти на запитання за текстом. Будьте уважні в процесі вибору правильної відповіді із запропонованих учителем варіантів.

Зі скарбниці
крилатих
висловів

Насолода від читання захована, можливо, у тому, що читач виявляє багатство власних думок (Макс Фріш, швейцарський письменник).

ЛЮДИ ПЕРЕСТАЮТЬ ДУМАТИ, КОЛИ ПЕРЕСТАЮТЬ ЧИТАТИ (Д. Дідро)

§ 39. Реферат

(Читаємо, говоримо, аналізуємо, узагальнюємо, моделюємо)

397. I. Прочитайте текст. Виділіть у ньому ключові слова. Поясніть різницю між доповіддю і рефератом.

Відомо, що робота з книжкою вимагає не тільки вміння розібратися в змісті, відібрати істотне, основне, а й уміння дати певну оцінку прочитаному, зробити необхідні висновки.

Доповідь, розроблена на основі критичного огляду, вивчення декількох джерел, називається **рефератом**. В основі його лежить стислий переказ у письмовій формі чи у формі публічного виступу змісту книжки, результатів вивчення якоїсь проблеми, підсумків наукової роботи. У середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах підготовкою реферату вважають написання певного тексту, пов'язаного як із самостійною роботою школярів, студентів, так і з аналізом додаткової літератури, а також виступ на основі цього тексту на семінарі, конференції, у науковому гуртку тощо.

Щоб реферат був змістовним, необхідно приділити увагу доборові матеріалу. А для цього рекомендується використати не одне джерело, а декілька. Передусім потрібно з'ясувати, яка існує література з теми реферату, скласти її список. Користуючись різними каталогами (алфавітним, систематичним, тематичним), бібліографічними виданнями, довідковою літературою, ви знайдете необхідну вам літературу.

Працюючи з книжкою, потрібно насамперед налаштувати себе, дати собі цільову настанову: вивчити за книжкою те чи інше питання, яке потрібно висвітлити; критично проаналізувати зміст книжки; перевірити, чи збігається ваша оцінка якоїсь проблеми з думкою автора, інших авторитетних осіб; дібрати для реферату більш яскраві факти, приклади, цікаві положення та ін.

Подібні настанови допомагають цілеспрямованіше працювати з книжкою і передусім визначити різновид читання: (ознайомлювальне, вивчальне, вибіркоче, комбіноване). Під час *вивчального читання* книжка прочитується повністю, від початку до кінця, без будь-яких пропусків. Іноді для теми достатньо вивчити не всю книжку, а лише окремі її розділи, параграфи. Таке читання називається *вибіркочим*. *Комбіноване читання* — це суцільне читання одних частин і вибіркоче — інших.

Реферат, як і доповідь, містить три частини: вступ, основну частину і висновок. У вступі розкривається актуальність теми, її зв'язок з важливими проблемами сучасної практики, історія питання. Може бути поданий короткий огляд використаної в рефераті літератури. У висновку (заклучній частині) формулюються основні висновки з усього сказаного, указуються питання, які вдалося висвітлити більш-менш повно, і ті, які потребують подальшої роботи.

II. Дайте відповіді на запитання.

1. У яких життєвих ситуаціях доводиться писати реферати?
2. Із яких частин складається реферат?
3. Яких вимог слід дотримуватися, працюючи над ним?

398. Ознайомтеся зі зразками рефератів (підготовлених у попередні роки), їх структурою та оформленням. Чи знаєте ви, як потрібно оформляти реферат? Зверте свої міркування з поданим матеріалом.

➤ **Зверніть увагу!**

Під час оформлення реферату потрібно на титульній сторінці вказати назву установи, де виконано роботу, тему реферату, прізвище та ім'я її автора, клас (групу, гурток), де він навчається, рік написання, прізвище керівника роботи. Реферат має бути чітко написаним або віддрукованим.

Текст пишуть лише з одного боку аркуша, залишаючи ліворуч поля. Також ураховується загальний вигляд реферату, оформлення цитат, посилань, списку використаних джерел.

ПАМ'ЯТКА

Як писати реферат

1. Визначити адресата і мету спілкування.
2. Дібрати відповідну літературу.
3. Опрацювати дібрані джерела з робочими стислими помітками, закладками в книжці.
4. Скласти план відповідно до обсягу реферату (його пункти розкриваються приблизно на однаковій кількості сторінок).
5. Оформити яскравий, привабливий вступ.
6. Дати перелік основних висновків, узагальнень і рекомендацій.
7. Оптимальний обсяг реферату — 8–10 друкованих сторінок. Такий реферат потребує для усного викладу перед аудиторією 10–15 хвилин.
8. Під час усного виступу краще розповідати, а не читати реферат. Для цього скласти розгорнутий план-конспект на 2–4 сторінки.
9. Під час добору мовних засобів для написання реферату необхідно враховувати особливості наукового стилю мовлення.

399. I. Підготуйте реферат на одну із тем (на вибір):

«Культура ділового мовлення», «Мовленнєвий етикет, його жанри», «Мистецтво діалогу».

II. Під час підготовки реферату дотримуйтеся вимог, поданих у пам'ятці «Як писати реферат». Скористайтеся рекомендованою літературою.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Антисуржик. Вчімося ввічливо поводитись і правильно говорити / За заг. ред. О. Сербенської: Посібник. — Львів: Світ, 1994.

Антоненко-Давидович. Як ми говоримо. — К.: Вид. Дім «КМ Академія», 1994.

Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. — Львів: Світ, 1990.

Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. — К.: Рідна мова, 1998.

Бондарчук Л.І. Культура ділового мовлення: Навчальний посібник, видання доповн. і переробл. Житомир: ПП «Рута», Вид-во «Волинь», 2008.

Бугай Н.І. Український етикет: Посібник для дітей і дорослих. — К.: Бібліотека українця, 2000.

Буяльський Б.А. Як ми спілкуємося: Мовленнєвий етикет українського народу. — Вінниця: Велес, 2001.

Коваль А.П. Ділове спілкування: Навч. посібник. — К.: Либідь, 1993.

Корніяка О.М. Мистецтво гречності: Чи вміємо ми себе поводити? — К.: Либідь, 1995.

Потелло Н.Я. Українське ділове мовлення і спілкування. Навч. посібник. — К., 2003.

- Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. — Львів, 2001.
- Стахів М. Український комунікативний етикет: Нав.-метод. посіб. — К.: Знання, 2008.
- Томан І. Мистецтво говорити / Пер. з чеськ., 2-е вид. — К., 1989.
- Учітьсь висловлюватися / Білоусенко П.І., Арешенков Ю.О., Віняр Г.М. та ін. — К.: Рад. школа. 1990.

КУЛЬТУРА ДИСТАНЦІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

ТЕЛЕФОН — НЕ РОЗКІШ, А ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ

§ 40. Телефонна розмова як вид усного мовлення

(Слухаємо, читаємо, говоримо, спостерігаємо, аналізуємо, моделюємо)

400. I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

Телефонна розмова — це один із різновидів діалогічного мовлення, до того ж не візуального. Зупинимося на характерних особливостях телефонного діалогу.

У телефонній розмові чітко розмежовані комунікативні ролі співрозмовників: той, хто телефонує, повідомляє (*адресант*), і той, хто приймає повідомлення (*адресат, абонент*), можлива участь третьої особи — посередника, який допомагає встановити контакт адресанта з адресатом. З огляду на те, що співрозмовники не бачать одне одного, вони не можуть вдаватися до невербального (несловесного) спілкування, тобто приймати й передавати жести, міміку, сигнали очима тощо. Це позначається на «телефонній» мові, для якої характерні етикетні репліки-стереотипи (кліше, формули, шаблони). Особливо важливі для телефонної розмови слова ввічливості: «*вибачте*», «*перепрошую*», «*будь ласка*», «*дякую*», які під час безпосереднього спілкування можна іноді замінити привітною посмішкою, кивком голови, мімікою тощо.

Специфіка телефонної мови зумовлюється й низкою причин, передусім відсутністю візуального контакту між партнерами, ілюзорною просторовою близькістю співрозмовників, обмеженістю у часі та ймовірною наявністю технічних перешкод (поганою чутистю, втручанням сторонніх абонентів тощо).

Проте, незважаючи на всі ці завади на шляху до повноцінного спілкування, телефонна розмова надзвичайно розширює, прискорює й інтенсифікує наші контакти з навколишніми, дає змогу підтримувати їх тривалий час, а з уведенням у дію відеотелефону дає можливість навіть посміхнутися своєму співрозмовникові й побачити ще приязнішу посмішку у відповідь (проте, на жаль, ймовірне й протилежне емоційне забарвлення розмови) (*За О. Корніякою*).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Які характерні особливості діалогу по телефону?
2. Чим зумовлена специфіка телефонної мови і в чому вона полягає?
3. З ким найчастіше вам доводиться спілкуватися по телефону?

401. Складіть кілька діалогів на самостійно вибрану тему по телефону, дотримуючись правил спілкування й поданої нижче орієнтовної схеми.

➤ Зверніть увагу!

Спілкування по телефону можна подати у вигляді орієнтовної *схеми*:

1. Початковий етап спілкування.
2. Повідомлення мети дзвінка, іноді обговорення співрозмовниками повідомленої інформації.
3. Завершення телефонного спілкування.

Для початкового й кінцевого етапів спілкування по телефону обов'язковим є використання стереотипних виразів, а вже власне повідомлення, здійснюване на другому етапі розмови, викладають у значно довільнішій формі. Вибір тих чи інших фраз зумовлений конкретними чинниками, а саме:

- а) куди телефонують (у певну установу чи додому);
- б) кому телефонують (статус, посадово-професійні характеристики адресата).

402. Складіть кілька діалогів на тему: «Телефонна розмова», використавши стереотипні формули в таких ситуаціях:

- а) прохання дозволити скористатися телефоном;
 - б) початок телефонної розмови;
 - в) прохання покликати до телефону потрібну вам особу;
 - г) з'ясування номера телефону;
 - г) повідомлення про причину, через яку телефонна розмова не може відбутися.
- Дотримуйтеся поданих правил спілкування по телефону.

ПАМ'ЯТКА

Правила спілкування по телефону

Якщо вам телефонують:

1. Почувши дзвінок телефону і знявши слухавку, відповідаємо: — *Алло!* або *Я слухаю (Вас слухають)*.

2. Ініціатор телефонної розмови, почувши, що його слухають, вітається із співрозмовником (*Доброго дня*) і відрекомендовується, називаючи (залежно від обставин) своє ім'я або ім'я і прізвище.

3. Якщо так трапилось, що ви не отримали потрібної відповіді (недостатньо чути), уточнюємо номер телефону, ім'я (чи прізвище) співрозмовника, назву установи: *Перепрошую (пробачте), це номер 481-37-26? Це школа? Це ти, Ольга? Неввічливо розпочинати розмову зі слів Хто це говорить? , Хто мене слухає? та ін.*

4. На запитання ініціатора розмови адресат повинен дати конкретну позитивну чи негативну відповідь: *Так, це номер 481-37-26. Ні, це не Ольга.* Нечемно кидати трубку, сказавши: «Не туди потрапили», давати абонентові неправильну інформацію. Також неетично допитуватись, який номер потрібен, куди він телефонує, осуджувати його чи повчати: (*Ви, що не навчилися користуватися телефоном? чи Набирайте правильно номер!*)

5. Якщо ви впізнали голос особи, до якої телефонуєте, то розмову починаєте звертанням: *Олю!* Але якщо співрозмовник вам не відомий, то використовуєте формулу типу: *Чи можна запросити до телефону Ольгу Євгенівну? або: Як мені зв'язатися з Ольгою Євгенівною?*

6. На такі прохання потрібно дати конкретну відповідь: *Добре, зараз запрошу; Почекайте, будь ласка, хвилинку! Зараз її немає. Зателефонуйте, будь ласка, увечері. Їй щось переказати?*

7. Завершується телефонна розмова фразами подяки, вибачення і прощання, наприклад: *Дякую Вам за розмову! Вибачте (перепрошую), що забрав Ваш час. Усього найкращого! (До побачення!)* Завершує розмову той, хто зателефонував, або жінка чи людина, старша за віком чи посадою (іноді той, хто має невідкладні справи).

➤ Зверніть увагу!

Неввічливо турбувати людей по домашньому телефону вранці до дев'ятої або ввечері після десятої години без дозволу адресата чи без вагомих причин.

403. I. Прослухайте діалог і схарактеризуйте його з погляду етикетних норм. Назвіть емоційні реакції, що супроводжують репліки діалогу.

- Алло!
- Покличте Сергія.
- Кого?
- Сергія!
- У нас таких (такого) немає!
- Як це немає? Хто це говорить?
- А кого вам треба?
- Куди я потрапив? Який у вас номер?
- А який вам потрібен?
- Хтозна що!
- Дивитися треба, коли набираєш!

II. Виправте наведений діалог, додержуючись норм ввічливості.

404. Побудуйте телефонну розмову:

- а) двох однокласниць, одна з яких пропустила тиждень занять через хворобу;
- б) класного керівника та учня, який пропустив шкільні заняття;
- в) матері і сина, який пропустив шкільні заняття.

Використовуйте формули мовленнєвого етикету. Поясніть відмінності між трьома варіантами телефонної розмови.

405. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Удома знайдіть на сайтах українських операторів мобільного зв'язку поради щодо культури спілкування по мобільному телефону.

МОБІЛЬНА ТЕЛЕФОНІЯ І КУЛЬТУРА

Сьогодні значення активної комунікації зростає. Телефон відіграє істотну допоміжну роль для отримання інформації, оперативного реагування на події, дистанційного керування і коригування діями тощо.

Мобільний телефон засів в нашому житті міцно і, судячи з усього, надовго. Виходячи з дому, ми в першу чергу беремо з собою три речі — ключі, гроші й телефон.

Мобільний зв'язок став соціальним явищем, його зручності очевидні всім: він надає широкі можливості для спілкування — голосового, за допомогою мультимедійних сервісів, передачі даних, доступу в Інтернет. Проте кожен з нас перебував в ситуаціях, коли використання цих можливостей створювало дискомфорт чи заважало навколишнім, оскільки принцип «завжди бути на зв'язку» — це інколи і чиясь розмова пошепки в кінотеатрі як завжди

на найцікавішому моменті, і вислуховування розмови сусідки в маршрутці, і чийсь помилковий дуже ранній дзвінок, і обговорення останньої вечірки, невдачі на екзамені тощо. Цей список можна продовжувати до безкінечності.

В українському суспільстві з'явилося таке поняття, як «мобільна культура». За статистикою, кожний другий українець має мобільний телефон, і багато хто — і не один. Фахівці кажуть, що так само, як з початком автомобільної ери виникла необхідність урегулювати дорожній рух, те саме необхідно зробити з етикою спілкування по мобільному телефону.

Розвиток мобільної телефонії й розвиток культури, їх використання має відбуватися одночасно, бо в іншому разі, неможливе становлення інформаційного суспільства європейського рівня. Тому дітям і молоді необхідно привчатися до цивілізованого спілкування з раннього віку, поряд із формуванням загальнокультурних цінностей, навчатися користуватися мобільним зв'язком у громадських місцях, дотримуючись правил мобільного етикету і поважаючи свободу людей навколо себе.

2007 року Міністерство освіти і науки України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Національний мобільний оператор «Київстар» видали посібник *«Формування культури користування мобільним зв'язком»*.

На сайтах українських операторів мобільного зв'язку також містяться поради щодо етики користування мобільним телефоном. Однак це не розв'язує питання формування культури користування мобільним зв'язком серед школярів достатньою мірою (За Н. Подлевською).

406. Прочитайте. На основі поданого матеріалу запишіть правила культури спілкування по мобільному телефону. Запам'ятайте їх і дотримуйтесь у повсякденному житті.

Існує певний перелік місць і заходів, де необхідно обмежити себе в користуванні мобільним зв'язком: лікарні, навчальні заклади, театри, кінотеатри, прес-конференції, громадські зустрічі, круглі столи, наради, засідання тощо.

Перебуваючи в оточенні інших людей, варто відрегулювати голосність вхідного дзвінка мобільного телефону. Голосний звук може негативно впливати на присутніх, заважати працювати.

Перебуваючи у громадському місці й одержавши вхідний дзвінок на мобільний, по можливості потрібно вийти на вулицю чи в інше приміщення, інакше можна заважати присутнім своєю розмовою.

Заборонено використовувати мобільні телефони під час занять у школі. Якщо ви очікуєте на важливий дзвінок і тому не можете вимкнути телефон, увімкніть беззвучний режим чи скористайтесь послугою «Голосова пошта».

Уникайте встановлення таких рингтонів на свій мобільний телефон, які можуть образити чи збентежити оточуючих (грубі вислови, неприємні звуки).

Тестування власного телефону на рівень гучності рингтонів краще здійснювати вдома, а не в громадських місцях. Необхідно говорити досить тихо, не підвищуючи голос. Мобільні телефони обладнані чутливими мікрофонами. Якщо погано чути, достатньо перевірити гучність вхідного звуку телефону.

Неввічливо переривати візуальне спілкування у зв'язку з отриманням дзвінка. Краще перетелефонувати або заздалегідь попередити співрозмовника, що ви очікуєте на важливий дзвінок і будете змушені перервати розмову.

Навіть коли ненадовго виходите з приміщення, не забувайте брати з собою мобільний телефон.

Некоректно використовувати чужі мобільні телефони з власною метою і повідомляти їх мобільні номери третім особам без дозволу.

Перебуваючи у бібліотеці, переведіть свій телефон у режим «без звуку», а коли необхідно відповісти на дзвінок, розмовляйте неголосно і по суті справи.

Використовуючи мобільну камеру, потрібно поважати приватне життя інших людей, тому варто запитувати дозволу, перш ніж когось сфотографувати.

Мобільний телефон має зберігатись у чохлах, сумці (*але не в кишені!*), на спеціальній підставці, і в жодному разі не на парті, столі, особливо в кафе, їдальні тощо.

Не варто телефонувати по декілька разів дзвінок за дзвінком. Абонент може бути зайнятий і не зможе з вами говорити. У такому випадку варто надіслати sms-повідомлення з проханням зателефонувати.

Ініціатива завершення розмови належить тому, хто зателефонував. Однак, коли розмовляють чоловік і жінка, то таке право належить жінці. Так само першим закінчує розмову старший за віком або службовим становищем.

407. Змодельюйте розмову з товаришем по телефону з метою з'ясувати домашнє завдання з української мови (фізики, хімії, світової літератури та ін.), але слухавку бере хтось інший з родини. Запишіть діалог, відобразивши в репліках знання правил спілкування по телефону.

408. І. Прочитайте текст. Визначте його основну думку і стиль мовлення. Доберіть заголовок. Випишіть ключові слова.

Мобільний зв'язок здійснюється шляхом технології передачі, обробки і прийому радіохвиль конкретного частотного діапазону. Радіохвилі генеруються і природними (наприклад, Сонцем), і штучними джерелами. Вони пронизують нашу атмосферу постійно і здебільшого не загрожують людям. У різних режимах мобільний телефон випромінює різну кількість енергії.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ) зауважує, що не потрібно панічно боятися впливу мобільних телефонів, проте потрібно мінімізувати їх вплив. А для цього необхідно дотримуватися певних вимог, а саме:

1. Під час **прийому** чи здійснення виклику телефон потрібно *тримати не біля вуха, а бажано в руці*, сам час виклику зменшувати швидким підняттям трубки.

2. Користування мобільним Інтернетом також повинно бути обмежене як у часі, так і за відстанню до життєво важливих органів.

3. Під час **розмови** вплив радіохвиль менший, проте він «набирає своє» за рахунок тривалості часу розмови (якщо виклик триває — 5–30 сек., то розмова зазвичай — хвилини, десятки хвилин і години). Тому потрібно обмежувати час розмови, а під час тривалого спілкування по телефону «змінювати вуха».

4. Найкраще носити телефон подалі від тіла (наприклад, у портфелі чи сумці), оскільки під час носіння в кишенях одягу він негативно впливає на життєво важливі органи (голову, серце).

Таким чином, дотримуючись цих порад, ви хоча б на трохи зменшите вплив мобільного телефону на ваш організм.

➤ Зверніть увагу!

Варто пам'ятати, що в режимі чекання телефон теж випромінює. Тому не варто, наприклад, класти телефон собі під голову на ніч. Краще його в нічний час узагалі вимкнути, навіть коли телефон лежить далеко від вас.

Не менш важливо, щоб телефон був повернутий лицевим боком до тіла, оскільки саме опромінення йде від антени мобільного телефону, яка розташована у верхній частині зворотнього боку.

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Чому так важливо телефон тримати подалі від життєво важливих органів?
2. Яких порад потрібно дотримуватися з метою позбутися впливу мобільного телефону на ваш організм?

III. Підготуйтеся до дискусії на тему *«Чи згодні ви із твердженням, що у громадських місцях потрібно перемикати дзвінок мобільного телефону на беззвучний режим»*. Основні тези й аргументи вашого виступу запишіть.

ПОВАЖАЙТЕ ПРАВО ЛЮДИНИ НА ОСОБИСТУ ІНФОРМАЦІЮ

§ 41. Мережа Інтернет. Листування електронною поштою (Читаємо мовчки, говоримо, пишемо, спостерігаємо, аналізуємо)

409. Прочитайте мовчки текст. Яка його основна думка? Визначте стиль і тип мовлення тексту. Складіть складний план.

Кінець ХХ століття ознаменований усе більш широким застосуванням комп'ютерів та інформаційних технологій у різних сферах життя. Комп'ютери дають змогу значно підвищити ефективність роботи в різноматнітних видах діяльності, відкривають людині нові обрії пізнання.

Internet — всесвітня комп'ютерна мережа, яка на сьогодні об'єднує мільйони комп'ютерів по всій земній кулі, які таким чином мають змогу обмінюватися різного роду інформацією. Мережа Internet дає змогу взаємодіяти різним локальним мережам між собою за допомогою певних стандартів і домовленостей, прийнятих під час створення глобальної сітки.

Робота професіонала немислима без персонального комп'ютера, який значно полегшує роботу, здійснюючи досить складні обчислення, що вручну потребують значної затрати часу і зусиль. Спеціальні програми допомагають фахівцям практично у всіх сферах діяльності збільшити продуктивність праці. А сучасний комп'ютер з підключенням до всесвітньої мережі забезпечує доступ практично до всіх інформаційних надбань людства. Крім того, доступ до останніх постійно розширюється за рахунок розширення всесвітньої мережі, яке відбувається внаслідок здешевлення комп'ютерної техніки і підключення нових закладів, установ, архівів, бібліотек тощо.

Історія вітчизняного Інтернету починається восени 1990 року, коли Міжгалузевий Науковий Центр Технології Програмування «Техносффт» підключився до світової мережі Інтернет, ставши першим українським абонентом. За практичної недоступності автоматичного телефонного зв'язку в країні, коли надіслати звичайний факс займало майже чотири години, можливість не тільки передати електронну пошту у світову мережу всього

за 30 хвилин, а й брати участь у відкритих світових форумах, стала дійсним інформаційним проривом спочатку для інженерів Технософт, а незабаром і для багатьох інших першопрохідників Інтернет з України. Підкорені ідеєю Інтернет, інженери Технософт розгорнули перший український вузол RELCOM, і навесні 1991-го року почали підключення абонентів України.

Протягом тривалого часу Інтернет залишався справою фахівців. Обмін технічною документацією й повідомленнями електронної пошти — це не зовсім те, що потрібно рядовому споживачеві. Революційний розвиток Інтернету почався тільки після 1993 р. зі збільшенням у геометричній прогресії числа вузлів і користувачів. Приводом для революції стала поява служби World Wide Web (WWW).

Інтернет пропонує широкі можливості для спілкування; у ньому легко знайти людей зі спільними інтересами. Крім того, у мережі психологічно значно простіше спілкуватись, аніж під час особистої зустрічі. Ці причини обумовлюють створення та активний розвиток інтернет-товариств — груп людей зі спільними інтересами, які спілкуються переважно через Інтернет. Такі товариства поступово відіграють усе важливішу роль у житті всього сучасного суспільства.

➤ **Зверніть увагу!**

Зі зростанням популярності Інтернету стали проявлятися і негативні сторони його застосування. Зокрема, дехто настільки захоплюється віртуальним простором, що проводить за комп'ютером до 18 годин на добу. Визначення інтернет-залежності звучить так: *«Це наполегливе бажання ввійти в Інтернет і нездатність вийти з Інтернету»*. Згідно з даними різноманітних досліджень, сьогодні інтернет-залежними є близько 10 % користувачів у всьому світі. Фахівці вже розробили методики позбавлення від цієї залежності. Тому дбайте про те, щоб не довелося до вас застосовувати ці методики.

410. І. Листування електронною поштою ввійшло в наше життя і є одним із найпоширеніших засобів зв'язку між людьми. Листи — то ми, наші думки і наміри, вияв уваги до людини, люб'язного ставлення до навколишніх тощо. Тому, *спілкуючись у мережі, не забувайте — ви маєте справу з живими людьми.* Правила етикету для звичайного світу і для віртуального — єдині. *Не пишіть і не робіть нічого такого, чого не хотіли б почути чи побачити самі.* Ознайомтеся з правилами культури спілкування в мережі Інтернет і дотримуйтеся їх.

ПАМ'ЯТКА

Правила культури спілкування в мережі Інтернет

1. Пам'ятайте, людина, з якою ви спілкуєтеся за допомогою клавіатури, не бачить ваших емоцій, не чує вашого голосу. Правильно формулюйте свої думки, для того щоб уникнути неправильного трактування вашої думки.

2. Прагніть зберігати етику спілкування на належному рівні, ігноруючи думки тих, хто стверджує: *«Тут свобода: хто що хоче, то й говорить»*. Не вірте цьому. Якщо трапиться побувати у складній етичній ситуації, то поставте себе на це місце в реальному житті й ви швидко знайдете правильне рішення.

3. Обмін знаннями — це те, для чого мережа була створена. Не відходьте від цих традицій, обмінюйтесь інформацією. Якщо ви володієте цікавою

інформацією, яка може зацікавити інших людей, надішліть її на форум. Цим ви зробите свій внесок у світовий інформаційний простір.

4. Поважайте час і можливості інших, адже не всі користувачі мережі Інтернет мають у своєму розпорядженні високошвидкісні канали передачі даних. Варто пам'ятати про розмір файлів, які надсилаєте, і швидкість передачі даних.

5. Якщо ви побажаєте залишитися інкогніто, ніхто не дізнається нічого особистого про вас. Тому ваші співрозмовники в мережі формуватимуть думку про вас лише на підставі манери висловлювати думки.

6. Стежте за тим, що і як пишете. Не допускайте орфографічних помилок, адже для більшості людей правила орфографії мають велике значення. Перед тим, як відправляти написане повідомлення, перечитайте його, переконайтеся, що написали правильно стилістично і граматично, — і тоді відправляйте.

7. Неправильно подана чи помилкова інформація може викликати хвилю емоцій від ваших співрозмовників. Якщо це повториться декілька разів, то ваші слова перекрутяться до невпізнання, а ваша репутація постраждає назавжди.

8. Зверніть увагу на зміст ваших повідомлень. Вони повинні бути логічними, послідовними й витриманими. Можна написати сторінку тексту, але зрозуміти щось з цього буде непросто. Якщо ви не впевнені у правильності власних думок, краще їх не висловлювати, або запитати думки інших.

9. Ніколи не кривдіть віртуальних опонентів, будьте терплячі та ввічливі, не користуйтеся ненормативною лексикою і не влаштовуйте конфлікту.

10. Допомогайте людям лише у тих питаннях, у яких ви достатньо компетентні.

11. Якщо ви самі ставите запитання, зробіть його максимально осмисленим і коректним. Так ви швидше отримаєте правильну відповідь. Завдяки вашим відповідям й інших людей збільшується обсяг знань у мережі, який може стати в нагоді багатьом іншим людям.

12. Не вплутуйтеся в конфлікти і попереджайте їх виникнення. У якісному вигляді флейм* (емоції, виражені текстом, які робляться, не враховуючи думки інших учасників розмови) може принести приємні емоції для всіх учасників розмови. Але флейм, що переростає у численні злісні повідомлення, якими обмінюються декілька людей, заборонений мережевим етикетом.

II. Наведіть приклади порушення етикетних норм під час спілкування електронною поштою або по мобільному телефону (sms), добираючи їх зі свого життєвого досвіду. Чи дотримуються адресанти правильності мовлення (норм української літературної мови) і чи враховують особливості ситуації спілкування (адресата, мети, часу і місця спілкування, основної думки)?

➤ Зверніть увагу!

Листи-повідомлення (sms) по мобільному телефону надсилаються з метою поінформувати. Такі повідомлення надсилаються, коли терміново необхідно абонентові повідомити про щось, проте немає змоги зателефонувати (з різних причин). Пам'ятайте, що такі повідомлення *потрібно писати грамотно, коротко, добираючи найбільш доречні фрази, дбаючи про ввічливість.*

411. Напишіть невеликий твір-роздум на тему: «*Культурна людина. Якою я її бачу*», даючи відповідь на запитання: а) чи часто доводиться бути свідком порушення етикетних норм? б) з чим це пов'язано? в) що потрібно робити, щоб піднести етикетну культуру нашої молоді? г) як ви оцінюєте власну культуру спілкування?

ВИТОКИ КНИГОВИДАННЯ

§ 42. Стислий переказ тексту публіцистичного стилю мовлення

(Читаємо мовчки, говоримо, пишемо, спостерігаємо, аналізуємо, моделюємо)

412. І. Прочитайте текст. Що виражає заголовок: тему чи основну думку тексту? У якій ситуації можливе таке висловлювання? Розгляньте портрет Йогана Гутенберга і його винахід — перший друкарський верстат.

ВИНАХІДНИК ДРУКАРСЬКОЇ СПРАВИ

На сьогодні в довідковій, освітній і науковій літературі світового рівня усталилася думка, що винахідником друкарської справи не лише в Європі, а й у цілیم світі потрібно вважати німця Йогана Гутенберга. Проте ряд відомих учених, причому з різних країн світу, наводять немало аргументів, які дають підстави засумніватися в першості Гутенберга. Зокрема, деякі науковці вважають несправедливо відсунутим на задній план в історії започаткування друкарства ім'я голландця Лауренса Костера.

Цікаво, що голландці й досі люблять розповідати приїжджим до їхньої країни іноземцям легендарну оповідку про свого знаменитого земляка, зокрема про ті романтичні обставини, які спонукали його до відкриття таємниці друкарства.

В юності Лауренс був звичайним хлопцем, але дуже гарним, міцної статури. На початку не був багатим, але побожним. Прислужував у одному із соборів міста Гарлема, доглядав ризницю. Дуже закохався в одну дівчину й збирався згодом одружитися з нею. Одного весняного дня вийшов самотньо погуляти за місто, сів замріяно над річкою під деревом, щойно зазеленілі віти якого опускалися до води. Відтак виламав одну гілку й почав на ній щось ножем вирізати. Оскільки думав про наречену, то й вийшла випуклими лініями догори перша літера її імені. Поряд додав першу літеру свого імені. Подивувавшись такому мимовільному витворові, загорнув обрізану гілочку в шмат пергаменту та й поспішив до нареченої — подарувати свідчення його кохання до неї. Але оскільки була вже пізня година, вирішив зустрітися другого дня. На рано надумав ще раз глянути на подарунок. Обережно розгорнув пергамент і вкляк від подиву: на чистій обгортці чітко виднілися два ініціали імен. За ніч деревинка пустила сік й опуклі обриси двох літер відбилися на пергамент. Так прийшла до нього думка спробувати у такий спосіб не писати, а відтискувати якісь тексти на папері. На початку вирізав перевернуті літери на дошках і так почав друкувати книги. Згодом заснував у Гарлемі чи не першу в Європі друкарню. Було це близько 1440 року — напередодні створення друкарського верстата Гутенбергом.

Згідно з тими ж легендарними оповідками, помічник Костера Фуст незабаром після випуску кількох книг несподівано покинув хазяїна, узявши із собою його винахід. Голландці стверджують, що Фуст через Амстердам подався спочатку до Кельну, а згодом опинився в Майнці, де відкрив свою друкарню і познайомився з Гутенбергом...

У музейних колекціях ряду країн Західної Європи збереглися фрагменти друкованих книг, які, за припущеннями, могли бути надруковані на верстаті, що працював у Гарлемі ще до появи на книговидавничому небосхилі Гутенберга. Однак на тих фрагментах ні імені друкаря, ні дати, ні місця друку не зафіксовано.

Про роль і місце голландця Лауренса Костера в започаткуванні друкарства, про давню дискусію в цьому питанні між німцями і голландцями, здається, досить переконливо сказав український дослідник друкованого слова П. Попов: «Тільки після Гутенберга друкарство набрало не місцевого, а всесвітнього значення. Популярність Гутенбергового винаходу зменшила Костерову роль. Його то забували, то знову згадували. Своєю працею він підготував дорогу більшому за себе» (За М. Тимошиком).

Йоган Гутенберг

II. До якого стилю мовлення належить текст? Назвіть мовні засоби, характерні для цього стилю мовлення.

III. Дайте відповіді на запитання:

1. Кого у цілому світі вважають винахідником друкарської справи?
2. Які романтичні обставини сприяли винаходу друкарства?
3. Яка роль і місце Лауренса Костера в започаткуванні друкарства?

413. Прочитайте ще раз текст. Складіть до нього план. Стисло перекажіть текст. Пам'ятайте про *способи його ущільнення (відкидання другорядного, узагальнення матеріалу виділенням одиничних фактів)*. Текст переказу запишіть.

**ЛЮДИНОЮ БУТИ ВАЖКО. СТАТИ ЛЮДИНОЮ —
ВЕЛИКА ПРАЦЯ (Е. Межелайтис)**

§ 43. Контрольний твір — роздум у публіцистичному стилі

(Пишемо, аналізуємо, узагальнюємо, моделюємо)

414. I. Перевірте себе. Напишіть твір-роздум у публіцистичному стилі за самостійно складеним планом на одну із тем (на вибір): «Мистецтво бути собою», «Як забезпечити добробут і щастя в родині?», «Цілючі джерела нашої духовності».

**Зі скарбниці
крилатих
висловів**

Усі люди про себе високої думки. І чим вища їхня самооцінка, тим менша їхня вартість (Б. Моралес, іспанський письменник).

415. I. Прочитайте. Визначте основну думку тексту.

Кому з вас не хотілося б розвинути максимально свої природні задатки і здібності? За словами психолога Н. Лейтеса, передусім потрібна діяльність, потрібна праця, яка заставляє тебе захопитися цією діяльністю. Праця для школяра — це і навчання, і суспільно активна діяльність поза школою.

Як сформувати в собі потребу в праці, навички праці, вміння зосередитися, бути уважним, тобто як удосконалювати свою особистість, як узнати самого себе? З чого почати?

II. Прочитайте поради відомого психолога В. Леві й скажіть, яку з порад ви вважаєте найістотнішою для самовиховання, а яка викликає у вас сумнів.

- Не можна змінити себе в бажаний бік, не вивчаючи себе постійно.
- Не можна вивчати себе, не намагаючись себе змінити.
- Не можна вивчити себе, не вивчаючи одночасно з такою ж зацікавленістю й інших людей (хоча б ще одну людину, проте чим більше, тим краще).
- Ні себе, ні інших не можна вивчити інакше як в діяльності та спілкуванні.

III. Чи погоджуєтеся ви з думкою Б. Моралеса? За якими критеріями ви оцінюєте людей? Складіть для себе і своїх товаришів план самовдосконалення на основі порад В. Леві. Дотримуйтеся їх у подальшому навчанні й трудовій діяльності.

Вимоги до зразкового мовлення

Яким повинно бути мовлення	Як цього домагатися
Змістовним	Підпорядкуйте своє висловлювання темі й основній думці, не говоріть і не пишiть зайвого
Послідовним	Слідкуйте за порядком викладу думок
Багатим	Уживайте різноманітні слова і речення; намагайтеся не повторювати тих самих слів і однакових речень
Точним	Уживайте найбільш точні слова
Виразним	Добирайте слова і вирази, які найбільш яскраво передають основну думку Завжди враховуйте, з ким розмовляєте і в якій обстановці
Доречним	Дотримуйтеся правильної вимови, правильно будуйте речення
Правильним	

Основні види помилок, які можуть траплятися в мовленні

Вид помилок	У чому полягають помилки
1. Помилки в змісті (З)	В усному і писемному мовленні: а) тема розкрита неповно; про щось сказано недостатньо; б) є щось зайве; в) перекручені факти чи події; г) не розкрита основна думка; г) матеріал не підпорядкований цілком основній думці; д) думка викладається непослідовно
2. Лексичні помилки (Л)	а) слово вжите не в тому значенні; б) ужите зайве слово; в) невиправдані повторення слова чи однакових за структурою речень; г) невиправдано поєднуються слова за змістом; г) ужиті мовні засоби, що не відповідаютьстилю і задуму висловлювання, епосі, що описується; д) ужиті неукраїнські слова
3. Граматичні помилки (Г)	а) неправильно утворені слова; б) ужите слово не в тій формі; в) неправильно побудоване речення
1. Орфографічні помилки (І)	Тільки в писемному мовленні Неправильно написане слово

2. Пунктуаційні помилки (V)	неправильно розставлені розділові знаки
Орфоепічні помилки	<i>Тільки в усному мовленні:</i> неправильно вимовлений звук, неправильно зроблений наголос

Стилі мовлення

Стиль мовлення	Сфера застосування	Мета спілкування	Основні види висловлювань	Основні стильові ознаки
1	2	3	4	5
Розмовний	Побут, сімейні, дружні стосунки	Обмін інформацією, думками з близькими людьми	Бесіди (діалоги), записки, листи близьким людям	Невимушеність, емоційність, відсутність строгої логічності, оцінний характер мовлення
Науковий	Наука і техніка, освіта	Повідомлення про досягнення науки і техніки, пояснення закономірностей	Виступи, доповіді, лекції, диспути, статті, книжки на наукові теми, підручники	Абстрактність, точність, логічність, доказовість, деяка сухість мовлення
Офіційно-діловий	Офіційні стосунки	Регулювання офіційних стосунків, укази, приписи	Договори, закони, ділові папери (довідки, звіти, накази та ін.)	Офіційність, строга точність
Публіцистичний	Суспільне життя, політика	Вплив, інформація про суспільно важливі справи	Виступи, доповіді, лекції, статті, брошури	Закличність, пристрастність, оцінний характер мовлення
Художній	Мистецтво слова	Вплив через зображення картин і характерів героїв	Оповідання, повісті, романи, п'єси, вірші та ін., окремі замальовки	Образність, конкретність, емоційність, оцінний характер мовлення

Стилі мовлення і мовні засоби

Стиль мовлення	Найбільш характерні для кожного стилю мовні засоби	
	Лексичні	Граматичні
Розмовний	Розмовні слова і фразеологізми (<i>читалка, брести, наживати п'ятами</i>), емоційно-оціночні слова (<i>розумниця, нахаба</i>)	Прості речення, різні за метою висловлювання, неповні речення, окличні речення, модальні частки, вигуки
Науковий	Слова з узагальнюючим (абстрактним) значенням (<i>опади, властивість</i>), терміни, віддієслівні іменники (<i>значення, докази</i>)	Складні речення із сполучниковим зв'язком, з дієприкметниковими зворотами, розповідні речення, питальні речення, вставні слова, що вказують на порядок думки і зв'язок між ними (<i>по-перше, таким чином</i>), похідні прийменники (<i>у зв'язку з тим та п.</i>)
Офіційно-діловий	Офіційні слова і вирази (<i>приватизована квартира, міський транспорт</i>), мовленеві штампи (<i>доводжу до Вашого відома</i>), віддієслівні іменники (<i>доручення, мешкання</i>)	Розповідні речення; речення з рядами однорідних членів, дієприкметниковими зворотами, складні речення з підрядними умовними, еднальними, похідні прийменники (<i>у зв'язку</i>), складні сполучники
Публіцистичний	Суспільно-політична лексика (<i>партія, мітинг</i>), висока лексика (<i>почин, патріот</i>), слова з різко негативним значенням, з переносним значенням (<i>злочин, яничари</i>)	Спонукальні, окличні речення, риторичні запитання, поширені речення
Художній	Слова з конкретним значенням, з переносним емоційна лексика	Синтаксичні конструкції найрізноманітніших видів дієслова одного часу чи способу в значенні іншого

Типи мовлення

Тип мовлення	На яке питання дається відповідь у висловлюванні	Про що говориться у висловлюванні	Основні частини висловлювання
Розповідь	що робить особа або предмет?	Про дії, події	Початок дії (події), її розвиток і завершення
Опис	яким є предмет або особа?	Про ознаки предмета, особи	Загальне враження, окремі ознаки, деталі
Роздум	чому предмет або особа такі?	Про причини ознак та дій	Теза (думка, яка доводиться), аргументи (докази), висновок

Основні розділи науки про мову

Розділ науки про мову	Що вивчається в розділі
Фонетика	Звуки мовлення
Графіка	Знаки письма
Лексикологія	Слова, їх значення, походження, уживання
Будова слова	Значущі частини слова
Словотвір	Способи творення слів
<i>Граматика:</i> морфологія синтаксис	Слова як частини мови Словосполучення і речення
Стилістика	Стилі мовлення
Орфоепія	Правила вимови слів
Орфографія	Правила написання слів
Пунктуація	Правила вживання розділових знаків

Самостійні частини мови та їх ознаки

Частина мови	Загальне значення, на які питання відповідає	Морфологічні особливості	Синтаксична роль
Іменник	Предмет хто? що?	Рід, число, відмінок	Підмет, додаток, інші члени речення
Прикметник	Ознака предмета який? чий?	Рід, число, відмінок, ступінь порівняння (у якісних)	Означення, присудок

Числівник	Кількість, порядок при лічбі скільки? котрий?	Відмінок, число і рід (у порядкових і деяких кількісних)	Будь-який член речення
Займенник	Узагальнене поняття про предмет, його ознаку, число хто? що? який? чий? скільки?	Відмінок, число, рід (у займен., що вказують на ознаку)	Підмет, додаток, означення
Дієслово	Ознака дії предмета	час, число, особа або рід	Будь-який член речення
Прислівник	Ознака дії, ознака предмета, ознака ознаки	Не змінюється	Обставина, означення, присудок

Фонетичний розбір слова

Послідовність розбору

1. Слово із записом транскрипцією.
2. Кількість складів, відкриті і закриті склади, наголошений склад.
3. Голосні звуки (наголошені і ненаголошені; як вимовляються, якими буквами позначаються).
4. Приголосні звуки (тверді чи м'які, сонорні, дзвінки чи глухі; як вимовляються, якими буквами позначаються).
5. Кількість звуків і букв.

Морфемний розбір слова

Послідовність розбору

1. Слово.
2. Закінчення, його значення (вказівка на граматичне значення роду, числа, відмінка, особи).
3. Основа, її характеристика (з яких морфем складається).
4. Корінь, два-три спільнокореневі слова.
5. Префікси, їхнє значення (при можливості), два-три слова з тими ж префіксами.
6. Суфікси, їхнє значення (при можливості), два-три слова з тими ж суфіксами.

Словотвірний розбір

Послідовність розбору

1. Слово.
2. Слово, від якого утворене подане.
3. Твірна основа.
4. Словотворчі морфеми.
5. Спосіб творення.

Морфологічні розбори

Послідовність розбору іменника як частини мови

1. Слово. До якої частини мови належить.
2. Початкова форма (називний відмінок однини).
3. Яка назва предмета (назва власна чи загальна; назва істоти чи неістоти).
4. Морфологічні ознаки (рід, число, відмінок).
5. Відміна, група.
6. Синтаксична роль.
7. Спосіб творення (якщо є).
8. Вимова і написання.

Послідовність розбору прикметника як частини мови

1. Слово. Назва частини мови.
2. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
3. Група за значенням (якісні, відносні чи присвійні); ступінь порівняння (для якісних).
4. Морфологічні ознаки (рід, число, відмінок).
5. Форма (повна чи коротка).
6. Група (тверда чи м'яка).
7. Спосіб творення (якщо є).
8. Синтаксична роль.
9. Вимова і написання.

Послідовність розбору числівника як частини мови

1. Слово. Назва частини мови.
2. Початкова форма (називний відмінок однини).
3. Розряд за значенням (кількісний чи порядковий, якщо кількісний, то який).
4. Група за складом (простий чи складений).
5. Морфологічні ознаки: відмінок, рід і число (якщо є).
6. Синтаксична роль.
7. Вимова і написання.

Послідовність розбору займенника як частини мови

1. Слово. Назва частини мови.
2. Початкова форма (називний відмінок однини).
3. На що вказує (на предмет, його ознаку чи кількість).
4. Морфологічні ознаки: відмінок, рід, число (якщо є).
5. Синтаксична роль.
6. Вимова та написання.

Синтаксичні розбори

Послідовність розбору простого речення

1. Вид речення за метою висловлювання.
2. Граматична основа (головні члени) речення.
3. Другорядні члени речення (якщо є).
4. Однорідні члени речення (якщо є).
5. Звертання, вставні слова (якщо є).

Послідовність розбору складного речення

1. Вид речення за метою висловлювання.
2. Частини складного речення, їх граматичні основи.

Правила виконання розумових дій

Визначення поняття

1. Проаналізуйте об'єкт спостереження (слово, речення, текст, життєве явище та ін.) і з'ясуйте, до якого найближчого відомого вам родового поняття він належить (до слова, частини мови, речення і т. п.).
2. Визначте в об'єкті спостереження істотні ознаки.
3. Сформулюйте визначення поняття за схемою: «Видове (тобто частковіше) поняття = найближче родове (тобто загальніше) поняття + істотні ознаки».

Порівняння

1. Визначте мету порівняння.
2. Проаналізуйте об'єкти (мовні або життєві факти і явища), що порівнюються, і виділіть у них головні однорідні ознаки.
3. Знайдіть відповідно до мети спільне і відмінне або тільки спільне чи тільки відмінне.
4. На основі порівняння зробіть висновок.

Виділення головного

1. Визначте мету своїх дій.
2. Проаналізуйте об'єкт спостереження (мовні або життєві факти і явища) з точки зору поставленої мети і визначте їх ознаки, складові частини.
3. Розподіліть виділені ознаки на суттєві і несуттєві.
4. Виділіть серед суттєвих ознак, складових частин найбільш значущі, найважливіші.

Систематизація

1. Проаналізуйте об'єкт спостережень (навчальний чи життєвий матеріал), об'єднаний певною темою.
2. Виділіть в ньому головне і другорядне, загальне і часткове, подібне і відмінне та з'ясуйте, як вони пов'язані між собою.
3. Розподіліть матеріал спостережень у певній послідовності:
 - а) у вигляді плану (простого чи складного) або тематичних виписок-цитат чи стисло сформульованих тез, що відображають сутність теми;
 - б) у вигляді таблиці, що відображає основні поняття, правила, теми та їх ознаки;
 - в) у вигляді схеми, що показує взаємозв'язок і відношення між поняттями, ознаками, правилами, складовими частинами теми.

Узагальнення

1. Проаналізуйте навчальний матеріал, життєві факти і явища.
2. Порівняйте суттєві ознаки однорідних об'єктів і визначте в них спільне.
3. Зробіть висновок, тобто сформулюйте узагальнювальну тезу, узагальнювальне поняття, правило.

Конкретизація

1. Проаналізуйте поняття, правило, тезу.

2. Установіть, чи всі ознаки поняття, правила наявні в об'єкті, за яким ведеться спостереження, чи всім аргументам, що стосуються тези, відповідає об'єкт.

3. Якщо так, то зробіть ствердний висновок про те, що певний об'єкт належить до поняття, пояснюється правилом, відповідає тезі. Якщо ж ні, то зробіть заперечний висновок.

Встановлення причиново-наслідкових зв'язків

1. Проаналізуйте мовний чи життєвий об'єкт, в якому ви спостерігаєте певне явище.

2. Встановіть причину, умову, ознаку, за наявності яких це явище має місце.

3. Сформулюйте судження, що вказує на зв'язок цього явища з певною причиною, умовою, ознакою за схемами:

а) наслідок, *тому що* причина;

б) *якщо* умова, *то* наслідок;

в) подане явище — судження про явище + ознака об'єкта.

Експериментування

1. Виконайте з об'єктом (словом, реченням, текстом та ін.) певні дії:

а) перебудуйте об'єкт, замінивши одні його частини іншими;

б) спростіть об'єкт, вилучивши з нього складові частини, або навпаки, — ускладніть об'єкт, включивши в нього нові складові частини;

в) сконструйте з простіших об'єктів складніші або навпаки — складніший об'єкт розкладіть на простіші;

г) включіть простіший об'єкт у складніший або навпаки — вилучте із складного об'єкта частину.

2. Визначте, які ознаки набув чи втратив досліджений об'єкт у процесі дій із ним.

Моделювання

1. Проаналізуйте і виділіть суттєві ознаки поняття та їх відношення.

2. Доберіть умовні позначення до кожної ознаки, їх відношень.

3. Побудуйте цілісну модель поняття з умовних позначень.

Встановлення аналогії

1. Проаналізуйте об'єкт і визначте у ньому відоме й невідоме.

2. З'ясуйте, до якого відомого вам об'єкта подібний досліджуваний об'єкт.

3. Перенесіть відому ознаку або спосіб дії з відомого об'єкта на новий.

4. Поясніть новий об'єкт на основі його схожості з відомим.

Висунення гіпотези

1. Проаналізуйте об'єкт (навчальний матеріал чи життєві явища) і визначте в ньому факти, що суперечать один одному. З'ясуйте питання, на яке необхідно дати відповідь.

2. Сформулюйте два суперечливих (протилежних) судження, що є можливими відповідями на поставлене запитання.

3. Доберіть судження, яке, на ваш погляд, є істинним (тезу) і спробуйте його довести або ж спростуйте протилежне судження (антитезу).

Доведення

1. До обраної тези доберіть аргументи, які доводять її істинність. При цьому аргументами можуть бути:

а) судження, яке стверджує, що дана теза є частковим випадком уже доведеної більш загальної тези;

б) судження, яке вказує на ознаку досліджуваного об'єкта, властиву також іншому, вже відомому схожому об'єкту;

в) факти, що підтверджують тезу;

г) умовиводи, які доводять помилковість антитези.

2. Здійсніть доведення тези за допомогою дібраних аргументів.

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

АВТОРИТЕТ, 1. *тільки одн., род. -у*. Загальновизнане значення, вплив, поважність (особи, організації, колективу, теорії тощо). 2. *род.-а*. Про особу, що користується впливом, повагою, заслуговує повного довір'я.

АЛГОРИТМ, *-у, ч.* Система правил виконання процесу, що проводить до розв'язання задач.

АПОЛОГІЯ, *-ї, ж., книжн.* Усний або письмовий захист, вихваляння кого-, чого-небудь.

ВІНО, *-а, с.* 1. Плата за наречену у деяких давньоруських племенах. 2. *заст.* Посаг.

БЕЗПЕРЕРВНИЙ, *-а, -е*. Який не переривається; суцільний, безнастанний, безперестанний, безугавний.

ВИШИКУВАТИСЯ, *-ується; мн. -уються*. Стати, розміститися в ряд, шеренгу або рядами, ширенгами.

ВІДЧУВАТИ, *-аю, -аєш, ВІДЧУТИ*, *-ую, -уєш*. 1. Сприяти органами чуття. 2. Переживати якесь почуття. 3. Сприяти інтуїцією, чуттям що-небудь. 4. Розуміти, усвідомлювати що-небудь.

ВОЛОСТЬ, *-і, ж.* 1. У Київській Русі — територія, підпорядкована єдиній владі (князя, монастиря тощо). 2. Адміністративно-територіальна одиниця, що входила до складу повіту. 3. Приміщення волосної управи.

ГНОСЕОЛОГІЯ, *ї, ж, філос.* Вчення про процес пізнання, про джерела, можливості та засоби пізнання; теорія пізнання.

ДЕМОКРАТІЯ, *-ї, ж.* Фома управління, політичний лад, при якому верховна влада належить народіві.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ, *-ї, ж.* Система управління, при якій частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; розширення прав низових органів управління; // Скасування або послаблення централізації.

ДИСКУСІЯ, *-ї, ж.* Широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання. // *перен., розм.* Спір, суперечки окремих осіб, співбесідників.

ДИСПУТ, *-у, ч.* Публічний спір на наукову, літературну і т.ін. тему.

ДОГМА, *-и, ж.* Учення або положення, що приймається як незаперечна, вічна, незмінна істина для всіх часів та історичних умов.

ДОКІР, *докору, ч.* Висловлене кому-небудь звинувачення в чому-небудь, незадоволення чимось.

ДРІАДА, -и, ж. У грецькій міфології — німфа — покровителька дерев.

ДУКАЧ, -а, ч. *заст.* Жіноча краса у вигляді монети.

ЕКСПЕРИМЕНТ, -у, ч. Один з методів наукового дослідження.

ЕКСПЛУАТАЦІЯ, -ї, ж. Привласнення одними людьми продуктів праці інших людей.

ЕМІГРАНТ, -а, ч. Особа, що залишила Батьківщину і виїхала в іншу країну для постійного чи тривалого проживання.

ІМПРОВІЗАЦІЯ, -ї, ж 1. *тільки одн.* Дія за знач. *імпровізувати*. 2. Що-небудь (вірш, пісні і т.ін.), складене під час виконання без попереднього підготування.

ІНТЕПРЕТАЦІЯ, -ї, ж. Розкриття змісту чого-небудь; пояснення, витлумачення. // Творче розкриття образу або музичного твору виконавцем.

ІНДОЄВРОПЕЙЦІ, -ів, *мн.* Населення Європи, Середньої Азії, Індостану, яке розмовляє мовами, що походять від спільної прамови — санскриту.

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИЙ, -а, -е. *Прикм.* до індоєвропейці. *Індоєвропейські мови.*

ІРОНІЯ, -ї, ж. 1. Прихована насмішка; глузування, хпину, сарказм, кепкування, глум. Іронія долі — про безглуздий випадок. 2. Стилістичний засіб, коли слову або зворотові надається протилежного значення з метою глузування.

КАПЛИЦЯ, -ї, ж. У християн — невеличка споруда без вітваря для відправ і молитв.

КОЛЕГІАЛЬНИЙ, -а, -е. 1. Стос. до колегії (у 1, 2 знач.). *Колегіальні установи*. 2. Який здійснюється спільно, групою осіб. 2. *Колегіальні ухвали*.

// В основі якого лежить здійснення чого-небудь спільними зусиллями.

КОРТЕЖ, -у, ч. Урочиста процесія.

ЛІТУРГІЯ, -ї, ж. Християнське богослужіння, що супроводжується співом та музикою.

МАГІСТР, -тра, ч. До революції — перший учений ступінь. Людина, що має такий ступінь.

МЕЛОС, -у, ч. Узагальнене поняття мелодійної, письменної основи в музиці.

МЕТР, -а, ч. Учитель, наставник.

МЛОСНИЙ, -а, -е. Який п'янить.

ОПОНЕНТ, -а, ч. 1. Особа, яка заперечує кому-небудь у публічній бесіді, на диспуті, під час захисту дисертації і т.ін. 2. Супротивник у суперечці; той, хто заперечує кому-небудь.

ОРИГІНАЛ, ч. 1. *род. -у.* Те, що є основою для відтворення, копіювання, переробки і т.ін. // Текст, з якого роблять переклад на іншу мову. // Текст, малюнок і т.ін. для поліграфічного відтворення. 2. *род. -а, розм.* Людина, що вирізняється своєю незвичайною вдачею, поведінкою і т.ін; дивак.

ОТАВА, -и, ж. Трава, що виростає на місці скошеної.

ПАНТЕОН, -у, ч. Храм, присвячений богам у стародавніх греків і римлян.

ПЕРЕДБАЧЛИВИЙ, -а, -е. Який має здатність передбачати що-небудь.

ПЕРИСТИЙ, -а, -е. Формою, будовою подібний до пера. Перисті хмари — напівпрозорі ніжно-білі хмари довгастої форми, що утворюються на великій висоті і складаються з дрібних кристаликів льоду.

ПЛАНЕРИЗМ, -у, ч. Теорія і практика керування планерами; мистецтво літання на планерах.

ПОДВИЖНИК, -а, ч. 1. Людина, яка з релігійних міркувань позбавляє себе життєвих благ; аскет. 2. самовідданий трудівник. // Людина, здатна на подвиг, самопожертву для досягнення високої мети.

ПОЛЕМІКА, *-и, ж.* Суперечка у пресі, на зборах, диспуті тощо під час обговорення яких-небудь наукових, політичних, літературних і т.ін. питань.

ПОПИТ, *-у, ч.* Вимога на певній товар; можливість швидкого продажу певного товару.

ПОСЕРЕДНИК, *-а, ч. 1.* Особа чи установа, організація і т. ін., що сприяє встановленню та здійсненню ділових контактів, торговельних або дипломатичних відносин між ким-небудь. 2. Той, хто умовляє когось помиритися.

ПРИСТУПИТИ, *-ступлю, -ступиш; мн. приступлять.* Починати щонебудь робити, братися за якусь справу, роботу і т. ін.

ПРОГНОСТИК, *-а, ч.* Астрологічний календар.

РЕГЛАМЕНТ, *-у, ч. 1.* Сукупність правил, постанов, що регулюють роботу установи, державної, чи громадської організації; // *розм.* Час, відведений згідно з цим порядком для доповіді або виступу. 2. Заведений розпорядок дня, режим праці, порядок, розподіл роботи на з'їздах, зборах, конференціях. 3. Інструкція, зведення правил для користування чим-небудь. 4. Опікування, догляд.

РЕКВІЗИТ, *-у, ч., спец. 1.* Сукупність справжніх чи бутафорських речей, необхідних для вистави чи кінозйомки. 2. Обов'язковий елемент оформлення офіційних документів: дата, місце складання, підписи, печатка і т.ін. 3. Вихідні дані книжки.

РЕКЛАМАЦІЯ, *ї, ж., спец. 1.* Скарга, претензії, невдоволення чимось. 2. Заява про виявлені вади у придбаній продукції та вимога відшкодувати збитки.

САКРАЛЬНИЙ, *-а, -е. 1.* Який стосується релігійного культу; обрядовий, ритуальний; // Який дуже цінують, оберігають; священний, заповітний. 2. Який став звичним, узвичаєним; традиційний. 3. Який має сумнівну або погану славу; горезвісний.

СВАРОГ, *-а, ч.* Бог неба і вогню, а також ремесел, ковальської справи і ковалів.

СВЯТКИ, *-ток, мн.* Святкова пора від Різдва до Водохреща (у православних).

СНАГА, *-и, ж. 1.* Фізичні сили, енергія. // Внутрішні сили, можливості; // Життєздатність чого-небудь. 2. Творчий запал, завзяття, пристрасть до чого-небудь; насага // Стан душевного піднесення; // *перен.* Запальність, пристрасність, жагучість. 3. *перен.* Спрага, жага.

СТАТУТ, *-у, ч.* Зведення правил, що визначають завдання, структуру, функції та порядок діяльності якої-небудь установи, організації і т. ін.

СТАЦІОНАРНИЙ, *-а, -е.* Який має постійне місце дії, перебування.

ФАКСИМІЛЕ, *невідм., с.* Точне відтворення будь-якого графічного оригіналу (кресленика, рукопису, малюнка, документа, підпису тощо) фотографічним способом, печаткою чи іншою репродукцією.

ФАКСИМІЛЬНИЙ, *-а, -е.* Який являє собою *факсиміле*.

ХАРТІЯ, *— ї, ж. 1.* Стародавній рукопис, а також матеріал (папірус або пергамент), на якому він написаний. 2. В середні віки – документ, що засвідчував які-небудь права або привілеї. 3. *уроч.* Назва деяких документів, декларацій суспільно-політичного значення; акт, едикт, універсал.

ХУРА, *-и, ж.* Великий віз або сани; підвода.

ЦИРКУЛЯР, *-а, ч.* Письмове розпорядження, яке надсилають підвідомчим установам або підлеглим.

ЧВАЛАТИ, *-аю, -аеш, розм.* Іти повільно, брести.

ШЛЯХЕТНИЙ, *-а, -е.* 1. Прикм. до шляхта і шляхтич. // Аристократичного, дворянського походження. // Власт. Шляхті, аристократам; такий, як у шляхти, аристократів; // Належний шляхті, аристократам. 2. Який відзначається високими моральними якостями; який дістав добре виховання; благородний, лицарський, чесний.

ЯЙЛА, *-и.* Високогірне плато.

СЛОВНИК З КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Вдава́тися до хитрощів	Наполяга́ти на своєму
Викапа́на ма́ти	Нарі́жна кімна́та
Відверта́ти ува́гу	Не під си́лу
Відда́ти перева́гу	Опановува́ти себе́
Врешті-решт	Перебі́г подій
Двома́ слова́ми	Поза́торік
Дійти зго́ди	Посісти чі́льне місце
Добро́ї вда́чі	Пра́гнути у́спіху
До́ти	Приверну́ти ува́гу
З багато́х причин	Примхли́ва пого́да
За бажáнням	При наго́ді ста́ти у приго́ді
За два кро́ки	Прина́ймні
За два ра́зи	Пуль́т дистанці́йного керува́ння
Заго́юватися	Рухо́мий рядо́к
Залуча́ти до робо́ти	Скасува́ти рейс
Замови́ти квитки	Слу́шна пора́да
Заплющи́ти о́чі	Соняшнико́ва олі́я
За сприятли́вої пого́ди	Спересе́рдя
Зволіка́ти з відпові́ддю	Ста́вити за приклад
Зні́чєв'я	Станови́ти інтерес
З ро́ку в рік	Ста́рший за віком
Зру́шити з місця	Сторо́нні люди
Іна́кше ка́жучи	Сумі́жні кімна́ти
Ка́мера схо́ву	Тамува́ти спра́гу
Кварти́ра з усіма́ виго́дами	У крайньо́му ра́зі
Кількома́ слова́ми	У ра́зі потре́би
Мінлива́ хма́рність	Ци́ми днями
Надолу́жити зга́яне	Цьо́го ра́зу
На зворóтному шляху́,	Че́рез необере́жність
доро́гою наза́д	
Найбли́жчим ча́сом	Шту́чне ху́тро

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 10 КЛАСІ	4
МОРФОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ СТИЛІСТИКИ	10
§ 1. Стилiстичне забарвлення граматичних понять i граматичних форм. — <i>Я знаю силу слова (В. Сосюра)</i>	10
§ 2. Стилiстичнi можливостi iменникiв. Поняття числа, роду. — <i>Духовна скарбниця України</i>	17
§ 3. Власнi й загальнi назви.....	25
§ 4. Стилiстичнi можливостi прикметникiв. Ступенi порiвняння. Стягненi й нестягненi форми. — <i>Етнiчна культура українського народу</i>	29
§ 5. Синонiмiка займенникових форм. Займенники i контекст.	35
§ 6. Стилiстичнi аспекти дiєслiвних категорiй. — <i>Українськi національнi святинi</i>	42
§ 7. Повторення i систематизацiя вивченого. — <i>Слово бiжить, а письмо лежить (Нар. творчiсть)</i>	49
СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ СТИЛІСТИКИ.....	52
§ 8. Синтаксичнi синонiми. — <i>Ми будемо на землi як нацiя, доки живе шевченкова душа України (Я. Гоян)</i>	52
§ 9. Стилiстична роль порядку слiв. — <i>Люблю її, прекрасну Батькiвщину</i>	54
§ 10. Синонiмiя головних членiв речення. — <i>Світова слава українства</i>	56
§ 11. Стилiстична роль другорядних членiв речення. — <i>Пісенна бiографiя українського народу</i>	58
§ 12. Стилiстичнi можливостi простих речень. — <i>Звукова палiтра природи</i>	62
<i>Культура поведiнки</i>	66
§ 13. Стилiстичнi можливостi складних речень. — <i>Великi Українцi</i>	68
<i>В ім'я майбутнiх поколiнь</i>	71
<i>Атрибути української державностi</i>	73
<i>Бережiмо рiдну природу</i>	76
<i>Технологiї XXI столiття</i>	77
СТИЛІСТИКА РЕЧЕНЬ З РІЗНИМИ СПОСОБАМИ ВИРАЖЕННЯ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ	81
§ 14. Пряма i непряма мова, її призначення i граматично-смысловi особливостi. — <i>Милуюся-дивуюся, чого душі моїй так весело (П. Тичина)</i>	81

§ 15. Стилістика і культура мовлення. — <i>Мовленнєва культура особистості</i>	89
<i>Культура мовлення та Інтернет</i>	90
<i>Удосконалюймо мовлення</i>	92
УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	94
§ 16. Лексикологія і фразеологія. — <i>Цілющі джерела духовності</i>	94
§ 17. Морфологічна будова слова	97
§ 18. Написання слів з найуживанішими орфограмами	99
§ 19. Частини мови	101
§ 20. Слово, словосполучення, речення	105
РЕЧЕННЯ	109
§ 21. Просте речення. — <i>Найсвятіше в житті</i>	109
§ 22. Складне речення. — <i>Людина і Всесвіт</i>	111
РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ (<i>аудіювання, читання, говоріння, письмо</i>)	120
§ 23. Різновиди аудіювання. Докладний переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням. — <i>Слово — носій добра, істини і краси</i>	120
§ 24. Виступ під час дискусії на морально-етичну тему. — <i>Говори з переконанням — слова і вплив на слухачів придуть самі собою (Й.В. Гете)</i>	123
§ 25. Підготовлений виступ під час дискусії на морально-етичну тему. — <i>У собі самому шукай справжніх благ (Г. Сковорода)</i>	127
§ 26. Докладний переказ тексту художнього стилю мовлення. — <i>Мудрість багатьох поколінь</i>	128
§ 27. Доповідь у науковому стилі мовлення. — <i>Добре говорити — значить просто добре думати вголос (Б. Ренан)</i>	130
§ 28. Виступ з доповіддю. — <i>Красномовство — це мистецтво управляти умами (Платон)</i>	133
§ 29. Діалог. — <i>Спілкування — це єдина розкіш, що гідна людини (А. Сент-Екзюпері)</i>	137
§ 30. Контрольний докладний переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням. — <i>Видатні українці: Іван Миколайчук</i>	139
§ 31. Робота над виправленням помилок, допущених у письмовій роботі.	140
СПРИЙМАННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ	141
§ 32. Аудіювання тексту художнього стилю мовлення.	141

§ 33. Стаття на морально-етичну тему в публіцистичному стилі. — <i>Хай оживає істина стара: людина починається з добра.</i>	141
§ 34. Ділове мовлення. — <i>Досвід можна придбати за допомогою діяльності, а вдосконалити з часом (В. Шекспір).</i>	144
§ 35. Протокол. Витяг з протоколу. — <i>Носії офіційної інформації.</i>	146
§ 36. Діловий лист. Доручення. Розписка. — <i>Культура слова й документа.</i>	149
§ 37. Контрольний докладний переказ тексту публіцистичного стилю мовлення. — <i>Видатні постаті ораторського мистецтва.</i>	154
СПРИЙМАННЯ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ	155
§ 38. Читання мовчки тексту наукового стилю мовлення.	155
§ 39. Реферат. — <i>Люди перестають думати, коли перестають читати (Д. Дідро).</i>	155
КУЛЬТУРА ДИСТАНЦІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ	158
§ 40. Телефонна розмова як вид усного мовлення. — <i>Телефон — не розкіш, а засіб спілкування.</i>	158
§ 41. Мережа Інтернет. Листування електронною поштою. — <i>Поважайте право людини на особисту інформацію.</i>	163
§ 42. Стислий переказ тексту публіцистичного стилю мовлення. — <i>Витоки книговидавництва.</i>	166
§ 43. Контрольний твір — роздум у публіцистичному стилі. — <i>Людиною бути важко. Стати людиною — велика праця (Е. Межелайтис).</i>	168